

35ste vergadering

Dinsdag 13 december 1988

Aanvang 14.00 uur

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 138 leden, te weten:

Alders, Van Amelsvoort, Baas-Janzen, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, J.H. van den Berg, J.T. van den Berg, Biesheuvel, Blaauw, Blauw, De Boer, Boers-Wijnberg, Borgman, Braams, Van der Burg, Buurmeijer, Van de Camp, Castricum, De Cloe, Dijkstal, Van Dis, Doelman-Pel, Dolman, Eisma, Engwirda, Van Erp, Van Es, Esselink, Eversdijk, Feenstra, Franssen, Frinking, Frissen, Van Gelder, Gerritse, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, Hageman, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Herfkens, Hermans, De Hoop Scheffer, Hummel, Huys, Van Iersel, Jabaaïj, Janmaat-Abée, Joeke, Jorritsma-Lebbink, Kamp, Keja, Koetje, Kohnstamm, Kok, De Kok, Kombrink, Korthals, Kosto, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, De Leeuw, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Linschoten, Mateman, Meijer, Melkert, Van Mierlo, Moor, Moret-de Jong, Van Muiden, Netelenbos, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Van Noord, Nuis, Nypels, Oomen-Ruijten, Van Otterloo, Ploeg, De Pree, Pronk, Reitsma, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Van Rijn-Vellekoop, Van der Sanden, Schaefer, Schartman, Scherpenhuizen, Schutte, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Spieker, Stermerdink, Swildens-Rozendaal, Tegelaar-Boonacker, E.G. Terpstra, G.H. Terpstra, Tommel, Van Traa, Tuinstra, Van der Vaart, Ter Veld, Te Veldhuis, Vermeend, Verspaget, De Visser, Vliegthart, Van der Vlies, Van

Vlijmen, Voorhoeve, Vos, Vreugdenhil, Vriens-Auerbach, Wallage, Weijers, Weisglas, Wiebenga, Wolffensperger, Wolters, Wöltgens, Worrell en Zijlstra,

en de heren Korthals Altes, minister van Justitie, Deetman, minister van Onderwijs en Wetenschappen, Ruding, minister van Financiën, mevrouw Ginjaar-Maas, staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, en de heer Evenhuis, staatssecretaris van Economische Zaken.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Hermes, Roosen-van Pelt, Knol, Müller-van Ast, Roethof, Veldhoen en De Vries, wegens ziekte, de hele week;

Paulis, wegens verblijf buitenslands;

Aarts, wegens ziekte;

Hennekam, wegens bezigheden elders.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Ingekomen is de volgende brief van het lid Meijer:

“Zeer geachte heer Dolman.

Hierbij deel ik U mede dat ik per 1 januari 1989 ontslag neem uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Op de vele jaren die ik in de Tweede Kamer werkzaam mocht zijn, zie ik in dankbaarheid terug.

Mijn dank geldt in het bijzonder U en de andere collega's met wie ik steeds in een aangenamen en

constructieve sfeer heb mogen werken. Ook de medewerkers van de Kamer wil ik dank zeggen voor de grote toewijding waarmee zij mij bij mijn werk hebben geholpen.”

Van deze brief is kennisgeving gedaan aan de voorzitter van het Centraal stembureau en aan de minister van Binnenlandse Zaken.

Ik stel voor, deze brief voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Wij wensen de nieuwe commissaris toe dat hij een nog kleinere afstand tussen Drenthe en Den Haag moge bevorderen!

(Applaus)

De **voorzitter**: De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **voorzitter**: Aangezien voor stuk 20913 de termijn is verstreken, stel ik vast dat wat deze Kamer betreft de daarbij te: stilzwijgende goedkeuring overgelegde overeenkomst is goedgekeurd.

Ik stel voor, dit stuk voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Alsnog stel ik voor, de spreektijd voor het werkgelegen-

voorzitter

heidsdebat voor alle fracties met vijf minuten te verlengen.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Op verzoek van de CDA-fractie benoem ik:

- in de vaste Commissie voor buitenlandse zaken de heer Van der Linden als lid in plaats van mevrouw Moret-de Jong;
- in de vaste Commissie voor ontwikkelingssamenwerking de heer Van der Linden als lid in plaats van de heer Wolters;
- in de vaste Commissie voor EG-zaken de heer De Hoop Scheffer als lid in plaats van de heer Wolters en de heer Van der Linden als plv. lid in plaats van de heer De Hoop Scheffer;
- in de vaste Commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse zaken de heer Wolters als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de vaste Commissie voor economische zaken de heer Van der Linden als lid in plaats van de heer Van Muiden;
- in de Commissie voor de rijksuitgaven de heer Van der Linden als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de vaste Commissie voor sociale zaken en werkgelegenheid mevrouw Baas-Jansen als plv. lid in plaats van de heer Wolters;
- in de vaste Commissie voor de politie de heer Van der Linden als lid in plaats van mevrouw Doelman-Pel en de heer Eversdijk als plv. lid in plaats van de heer Weijers;
- in de vaste Commissie voor binnenlandse zaken de heer Van der Linden als plv. lid in plaats van de heer Borgman;
- in de vaste Commissie voor justitie de heer Wolters als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de vaste Commissie voor het minderhedenbeleid mevrouw Doelman-Pel als lid in de bestaande vacature en de heer Terpstra als plv. lid in plaats van mevrouw Doelman-Pel;
- in de Commissie voor de werkwijze der Kamer de heer Van Iersel als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de vaste Commissie voor landbouw de heer Van der Linden als plv. lid in plaats van mevrouw Janmaat-Abée;
- in de vaste Commissie voor onderwijs en wetenschappen de heer Lansink als lid in de bestaande vacature, de heer Borgman als plv. lid in plaats van de heer Lansink en

mevrouw Baas-Jansen als plv. lid in plaats van mevrouw Oomen-Ruijten;

- in de vaste Commissie voor het gehandicaptenbeleid mevrouw Baas-Jansen als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de vaste Commissie voor welzijn en cultuur mevrouw Doelman-Pel als lid in de bestaande vacature en mevrouw Janmaat-Abée als plv. lid in plaats van mevrouw Doelman-Pel;
- in de vaste Commissie voor emancipatiebeleid mevrouw Moret-de Jong als lid in de bestaande vacature;
- in de bijzondere Commissie anti-discriminatiewetgeving mevrouw Baas-Jansen als lid in de bestaande vacature;
- in de bijzondere commissie-Oort de heer Van der Linden als plv. lid in plaats van de heer Lansink en mevrouw Oomen-Ruijten als plv. lid in de bestaande vacature;
- in de bijzondere Commissie perspectievennota Zuid-Limburg de heer Van der Linden als plv. lid in plaats van de heer Lansink.

Op verzoek van de PvdA-fractie benoem ik:

- in de vaste Commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse zaken de heer Kosto als lid in plaats van de heer Meijer.

Ik stel voor, wetsvoorstel 20820 (slotwet 1987, hoofdstuk VIII) van de agenda af te voeren, omdat het stuk nog niet is gedrukt.

Op verzoek van de commissies stel ik voor, de stemmingen in verband met de landbouwbegroting, inclusief alle bijbehorende moties, uit te stellen tot na het kerstreces.

Ook stel ik voor, de stemming over hoofdstuk VII (Binnenlandse Zaken), dus uitsluitend over het wetsvoorstel, tot nader order van de agenda af te voeren.

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

De **voorzitter**: Het woord is aan mevrouw Van Es.

Mevrouw **Van Es** (PSP): Voorzitter! Wij hebben inmiddels het verslag gekregen van een reis naar Indonesië van de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken. Nu heeft gisteren in NRC Handelsblad het bericht gestaan dat op Oost-Ti-

mor duizenden mensen zijn gearresteerd tijdens dat bezoek van Lubbers en Van den Broek aan Indonesië, voorafgaande aan het bezoek van president Soeharto aan Oost-Timor. Ik zou via u dan ook graag het verzoek willen doen aan de regering, daarover opheldering te vragen aan de Indonesische autoriteiten en de Kamer daarvan verslag te doen, wederom voor de behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken.

De **voorzitter**: Ik zal dit verzoek overbrengen.

Aan de orde is de **eindstemming** over het wetsvoorstel **Wijziging van de Gemeentewet op het stuk der belastingen (limitering onroerend-goedbelastingen, leges en rechten) (20565)**.

(Zie vergadering van 6 december 1988.)

De **voorzitter**: Ik stel voor, de door de regering voorgestelde wijzigingen (stuk nr. 18) aan te brengen.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en de PSP tegen dit wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Aan de orde is de **eindstemming** over het wetsvoorstel **Vereenvoudiging van financiële en bestuurlijke betrekkingen tussen overheden op terreinen van welzijn, volksgezondheid en cultuur en in verband daarmee wijziging van de Welzijnswet (20853)**.

(Zie vergadering van 23 november 1988.)

De **voorzitter**: Ik stel voor, de door de regering voorgestelde wijziging (stuk nr. 36) aan te brengen.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR en de PSP tegen dit wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat het is aangenomen.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen**, gesteld overeenkomstig artikel 121 van het Reglement van orde door de leden Schartman, Van der Burg, Hummel en Van Rey aan de staatssecretaris van Economische Zaken en de minister van Justitie, over **de accountantswetgeving**.

□

De heer **Schartman** (CDA): Voorzitter!

1. Herinneren de bewindslieden zich, dat bij de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel tot wijziging van de accountantswetgeving gesproken is over het tijdelijke karakter van de regeling en dat daarbij de gereede verwachting bestond, dat de beschikbare tijd zou worden benut ten behoeve van de voorbereiding van de definitieve wettelijke regeling van het accountantsberoep met inbegrip van de gevolgen van de Vierde en Achtste EG-richtlijn voor de accountants, zowel de registeraccountants als de accountants-administratieconsulenten?

2. Beseffen zij dat, nu de commissie-Geelhoed nog doende is zich een beeld te vormen over de stroomlijning van de accountantswetgeving en de gedachtenvorming omtrent de gevolgen van de Achtste EG-richtlijn voor het beroep van de accountants-administratieconsulent nog niet een vaste vorm heeft aangenomen, de voorgenomen inwerkingtreding van artikel 393, Boek 2, van het Burgerlijk Wetboek voor de categorie middelgrote besloten vennootschappen per 1 januari aanstaande de genoemde beroepsgroep voor ernstige problemen stelt?

3. Delen zij de mening dat opschorting van de inwerkingtreding bevorderlijk is voor een orderlijk economisch verkeer zonder dat afbreuk wordt gedaan aan de elementaire verplichtingen jegens de EG?

□

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de voorzitter! Ik zou graag de door de heer Schartman en de zijnen gestelde vragen gezamenlijk beantwoorden. In de kern vraagt de heer Schartman of het Koninklijk besluit van 7 juli van dit jaar — Staatsblad 344 — kan worden opgeschort. Dit besluit strekt ertoe

Minister Korthals Altes van Justitie

de verplichte controle van de jaarrekening van zogenoemde middelgrote ondernemingen door een registeraccountant in te voeren voor boekjaren die op of na 1 januari 1989 beginnen. Tot nu toe is deze controle alleen verplicht voor de grote ondernemingen.

Deze verplichte controle is een uitvloeisel van de Vierde EG-richtlijn vennootschapsrecht van 25 juli 1978, betreffende de jaarrekening. De met deze richtlijn verband houdende uitvoeringswetgeving is in Nederland op 1 januari 1984 in werking getreden. In afwijking van het bepaalde in artikel 55, lid 2, sub e, van de Vierde richtlijn is toen al bepaald, dat de in artikel 55 genoemde overgangstermijn van vijf jaar voor de invoering van de verplichte accountantscontrole bij de jaarrekening van middelgrote ondernemingen zou gaan tellen vanaf 1 januari 1989. Als de richtlijn strikt zou zijn genomen, had de overgangstermijn moeten eindigen op 31 juli 1983, vijf jaar nadat de richtlijn ter kennis is gebracht.

De Europese Commissie heeft tegen de in Nederland toegepaste verruiming van de overgangstermijn geen bezwaren geuit. Dit kan mede worden verklaard door het feit, dat in 1984 tot stand gekomen is de Achtste richtlijn vennootschapsrecht inzake de toelating van personen belast met de wettelijke controle van

financiële gegevens. Bij deze richtlijn zijn de kwaliteitseisen van personen die de verplichte controle van de jaarrekening mogen verrichten, geharmoniseerd. De uiterste termijn waarop deze richtlijn moet zijn uitgevoerd, is 1 januari 1990. De Europese Commissie stelt zich op het standpunt dat de overgangstermijn voor de verplichte controle van de financiële gegevens door de Achtste richtlijn is opgeschoven tot 1 januari 1990. Van 1 januari 1990 af moet de verplichte accountantscontrole geschieden door iemand die ten minste het door de Achtste richtlijn voorziene niveau heeft.

Het besluit van 7 juli van dit jaar is zo geformuleerd, dat de effectieve controle op 1 januari 1990 ingaat. Vanaf dat moment eindigen immers de boekjaren die op of na 1 januari 1989 zijn begonnen. Dit betekent dat wij het besluit niet kunnen opschorten zonder in strijd te komen met onze elementaire EG-verplichtingen. Een en ander is ons schriftelijk meegedeeld door de Europese Commissie bij brief van 9 december 1988. Deze brief zal ter inzage voor de leden worden neergelegd.

Mijnheer de voorzitter! In de vragen wordt ook verwezen naar een voorstel van de Europese Commissie tot vereenvoudiging van in het bijzonder de Vierde EG-richtlijn. Dit voorstel behelst verlichtingen van jaarrekeningverplichtingen vooral

voor kleine ondernemingen. Verder kunnen de in de richtlijn genoemde grenzen voor kleine en middelgrote ondernemingen door de lidstaten met 50% worden verhoogd. De grenzen voor kleine kunnen ook met 50% worden verlaagd. Het voorstel is onlangs door de Europese Commissie aangeboden aan de Raad van ministers van de Europese Gemeenschap.

Volgens de geldende procedureregels is thans door de raad eerst advies gevraagd over het voorstel aan het Europese Parlement en aan het Economisch en sociaal comité. Na ommekomst van de advisering zal een eventueel bijgesteld voorstel in een werkgroep van de raad worden besproken. Nederland zal, dat kan ik u verzekeren, actief meewerken aan de totstandkoming van deze richtlijn. Er valt echter niet te voorspellen, wat de uitkomst van de onderhandelingen in Brussel zal zijn. De Europese Commissie heeft grote bezwaren tegen het overschrijden van de termijn van uitvoering van de Vierde richtlijn op grond van dit wijzigingsvoorstel. De staatssecretaris van Economische Zaken en ik zijn dan ook van mening, dat op dit voorstel nu niet vooruitgelopen kan worden.

Mijnheer de voorzitter! Ik wil graag nog eens wijzen op alle maatregelen die ten behoeve van de accountants-administratieconsulenten zijn genomen in verband met het door hen gevreesde verlies van werkterrein als gevolg van de uitvoering van de Vierde richtlijn.

1. Het in het kader van de wetswijziging accountantswetgeving (Staatsblad 1986, 677) gecreëerde accountantsexamen voor accountants-administratieconsulenten, het zo genoemde ECA-examen. Degenen die dit examen met goed gevolg afleggen, kunnen zich laten inschrijven als registeraccountant en verkrijgen daarmee de certificeerbevoegdheid.

2. Voor alle accountants-administratieconsulenten is door een wijziging van het Examenbesluit registeraccountant van 5 mei 1986 de mogelijkheid geschapen om het NIVRA-examen voor registeraccountant af te leggen. Voorheen was het afleggen van dit examen slechts mogelijk als zij in het bezit waren van een getuigschrift dat toegang geeft tot een universitaire studie economie.

3. Door een wijziging van de gedrags- en beroepsregels register-

accountants kunnen accountants-administratieconsulenten die geen van deze examens kunnen of willen afleggen, een samenwerkingsverband onder gemeenschappelijke naam aangaan met registeraccountants.

Voorzitter! Ik kan u mededelen, dat vorige week het advies van de Raad van State is ontvangen over de uitvoeringswetgeving Achtste richtlijn. Aan een snelle indiening van het wetsvoorstel wordt gewerkt. De commissie die tot opdracht heeft te adviseren over de stroomlijning van de accountantswetgeving — in de wandeling de commissie-Geelhoed geheten — gaat, naar ik heb vernomen, voortvarend te werk. In mei 1989 kan een advies zeker worden verwacht. Namens de staatssecretaris van Economische Zaken kan ik u toezeggen, dat ernaar wordt gestreefd om daarna zo snel mogelijk tot nieuwe wetgeving voor het accountantsberoep te komen. Op deze manier verwachten wij, dat er binnen niet al te lange termijn volledige duidelijkheid zal bestaan voor allen die het accountantsberoep uitoefenen. Ik merk wel op, dat algehele onduidelijkheid er al lang niet meer is, gelet op de Vierde richtlijn die al van 1978 dateert en de Achtste richtlijn die van 1984 dateert. Het lijkt mij echter nu niet het juiste moment, dieper in te gaan op de betekenis van laatstgenoemde richtlijn voor de accountants-administratieconsulenten. Dat zal aan de orde kunnen komen bij de, naar wij hopen, spoedige behandeling van het regeringsstandpunt over het advies van de commissie-Geelhoed.

De heer **Schartman** (CDA):

Wanneer het zo is, dat de commissie-Geelhoed in mei rapporteert, wanneer het zo is, dat per 1 januari 1990 de Achtste richtlijn moet zijn geïmplementeerd, dan staat ons het volgende jaar veel te doen. De Kamer is bereid daaraan het hare te doen en de regering ook. Het is in afwachting daarvan echter al te gek, dat de accountants-administratieconsulenten op dit moment hun grote klanten kwijt moeten, terwijl zij in de loop van het volgende jaar de gerede kans lopen die klanten terug te kunnen krijgen?

Als het zo is, dat ook van de Vierde richtlijn de effectieve invoering op 1 januari 1990 plaatsvindt, verzoeken

wij u dit in het KB tot uitdrukking te brengen en geen wervend karakter te laten uitgaan van dit KB. Dit parlementaire jaar al worden de AA's daarmee geconfronteerd. Ook de desbetreffende klanten die een goede relatie met deze bureaus hebben zijn daarvan de dupe.

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de voorzitter! Ik breng nogmaals in herinnering dat het besluit weliswaar eerder in werking treedt, maar dat de feitelijke controle — en dus het moment waarop de accountants-administratieconsulenten in de gelegenheid moeten zijn die controle te gaan uitoefenen — valt op of na 1 januari 1990 (de meeste mensen werken niet op die dag). Ik geef gaarne toe dat, als er in mei wordt gerapporteerd door de commissie-Geelhoed en als het wetsvoorstel dezer dagen kan worden ingediend, er veel van de Tweede Kamer wordt verwacht en geëist. Daar staat echter tegenover dat de richtlijnen dateren van geruime tijd geleden en dat er intussen al mogelijkheden zijn voor de accountants-administratieconsulenten, hetzij om zich nader te bekwamen, hetzij om zich te associëren met registeraccountants. Ze staan dus bepaald niet in de kou. We hebben de termijnen in het verleden tot het uiterste opgerekt, maar ik wil de Kamer in herinnering brengen dat van de regering moeilijk kan worden verwacht dat zij Europese regelgeving niet strikt naleeft.

De heer **Van Rey** (VVD): Mijnheer de voorzitter! De reactie van de minister van Justitie is volstrekt redelijk en zo helder als glas. Misschien had hij er nog bij kunnen zeggen — dat is een verwijt aan onszelf — dat de Kamer wel erg laat is om hiermee te komen, het is immers vijf voor twaalf.

De minister gebruikte als argument dat in strijd wordt gehandeld met de elementaire EG-verplichtingen. Hij moet eens zien hoe dat gaat bij de uitwerking van de EG-richtlijnen voor het verzekeringswezen! Daar lopen we zes à zeven jaar achter. Als er in dit geval een termijn verstrijkt, is dat dus niet zo erg. Wat is nu verstandiger: het KB teruggedraaien of later, gezien de motie op stuk nr. 19150, nr. 12 (waar de hele Kamer achter stond), wijzigingen aanbrengen? Ik

denk dat het eerste eenvoudiger is dan het tweede. Wellicht kan de minister mij overtuigen van het tegendeel.

□

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de voorzitter! Niemand hoeft mij ervan te overtuigen dat overtreding van regels niet moeilijk is! Daar gaat het echter niet om. Ik erken dat de regering — om niet te zeggen de wetgever — op een aantal terreinen in gebreke is gebleven bij een tijdige invoering van de wetgeving die verband houdt met de richtlijnen van de EG. Wij doen dat echter niet met opzet, maar omdat de wetgeving weerbarstiger is dan we aanvankelijk hebben voorzien respectievelijk dan de Europese Commissie heeft voorzien op het moment waarop de richtlijn werd vastgesteld. Nu we wel de nodige stappen tot invoering van de Europese richtlijn hebben genomen, we bovendien de termijn maximaal hebben opgerekt en er ook nog overleg is geweest met Brussel over de vraag of enig nader uitstel mogelijk is (het antwoord daarop luidde ontkennend), zie ik werkelijk geen mogelijkheden, behalve de mogelijkheden die er al zijn. Ik maak de Kamer dus geenszins verwijten over het late verzoek, want regering en Kamer hebben nu juist hun uiterste best gedaan, de situatie voor de accountants-administratieconsulenten zo goed mogelijk te regelen. Het jaar 1989 (het laatste jaar voor voorbereidende maatregelen) moeten we overigens buitengewoon goed gebruiken. Die toezegging heb ik mede namens de staatssecretaris van Economische Zaken gedaan.

□

De heer **Hummel** (PvdA): Voorzitter! Ik vraag in dit verband de reactie van de regering op artikel 16 van de Achtste EG-richtlijn: "Tot een jaar nadat de in artikel 30, tweede lid, bedoelde bepalingen van toepassing zijn geworden, kunnen de lidstaten overgangsmaatregelen toepassen voor beroepsbeoefenaren, die na deze datum het recht behouden om controle uit te oefenen op de jaarstukken van bepaalde, niet aan wettelijke controle onderworpen soorten vennootschappen, maar die dit als gevolg van de invoering van de nieuwe wettelijke controles niet meer zouden mogen doen wanneer geen

bijzondere maatregelen te hunnen behoeve zouden zijn getroffen".

Is de regering met ons van oordeel dat op grond hiervan ten behoeve van de middelgrote besloten vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid, welke gebruik maken van de diensten van accountants-administratieconsulenten, een overgangsregeling zou kunnen worden getroffen voor de periode waarin de positie van de accountants-administratieconsulenten wat het wettelijk controleurschap betreft, nog niet officieel is bepaald?

□

Staatssecretaris **Evenhuis**: Mijnheer de voorzitter! De Vierde en de Achtste EG-richtlijn hebben ieder hun eigen marsroute. De Achtste richtlijn zal per 1 januari volgend jaar worden geïmplementeerd. Dat betekent, dat wij het komende jaar daarover uitvoerig komen te spreken. Tegen die achtergrond lijkt het mij nuttig om nog eens de feitelijke situatie te schetsen waarmee wij te maken hebben. Ik kan mij de vragen van de heer Schartman c.s. goed voorstellen als het gaat om de positie van de accountants-administratieconsulenten, vooral omdat de commissie-Geelhoed op dit moment al bezig is. Anderzijds moet worden vastgesteld, dat al lang bekend was wat er zou gaan gebeuren. Verder is er in de opleidings sfeer al een en ander gerealiseerd. Ten slotte wijs ik er nog eens op, dat de feitelijke effectuering van een en ander pas plaatsvindt na 1 januari 1990. De jaarrekening 1989 wordt namelijk pas in 1990 opgemaakt.

Dan kom ik even te spreken over de commissie-Geelhoed die er toch een beetje "for better and for worse" wordt bijgehaald om uitstel te bewerkstelligen. Hoeveel begrip ik daarvoor ook heb, mij is geworden dat de activiteiten van de commissie-Geelhoed goed lopen. Dat betekent, dat de contouren van hetgeen men denkt voor te stellen in hoofdlijnen omstreeks maart al bekend zullen zijn. Vrij rap daarna kan de zaak worden afgewikkeld. Wanneer de commissie-Geelhoed met een eensluidend advies komt — ik hoop dat — is dat voor het kabinet een goede reden om dat als vertrekbasis te gebruiken voor verdere wetgeving. Gezien de samenstelling van de commissie reken ik eerlijk gezegd ook wel een beetje op die uitkomst.

Dat zou heel goed zijn, want dat was ook de achtergrond van het debat dat wij er indertijd in de Kamer over hebben gehad.

Het tweede gedeelte van dat jaar moeten wij benutten om hetgeen door de commissie-Geelhoed wordt voorgesteld in wetgeving om te zetten. Op die manier is er wat dat betreft geen man overboord. Daarmee wordt ook tegemoetgekomen aan hetgeen Brussel in feite vraagt. De overgangsprocedure die zijn verbonden aan de implementatie van de richtlijn hebben wij in dit land overigens tot het uiterste benut.

Aan de orde is de behandeling van:
- **hoofdstuk VIII (Onderwijs en Wetenschappen) van de rijksbegroting voor 1989 (20800-VIII).**

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Worrell** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! De protesten in het onderwijs worden steeds veelvuldiger. De maatschappelijke weerstand tegen het gevoerde beleid is zowel in als buiten het onderwijsveld waarneembaar. Dat is verontrustend. Het vindt met name plaats in een tijd, dat van het onderwijs terecht wordt gevraagd om de uitdaging aan te gaan en het onderwijs te intensiveren en te vernieuwen, gelet op de toekomstige ontwikkelingen. Naar ons oordeel is kenmerkend voor een adequaat onderwijsbeleid, dat het voortdurend in beweging is en dat het mensen motiveert, het onderwijsbeleid inhoudelijk te vernieuwen. Daarom is ook bij de algemene beschouwingen dit jaar veel aandacht besteed aan het onderwijsbeleid en terecht. Ik herhaal nog eens wat mijn fractievoorzitter daarover opmerkte: "De toekomst bevat uitdagingen die initiatief en aanpassingsvermogen zullen vergen. De wijze waarop wij mensen voor die toekomst uitrusten, de onderwijs- en opleidingsmogelijkheden die wij hun bieden, zijn allesbepalend. Voor henzelf en voor de kwaliteit van de samenleving. Wie echter het onderwijs op zo'n manier wil uitdagen, die moet daarvoor de noodzakelijke voorwaarden scheppen en moet voor dat vernieuwend beleid steun verkrijgen in en buiten het onderwijsveld. Wij moeten echter

constateren dat in plaats van de noodzakelijke dialoog met betrokkenen het gevoel bij velen omgeslagen is in woede, moedeloosheid en vaak machteloosheid."

Het onderwijs heeft vorige week aandacht gevraagd voor de opeenstapeling van problemen. Het speciaal onderwijs vraagt zich vertwijfeld af of deze bewindslieden nog enige bereidheid vertonen tot een daadwerkelijke dialoog over de gevolgen van de voorgestelde en reeds doorgevoerde maatregelen. Studenten en volwassenen in het dag- en avondonderwijs, leerlingen, ouders en onderwijsgeevenden van met name kleine scholen vragen zich af waarom zij dit jaar in de prijzen zijn gevallen van het bezuinigingsbeleid dat nauwelijks beleid te noemen is en dat meer berust op willekeur en het sluitend maken van de kassa. Ik noem zo maar een opmerking van een docent uit Boxtel, de heer Van Bragt: "Onderwijs wordt van alle kanten gepakt, maar heel slim — nooit in z'n totaliteit."

Voorzitter! Wij staan voor de vraag over hoeveel geloofwaardigheid en steun deze bewindslieden in het onderwijsveld nog beschikken. Het onderwijs staat voor een enorme inspanning om inhoudelijk de uitdaging aan te gaan het onderwijs te vernieuwen. Daarom is een intensivering van het onderwijsbeleid onontkoombaar met alle daaruit voortvloeiende financiële consequenties. Dat vraagt om een nieuw elan. Wat wij echter constateren is moedeloosheid, demotivatie en nauwelijks meer de bereidheid mee te werken aan het voortdurend wisselende en tegenstrijdige beleid van deze bewindslieden. Wij kunnen ons wel voorstellen dat collega Franssen in de Volkskrant van 22 november jongstleden opmerkte: "Ik kan mij niet voorstellen dat deze man" — hij sprak toen wat oneerbiedig over de minister van Onderwijs — "nog ambities zou koesteren voor nog een ministersperiode. Het zou voor het departement, voor het onderwijs en voor hemzelf goed zijn als de wacht wordt gewisseld."

Collega Hermes nam reeds een voorschotje op 29 februari jongstleden. Toen zei hij dreigend over de bezuinigingen: "tot nu toe heb ik altijd meegeholpen, meegezocht, meegedacht. Ik begin het moment te naderen, dat ik het welletjes vind, om te zeggen: het is afgelopen, de grens is bereikt."

Voorzitter! Wellicht wat laat, maar de ferme woorden zijn eruit. Deze minister en deze staatssecretaris moeten hun beleid verdedigen zonder dat zij nog op steun kunnen rekenen van het onderwijsveld en inmiddels hebben zij ook de steun verloren van de fracties die tot nu toe het beleid voor hun rekening hebben genomen. Zo kan dat dus staatsrechtelijk niet, maar ook politiek is dat onaantvaardbaar. Wij nemen aan dat beide fracties consequenties trekken uit hun eerder ingenomen standpunten. Bewindslieden op termijn het vertrouwen opzeggen, is weglopen voor de consequentie van het oordeel dat men heeft over het gevoerde beleid. U kunt zich voorstellen dat wij in spanning afwachten of de stoere mannaantal buiten de Kamer herhaald wordt in het parlement, waar het in ieder geval gezegd zou moeten worden.

Trouwens, beide fracties zijn ook niet bereid een poot uit te steken als het onderwijs onder een spervuur van bezuinigingen komt te liggen. De zorg voor de kwaliteit van het onderwijs voor de toekomst bestaat niet uit het slechts pleiten voor steeds minder middelen. Mijn fractievoorzitter zei het bij de algemene politieke en financiële beschouwingen zo: "een optelsom van eisen, ook financiële, voor studerende, voor leerkrachten, voor leerlingen met achterstanden, voor bij- en herscholing, voor wetenschappelijk onderzoek, maar het is ook de hoogste tijd dat het onderwijs en degenen die daarin werkzaam zijn de waardering krijgen die zij verdienen." Een kans voor open doel, maar beide regeringsfracties staken geen poot uit. Zij zouden aan geloofwaardigheid winnen als zij in dit huis eindelijk eens op de kwaliteitsvraag ingaan.

Voorzitter! Mijn fractie maakt zich voorts zorgen over de inrichting en de kwaliteit van het toekomstig onderwijs. Wij zouden het met alle nadruk op de arbeidsmarkt bijna vergeten, maar beroepsvoorbereiding is slechts een aspect van de maatschappelijke rol van het onderwijs. Vorming tot mens en tot staatsburger komt daar onverbreekelijk bij. Tevens overheerst thans het gevoel de school vooral voor te stellen als een voertuig voor de leerling op weg naar de arbeidsmarkt. Dat is een verenging van de opvoedings- en vormingsopdracht die de authentieke functie van het onderwijs behoort te

zijn. Een evenwichtig mens worden, creatief zijn, met anderen leren omgaan, nieuwe informatie zelfstandig leren verwerken, je verantwoordelijk weten voor de wereld om je heen. Dat is meer dan alleen een vak leren. Te weinig vinden wij in de aanpak van de regering dit aspect van het onderwijs terug. Het onderwijs verschaalt, juist nu het — in zekere zin tegen de tijdgeest in — rijker zou moeten worden, vormender, uitdagender. Daarbij is het stellen van de vraag naar de relatie onderwijs/arbeidsmarkt noodzakelijk, maar het is slechts een aspect van de maatschappelijke rol van het onderwijs. In de aanhangige wetsontwerpen SVM-WCBO-IKVE overheerst naar ons oordeel te veel de opdracht van het onderwijs als toeleiding naar de arbeidsmarkt en krijgen de hierboven genoemde aspecten te weinig aandacht.

Deze vormende werking van het onderwijs grijpt terug op wat de kern van het onderwijs is: een wisselwerking tussen docent en leerling. Dat is het hart van het onderwijsproces, daarin liggen alle successen opgeborgen. Daarom is het triest dat in steeds meer voorstellen van de regering aan dit aspect onvoldoende aandacht wordt besteed en dat de optimale voorwaarden hiertoe niet meer of slechts zeer gedeeltelijk worden gerealiseerd. Te veel wordt onderwijs gezien als een bedrijf. Zeker, in het onderwijs moet zakelijk worden omgesprongen met de beschikbare middelen. Kwaliteit moet gemeten worden en net als voor alle andere werknemers, geldt ook voor onderwijsgeevenden dat zij op hun prestaties mogen worden aangesproken. Maar daarom is onderwijs nog geen bedrijf, want de pedagogisch-didactische taak is onvergelijkbaar met een industrieel productieproces. Want het onderwijsproduct is het gevolg van een ingewikkeld en meerjarig proces, waarin over een aantal fasen heen hetzelfde kind onder dezelfde onderwijsomstandigheden tot geheel andere prestaties kan komen. Het sleutelwoord is groei, persoonlijke ontwikkeling. Het hele bedrijfsmatige denken dreigt die kern van het onderwijsproces te veronachtzamen. Er is niets tegen zakelijk omspringen met de beschikbare middelen. Daar kunnen deze bewindslieden zich bepaald niet op beroepen. Maar die verzakelijking dient van respect te getuigen voor de kern van het werk en niet in simpele

cognitieve toetsen te willen vangen wat in essentie een moeilijke menselijke ontwikkeling is. Eigenlijk is het onbegrijpelijk dat wij dat uitgerend tegen een CDA-minister moeten zeggen, een minister die het beeld oproept ingegraven te zijn in zijn bunker in Zoetermeer en die meer zorgen blijkt te hebben over de structuur van het toekomstige onderwijs en de begrotingsperikelen dan over het ontwikkelen van nieuw beleid. Dat is het beeld dat deze begroting oproept en dat draagt bepaald niet bij aan een hernieuwd vertrouwen in de politiek.

Juist omdat de technologie het nodig maakt de vernieuwing te versnellen had het kabinet, maar hadden ook de regeringsfracties, de minister niet met lege handen het veld in mogen sturen. Een minister met een beetje zelfrespect had zich voor het uitvoeren van zo'n klus, ook na de kritiek van de heer Franssen, niet laten sturen.

Voorzitter! Er is lang gediscussieerd over de invoering van het Londo-bekostigingssysteem voor het basisonderwijs. Velen dachten dat er nu eindelijk een effectief financieel beheersinstrument tot stand was gebracht. Er kwam geld voor sobere programma's van eisen, de vergoedingen zouden kostendekkend zijn. Eindelijk was er vertrouwen dat er op dit onderdeel van het beleid rust zou ontstaan. Maar dan had men echt niet op deze bewindslieden en de regeringsfracties gerekend. Want nauwelijks functioneert het systeem of het wordt bij uitstek een speelplaats van bezuinigingen. Wat is er aan de hand?

Per 1 augustus 1985 wordt het systeem ingevoerd. In december 1986 bezuinigen de collega's Franssen en Hermes 30 mln. structureel.

De heer **Franssen** (VVD): U bedoelt de Kamer!

De heer **Worrell** (PvdA): U bedoelt u zelf. Ik geloof niet dat de PvdA dit voorstel gesteund heeft.

De heer **Franssen** (VVD): Staatsrechtelijk is dat de Kamer.

De heer **Worrell** (PvdA): Ja, het aardige was toen ook dat de minister de Kamer aanhoorde en toen het bedrag met 300 mln. overschreed. Dus het hele amendement was niet nodig geweest, want deze minister

legde er zelf al 270 mln. bij. Dus het amendement was eigenlijk onzin. Volgens mij was het ook doorgestoken kaart in het Torentje. Wat dat betreft had de Kamer niet zo erg veel te vertellen.

Voorzitter! Vorig jaar verlaagde de minister trouwens het programma van eisen zelf met 95 mln. en of het nog niet genoeg is, wordt nu aangekondigd dat er per 1 januari 1990 weer 16 mln. af moet, oplopend tot 28 mln. Totaal dus zo'n 150 mln. Maar, mijnheer Franssen, wij waren toch in de Kamer in 1985 van oordeel, dat er 125 mln. extra nodig was om het systeem kostendekkend te maken? En dan spreek ik graag over de Kamer, want daarmee was de PvdA het ook eens.

Voorzitter! het is toch beschamend als je ziet wat er op dit terrein is gebeurd en als je je dan realiseert dat men nu spreekt over een verwachte overschrijding van 300 mln. Een penningmeester van een schoolbestuur zou voor minder zijn functie ter beschikking hebben gesteld. Maar ja, als deze bewindslieden dat voorbeeld zouden volgen, hadden zij gisteren moeten aftreden. Mijn fractie was en is van mening dat het Londo-bekostigingssysteem gebruikt wordt als één van de vulmiddelen om de tekorten op de onderwijsbegroting te dekken. Daarmee wordt een nieuw en op zichzelf goed bekostigingssysteem in de kern aangetast. De bewindslieden hebben de plicht, op de kortst mogelijke termijn ervoor te zorgen dat de huidige chaos in het vergoedingensysteem wordt opgelost. Delen de bewindslieden onze conclusie dat op sobere en kosten-dekkende vergoedingen niet bezuinigd mag worden? Kortom, het systeem werkt niet en er zal hard gewerkt moeten worden om schoolbesturen en gemeenten nu eindelijk eens uit te betalen waar zij recht op hebben. De bewindslieden moeten hun huiswerk maar eens over doen, voordat zij zich bij voorbaat weer rijk rekenen. Wie sprak er trouwens over PABO-leerlingen die wiskunde in hun vakkenpakket moesten hebben, omdat het niveau van rekenen onvoldoende was? Ik denk maar zo: goed voorbeeld doet goed volgen. Het zouden haast leerlingen van meester Wim en juf Nel kunnen zijn.

Voorzitter! Als er maatregelen zijn die ongeloofwaardig zijn en die mensen ongelooflijk beroerd en

woedend maken, dan zijn het wel de maatregelen rondom het speciaal onderwijs. Het leed dat leerlingen en hun ouders wordt aangedaan, is voor mijn fractie al heel lang onaanvaardbaar. Dat is niet af te doen met een onvoldoende, zoals de heer Hermes denkt. Eindelijk is nu de notitie over de groeibeheersing in het speciaal onderwijs ontvangen. Daar zal de Kamer nog apart over discussiëren. Maar één notitie betekent nog niet dat daarmee het beroep niet meer nodig is, dat velen op de Kamer doen om de onhoudbare en onaanvaardbare situatie in het speciaal onderwijs een halt toe te roepen. De problemen stapelen zich op en het is bijzonder schrijnend dat veelal de zwaksten in de samenleving nu verwezen moeten worden naar wachtlijsten. Weten deze bewindslieden wel wat het voor ouders betekent als zij het advies krijgen, hun kind naar het speciaal onderwijs te laten gaan? Mijn fractie was en is bereid, met de regering de discussie opnieuw aan te gaan over de zorgverbreding van het basisonderwijs in relatie tot een verantwoorde groeibeheersing van het speciaal onderwijs. Absoluut onaanvaardbaar is voor mijn fractie dat opnieuw voorstellen worden gedaan om bezuinigingen door te voeren. Wij zijn erop tegen dat de herbenoemingsverplichting niet meer beperkt wordt tot een gelijksoortige school. Wij benadrukken in de opleidingen toch de verscheidenheid? Wat vorig jaar in het basisonderwijs met de overgangsboventalligen niet lukte, wordt nu opnieuw in het speciaal onderwijs geprobeerd. Een ezel zou zich schamen, maar de bewindslieden doen dat klaarblijkelijk niet. Dat alles is nog niet genoeg, want als bijzonderheid willen zij de maatregel op 1 januari 1989 laten ingaan. Voor mijn fractie is dit onaanvaardbaar.

Voorzitter! Wij doen een dringend beroep op onze collega's en nemen de uitspraak van collega Hermes over: "Ik heb altijd meegeholpen, meegezocht en meegedacht. Ik begin het moment te naderen dat ik het welletjes vind". Wij onderstrepen deze uitspraak en maken haar tot de onze. Wij hebben voorstellen gedaan om de huidige bezuinigingen op het speciaal onderwijs ongedaan te maken. In het belang van de kinderen vinden wij het welletjes. Wij zijn bereid, naar alternatieven voor de huidige groei in het speciaal onderwijs te zoeken, maar dan wel vanuit een goed beleidsmatig

alternatief, dat uiteindelijk zou kunnen leiden tot een vermindering van de totale kosten. Naar ons oordeel is een oplossing voor de huidige problemen aanwezig. De Kamer kan gevolg geven aan het dringende beroep dat door het speciaal onderwijs op haar gedaan is om de bezuinigingen niet te aanvaarden.

Ook bij de voorgestelde bezuinigingen voor de vijftien ziekenhuisscholen doet zich een probleem voor. Deze moeten per 1 augustus aanstaande zo'n 23 arbeidsplaatsen inleveren, wat een verlies van 22% is van de totale formatie. Je moet maar durven: voor 2 mln. op 30 mld.! Dit is dus een maatregel die nauwelijks iets oplevert en tot ernstige gevolgen zal leiden. Wij voelen niets voor zo'n maatregel en hebben daartoe uiteraard ook een amendement ingediend.

Voorzitter! Stel, er is een bedrijf in ons land dat een voorstel doet om 1500 arbeidsplaatsen af te stoten. Dat zou ogenblikkelijk tot felle protesten leiden. De vakbonden zouden om opheldering vragen en als de maatregel te rechtvaardigen is, moet er ten minste een sociaal plan op tafel komen. De regering zou zich bezorgd tonen om de werkgelegenheidseffecten. Is dit zo maar een voorbeeld? Welnee! Deze bewindslieden stellen voor, per 1 augustus aanstaande deze taakopdracht aan kleine scholen te geven. Over de kleine-scholenproblematiek — het zogenoemde instandhoudingsbeleid — is in dit huis reeds veelvuldig gediscussieerd. De Kamer verwacht rond februari aanstaande een integrale notitie van de kant van de bewindslieden. Het is dan ook voor ons onbegrijpelijk, maar volstrekt in overeenstemming met het onderwijsbeleid van deze regering, dat men nu reeds de middelen inpikt om vervolgens de mogelijkheden en onmogelijkheden aan de Kamer voor te houden als het gaat om het uitwerken van het toekomstig beleid, in de trant van: het is toch jammer, dat u akkoord bent gegaan met de bezuinigingen tijdens de behandeling van de begroting, want daarmee hebt u uw recht verspeeld op redelijke alternatieven. Waar heb ik dit meer gehoord?

Voor onze fractie staat niet bij voorbaat vast, dat de situatie van alle kleine scholen onverkort gehandhaafd moet worden. Mijn fractie zal in ieder geval als uitgangspunt

nemen, dat de bereikbaarheid van de onderwijsvoorzieningen voor met name jeugdige leerlingen en ook de spreiding over dunbevolkte gebieden — het platteland — gegarandeerd moeten worden. Daarvoor is een uitvoerige discussie met de regering noodzakelijk. Daartoe zijn ook afspraken gemaakt. De voorstellen in hun huidige vorm zijn voor ons onaanvaardbaar. Terecht vraagt de vakbeweging om een plan om de sociale gevolgen in ieder geval op te vangen. Mijn fractie is voorts niet bereid om voordat een inhoudelijke discussie is gevoerd, reeds boter bij de vis te doen. Deze regering overschrijdt voortdurend de grenzen van het toelaatbare. Ik heb begrepen, dat het in het kader van de paasbrief ging om een bedrag van 50 mln. Bij de begroting werd het 100 mln. Na een kleine rel is het afgelopen vrijdag weer 50 mln. geworden. Nu kan men zeggen, dat het nog steeds half werk is, dat derhalve moet worden afgemaakt. Kan de minister nu eens zeggen, welk beleid hierachter zit? Eerst is het 50 mln., daarna 100 mln. en dan weer 50 mln. Dat kan toch niet serieus worden genomen? Mag ik eens verwijzen naar de najaarsbrief van de minister. Ik weet niet, welke zakjanner de minister nu weer heeft gebruikt, maar ik kan er niet wijs uit worden. De minister is daartoe wellicht wel in staat. Wat is het beleid achter die najaarsbrief? Het gegoochel met de cijfers begrijpen wij niet.

Bij de behandeling van de begroting 1988 diende mijn collega's Leijne en De Cloe een motie in, met het verzoek aan de regering om voor 1 februari 1988 met een voorstel te komen tot oplossing van de huisvestingsproblematiek, waarin begrepen de mogelijkheid van een andere financieringswijze. Iedereen in het land heeft problemen met de huisvesting van de scholen. Wat is de mededeling van de regering? Een bedrag van 120 mln. minder. Dat kan niet. Wij hebben nu eindelijk gedaan, wat wij verleden jaar wilden doen. Verleden jaar waren wij nog beleefd en dienden wij een motie in. Thans hebben wij een amendement ingediend. Het gaat om een jaarlijks extra leningenbudget in de orde van grootte van 125 mln.

Over de korting ter zake van het dag- en avondonderwijs kan ik kort zijn. Er komt nog een VAVO-wetgeving. Toen het ging om het leerlingwezen, moest ik vooral niet almaar

het jeugdonderwijs met het volwassenenonderwijs vergelijken. Als het de staatssecretaris uitkomt, moet het precies andersom gebeuren. Dan moet ik het volwassenenonderwijs met het jeugdonderwijs vergelijken. Het is een zwabberbeweging. Laat de minister nu eens een richting van het onderwijsbeleid aangeven, zodat wij afkomen van dat zwabberige gedoe.

Wat is er terecht gekomen van de afspraken ter zake van de WIR-gelden? De staatssecretaris zou zich hiervoor in het kabinet sterk maken. Is daarover al een brief?

De kwaliteit van het toekomstig onderwijsbeleid gaat ons allen aan. Voor die kwaliteit van het onderwijs zijn er gelukkig velen in ons land bereid om offers te brengen, omdat het om jongeren gaat, die nog een toekomst moeten opbouwen. De kans om dat financieel mogelijk te maken, hebben het CDA en de VVD tot nu toe laten liggen. In feite heeft met name de fractie van de VVD — woorden van de heer Franssen — het vertrouwen in deze minister op termijn opgezegd. Deze minister zal moeten overwegen of het voor het departement van Onderwijs, voor het onderwijs en voor hemzelf niet goed zou zijn, als hij zijn ambt zou neerleggen. Wij kunnen niet anders dan concluderen, dat voor zijn beleid onvoldoende steun is te vinden in het onderwijsveld. Ook de getrouwen — PCO en KOV — hebben duidelijk gemaakt, afscheid van het beleid van deze minister te willen nemen. De VVD-fractie heeft zich daarbij aangesloten. Deze bewindslieden geven onvoldoende blijk, aan het noodzakelijke onderwijsbeleid voor de toekomst gestalte te geven. Wat ons betreft, is het daarom absoluut niet nodig tot 1990 te wachten.

□

De heer **Van Gelder** (PvdA): Voorzitter! De bewindslieden blijken nog steeds niet te weten waarvoor zij verantwoordelijk zijn. Zij willen bezuinigen op bij voorbeeld de ziekenhuisscholen; het gaat daarbij om het luttele bedrag van 2 mln. Tegelijkertijd wordt de begroting jaar op jaar met vele honderden miljoenen overschreden. Goedkeurende accountantsverklaringen zijn er niet. Al komt zo'n verklaring er, dan is nog niet gezegd dat overschrijdingen zich niet meer zullen voordoen. Daarvoor is meer inzicht nodig in onder andere

De heer Van Gelder (PvdA)

de leerlingtallen en de personele lasten. Dat ontbreekt tot nu toe nog steeds.

Ook op het terrein van de automatisering is het kommer en kwel. Ik hoef maar te wijzen op de studiefinanciering. Uit zowel het rapport van Berenschot Informatica als de brieven, die ons bereikt hebben, blijken de vele feilen. Wat ons betreft, kan het zo niet langer. Miljoenen verdwijnen in bodemloze putten. Ook de uitgaven voor automatisering overschrijden de begroting, en wel met bijna 100%. Dat geld willen wij beter besteden, bij voorbeeld aan het speciaal onderwijs.

Wat is de minister van plan te doen om verbetering in het financiële beheer te brengen? Uit het mondeling overleg van 30 november jl. is dat nog niet duidelijk geworden. Is de minister bereid, de centrale aanbeveling van Berenschot Informatica voor het project Verbetering financieel beheer tot de zijne te maken en dus tot prioriteitstelling te komen?

Minister Deetman: Tijdens dat mondeling overleg heeft de heer Van Gelder die vraag ook gesteld. Ik heb daarop een heel helder antwoord gegeven. Is de heer Van Gelder dat ontgaan?

De heer Van Gelder (PvdA): Dat antwoord is mij niet ontgaan, voorzitter, maar ik vond het niet

helder. Ik heb het verslag nog eens goed doorgelezen. Als men mij vraagt welke concrete afspraak is gemaakt, moet ik zeggen: dat is mij onbekend. Als de minister echter toelegt wat ik hem vraag, ligt dat in het verlengde van wat ik hem toen vroeg. De minister kan dus vrij snel "ja" zeggen. Mijn vraag is: is de minister bereid een prioriteitstelling te plegen en dus tot een geïntegreerde kasverplichtingenadministratie te komen om van daaruit eisen te stellen aan de voor de budgethouder specifieke toepassingsystemen? Daarmee kan worden voldaan aan de eisen van de Comptabiliteitswet.

Daarnaast zijn er systemen nodig, waarmee sturing mogelijk wordt, hulpmiddelen voor het te voeren beleid. Dat is voor de budgethouders van doorslaggevend belang, met name met betrekking tot voorcalculatie en controle. Deze systemen zullen met de geïntegreerde kasverplichtingenadministratie wat ons betreft de hoogste prioriteit moeten krijgen om daarmee enerzijds te voldoen aan de eisen van de Comptabiliteitswet en anderszijds beter beheer op het ministerie mogelijk te maken. Daarmee hebben wij het hele project niet afgedekt, maar wij denken wel dat het van belang is om deze prioriteitstelling te plegen. Dat heb ik de minister ook op 30 november jl. gevraagd. Als hij dit toelegt, zijn wij gerustgesteld.

Voorzitter! Er zit nog iets aan vast, namelijk of de minister bereid is het Expertisebureau in te schakelen ten behoeve van de verdere voortgang van het project: een nadere oordeelsvorming over de prioriteitstelling en om te weten te komen via het bureau dat de overheid nog beter kent dan vele andere bureaus die ingeschakeld zijn of de minister tot een goede voortgang kan komen. Wij vinden het van belang om in 1990/1991 echt van een verbeterd financieel beheer te kunnen spreken.

Voorzitter! Wij zijn op weg naar de informatiemaatschappij. Hoe die eruit zal zien, weet niemand. Wat wij weten, is dat de manier van produceren en consumeren gaat veranderen. Iedereen moet daar als toekomstig werknemer en burger op worden voorbereid. Dat waren ook de uitgangspunten van het onderwijsdeel van het Informatica-stimuleringsplan. De vraag was verder hoe je computers kunt inschakelen in het onderwijs zelf om de kwaliteit en de effectiviteit van het onderwijs te vergroten. Nu het Informatica-stimuleringsplan afloopt, is het noodzakelijk meer te weten over de mogelijkheden van de computer voor het onderwijs. Uit de rapportages van de onderwijsinspectie weten wij slechts meer over de knelpunten die zich voordoen. Essentieel is dat er een meer geïntegreerde aanpak moet komen van hardware en courseware. Deze aanpak moet ingebed zijn in het curriculum. Nog steeds is er gebrek aan voldoende educatieve software. Terecht is gesteld dat de ontwikkeling daarvan niet afhankelijk mag zijn van goedwillende docenten. Het POCO-project dient daar een basis voor te leggen, maar meer dan een basis zal het nog niet zijn. Een tweede probleem betreft de hoeveelheid apparaten die nodig is om klassikaal met computers te kunnen werken. De thans te verschaffen of reeds verschaft hoeveelheid zijn daarvoor in onze ogen onvoldoende, zowel voor het basisonderwijs als voor het voortgezet onderwijs. Voor het beroepsonderwijs knelt het vraagstuk van de apparatuurvoorziening des te meer en wat het volwassenonderwijs betreft, zijn wij eigenlijk nog helemaal niet uit de startblokken weggekomen.

Aan bouwkundige voorzieningen is in het geheel nog geen aandacht besteed en als de ARBO-wet van toepassing wordt voor het onderwijs zal dat voor het onderwijs extra

kosten met zich kunnen brengen. Hoge investeringen zijn noodzakelijk om al deze vormen van onderwijs in staat te stellen, adequaat op de nieuwe technologieën in te spelen. Het onderwijs zal daardoor kapitaal-intensiever worden en dus duurder. Omdat nog van geen kant vaststaat wat het rendement van computers in het onderwijs in zowel kwantitatief als kwalitatief opzicht zou kunnen zijn, blijft stimulerend door de overheid noodzakelijk. Dat geldt ook voor personele aspecten en dat betreft in de eerste plaats meer bij- en nascholing. Aan het personeel worden steeds hogere eisen gesteld wil het in staat zijn, computers echt in het leerproces te integreren. En daar staat of valt die introductie mee. Ook speelt de vraag naar ondersteunend personeel. De VMTS wees daar onzes inziens terecht op. Dit leidt ertoe, voorzitter, dat mijn fractie aan de hand van de ervaringen die met het INSP zijn opgedaan een discussie wil voeren over de gevolgen van de introductie van computers in het onderwijs. Welke lessen zijn er nu reeds te trekken met de opgedane ervaringen en welke lijnen vloeien daaruit voort voor de toekomst? In die discussie dient dan in ieder geval betrokken te worden wat de introductie inhoudt voor de PABO's en de verzorgingsstructuur in den brede, de vraag of en op welke wijze differentiatie in het onderwijs gestalte kan krijgen, onder welke voorwaarden bevorderd kan worden dat courseware in het curriculum opgenomen wordt, met name voor kinderen met leerproblemen en welke investeringen daarvoor noodzakelijk zijn op de middellange termijn. Deze wens, voorzitter, wordt mede ingegeven door de conclusies van het rapport van de Commissie evaluatie Informatica-stimuleringsplan. De minister bleek grote waardering te hebben voor die op de toekomst gerichte conclusies. Is de minister bereid, bij voorbeeld gekoppeld aan de voorgenomen afsluitende voortgangsrapportage INSP een door de PvdA-fractie gevraagde nota of notitie toe te zeggen om aan de hand daarvan de lijnen voor de jaren negentig uit te zetten?

Deregulering, autonomievergroting is al wat de klok slaat. Als je ziet voor welke uitdagingen het onderwijs staat, is een groter aanpassingsvermogen nodig en dus een vergroting van de flexibiliteit. Dat heeft consequenties voor de regelgeving.

Onnodige inperking van de beleidsruimte moet voorkomen worden, opdat beter ingespeeld kan worden op de gezamenlijk te dragen verantwoordelijkheden, maar wat houdt dat nu in voor de taken van de rijksoverheid? Dat blijft vaag in die discussie. De memorie van toelichting zegt nog wel dat deze overheid op sommige plaatsen zou kunnen terugtreden, op andere veeleer toetreden, maar dat wil toch niet zeggen dat de bestuursvrijheid die via de voordeur wordt verkregen, via de achterdeur weer ingeperkt wordt? Neen, de overheid zal haar eigen opdracht hebben te doordenken in relatie tot de uitdagingen waarover reeds eerder, zoals verleden jaar, gesproken is. Er ligt geen eenrichtingsverkeersweg tussen die uitdagingen en de vergrote autonomie. Dat is een te beperkte invalshoek, laat staan visie. Een actieve overheid is noodzakelijk bij bijvoorbeeld de introductie van nieuwe technologie in het onderwijs, zoals bij de apparatuurverschaffing, maar ook ten aanzien van volwasseneneducatie of permanente educatie. Kan de minister zijn opvattingen rond dit vraagstuk nog eens verduidelijken?

Het onderwijs voor kinderen in de leerplichtige leeftijd is van een andere orde dan dat in het hoger onderwijs. Waarborgen van de overheid zijn nodig voor zowel de kwaliteit als de toegankelijkheid. Ook dient dit onderwijs gratis te zijn. In de nota School 2000 wordt het probleem van de autonomievergroting te veel als doel op zich gezien. Ook wordt er te veel van uitgegaan dat daarmee automatisch tot kwaliteitsverhoging kan worden gekomen. Voor dit moment wil ik namens de PvdA-fractie volstaan met het aangeven van enige randvoorwaarden die voor ons van groot belang zijn. In de eerste plaats moeten wijzigingen in de regelgeving ertoe leiden dat er op decentraal niveau iets te sturen valt. Dat is niet alleen een vraagstuk van formele wetgeving, maar ook van materiële omstandigheden. Ofte wel, zijn met name kleinere scholen wel in staat om op problemen, zoals die zich gaan voordoen, in te spelen? Kan autonomievergroting bereikt worden zonder min of meer afgedwongen schaalvergroting? Voor mijn fractie is dat nog maar de vraag en over de wenselijkheid van die schaalvergroting laten wij ons op dit moment nog niet echt positief uit. De operatie lijkt

al met al te veel ingegeven te zijn door de bestuursproblemen van het ministerie zelf en minder door de wensen van het veld. De oplossing voor de problemen van het ministerie mag er niet toe leiden dat financiële risico's worden afgewenteld op de scholen. Sterker nog, voor mijn fractie geldt als toetssteen dat de scholen er zelf door de toegenomen bestedingsvrijheid op vooruit moeten gaan. Een tweede randvoorwaarde is de noodzakelijke vergroting van de professionaliteit van het schoolmanagement en van schoolbestuurders. Volgens het onderwijsverslag over 1987 komt bij de PABO's het cursusveld management juist in de knel, hetgeen doorwerkt in de kwaliteit van een deel van het schoolmanagement in de toekomst. Hoe zit het met de huidige bestuurders? Er dient een brede basis te zijn voor professioneler bestuur, voordat de nieuwe filosofie een kans mag krijgen. In de derde plaats dient vast te staan dat de bestaande bekostiging in zowel materiële als personele sfeer redelijk is. Na alle bezuinigingen op Londo bestaat daar grote twijfel aan. Pas als dat het geval is, dreigt niet het gevaar dat financiële risico's van het ministerie worden afgewenteld op de scholen. Voor mijn fractie is het dus noodzakelijk, duidelijkheid te krijgen over de voordelen die scholen aan de nieuwe bestuursfilosofie kunnen ontleenen. Daarover bestaat nog totaal geen duidelijkheid. Wij willen in ieder geval geen tweede Londo. Daar helpt zelfs geen commissie-Hirsch Ballin. Dat houdt ook in, dat niet mag worden vooruitgelopen op de discussie, zoals in feite gebeurt door de voorgestelde formatiebepalingen. Ik krijg graag duidelijkheid van de minister over zijn opvattingen over deze randvoorwaarden.

Cruciaal in elk veranderingsproces is de gemotiveerdheid van betrokkenen, vooral van het personeel. Daar ontbreekt het bijna volledig aan. Spanningen, conflicten en demotivaties nemen toe. Met name door de voortdurende bezuinigingen en het gevoel van onzekerheid over de inhoud van het werk. Als grote bedrijven al jaren nodig hebben om de koers te wenden, hoe zit het dan wel niet met het onderwijs? De basisvoorwaarden zijn steeds: - er moet een open dialoog zijn over de opzet en de doelstellingen; - het veld moet vertrouwen hebben in de politieke leiding;

- er moet een zekere mate van rust in de organisatie aanwezig zijn.

Aan die voorwaarden wordt in het geheel niet voldaan. Van een open dialoog is vrijwel geen sprake, het vertrouwen van het veld in de politieke leiding is bijna tot het nulpunt gezakt. Door de voortdurende bezuinigingen is men bezig, te redden wat er nog te redden valt en stijgt de werkbelasting. Dat is geen klimaat om over ingrijpende veranderingen in het onderwijs te praten. Wat stellen de bewindslieden daar tegenover? Een positieve profilering van het leraarschap. Als je rol zo belangrijk is voor de ontwikkeling van de samenleving, zou je ook op enige erkenning mogen bogen. Dat is niet het geval. Voor een positieve profilering van het leraarschap is het de hoogste tijd, maar dat heeft z'n prijs, een prijs die de regeringspartijen tot nu toe ook niet hebben willen betalen. Zijn ze daartoe wel bereid — ik vraag dit met name aan de heer Franssen — nu ze het moeizaam tot stand gekomen HOS-akkoord willen openbreken? Dit haal ik uit een krantebericht, van de juistheid waarvan ik uitga.

Voor het onderwijs van en in de toekomst zijn de middelen en mogelijkheden die de schade van de afgelopen jaren compenseren, van doorslaggevend belang. De door de minister voorgestelde maatregel om de problemen op het gebied van het leraarschap op te lossen, vallen wat ons betreft te omschrijven als "kurieren am Symptom". De eerder door mijn fractie gedane voorstellen om fors extra te investeren in zorgverbredend basisonderwijs, in basisvorming voortgezet onderwijs, in het onderwijsvoorrangsbeleid en in modernisering van verouderde apparatuur, zijn noodzakelijke voorwaarden voor verlichting van de werkdruk. Daarmee moet het leraarschap weer meer ruimte worden gegeven en moet het aantrekkelijker worden gemaakt. Ook de discussie over opleiding en nascholing van leraren dient meer nadruk te krijgen. In onze visie is het ad hoc verzwaren van de toelatingseisen tot de PABO's een vc'strekt onvoldoende instrument tot verbetering van de kwaliteit van de lerarenopleiding.

Mijn fractie is overigens voor voortzetting van de DOP-regeling. Niet voor niets hebben tal van oudere docenten het onderwijs verlaten. Vanuit het oogpunt van sociaal beleid

is dat een goede zaak. Voor de overheidsfinanciën blijkt de regeling ook positief uit te werken. Wat let de minister dus, ermee door te gaan?

Bij uitbreiding van het aantal studenten gaan de kosten van bestaande regelingen omhoog. Die lijn acht de minister zelf ook wenselijk en die heeft hij ook voor ogen, getuige zijn uitspraken bij het mondeling overleg van 30 november jl. Waarom dan toch weer gekort op het budget van de universiteiten, op het plaatsen-geldmodel? Wat ons betreft dient vast te staan dat, mocht er ruimte komen door belastingmeevallers, dit soort bezuinigingen, die in strijd zijn met de uitgangspunten van de regelingen, zo snel mogelijk ongedaan dienen te worden gemaakt.

Voorzitter! Mijn fractie heeft vorig jaar december het beleid van de minister op het terrein van de studiefinanciering afgekeurd door middel van de motie-Vermeend/Nuis. Dit laat onverlet dat wij wijzigingsvoorstellen van de minister inzake de Wet op de studiefinanciering zullen beoordelen op basis van een zakelijke gedachtenwisseling. Eén zo'n voorstel is bij de Kamer in behandeling. Er zijn er nog twee aangekondigd. Los van de kritische kanttekeningen die wij reeds bij de aangekondigde voorstellen hebben gemaakt, hebben wij grote bezwaren tegen de wijze waarop de minister fasegewijze, stap voor stap de Wet op de studiefinanciering ingrijpend wil wijzigen. Alle aspecten van deze wijzigingen dienen wat ons betreft integraal en in hun onderlinge samenhang bekeken te worden. Voor mijn fractie gaat het dan om de uitkomst van de voorstellen voor onder andere de toegankelijkheid van het onderwijs, de inkomenseffecten voor studerende en hun ouders, de eenvoud van uitvoering en de controle daarop, alsook de vereiste zorgvuldigheid jegens de gebruikers van de Wet op de studiefinanciering. Ook de beheersbaarheid van uitgaven en kosten speelt een rol bij het toetsen van de voorstellen. Van de minister verwachten wij in ieder geval dat hij de noodzakelijke voorwaarden schept voor de door ons gewenste integrale beoordeling. Aan deze redelijke wens van de PvdA-fractie lijkt de minister niet te willen voldoen. Mijn fractie hoopt dat de minister bereid is, op zijn schreden op de onzes inziens verkeerde weg terug te keren. Als je kijkt naar

artikel 14 van de begroting, dan zie je op het gebied van de studiefinanciering namelijk bezuinigingen voorgesteld die veel verder gaan dan wij tot voor kort voor mogelijk hielden. Wij willen tot een integrale behandeling kunnen komen, omdat het voor mijn fractie anders heel erg moeilijk wordt, akkoord te gaan met artikel 14. Bij dat artikel stemmen wij niet alleen over het uitgangspunt voor 1989, want daarbij zouden wij ook min of meer de doorwerking naar 1992 accorderen.

□

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Mijnheer de voorzitter! De memorie van toelichting bij deze begroting van Onderwijs en Wetenschappen wordt evenals de vorige gekenmerkt door grote daadkracht. De bewindslieden willen niet alleen voltooien wat reeds in gang is gezet. Zij willen met nadruk ook een nieuwe fase van beleid inluiden. Als wezenlijke terreinen worden daarbij genoemd: de verhoging van het algemene basisniveau, door invoering van de basisvorming; de ontwikkeling van wetenschap en technologie; de vergroting van de autonomie van de scholen. Op het laatste punt zullen wij straks uitvoerig ingaan.

Als wij even terugblikken, dan zien wij dat er op wetgevend terrein heel wat tot stand is gebracht. In vrijwel elke sector van het onderwijs is er nieuwe wetgeving gekomen of in behar deling genomen; van basisonderwijs tot wetenschappelijk onderwijs, van speciaal onderwijs tot Open universiteit, volwasseneneducatie, enz. Het is een programma dat respect afdwingt. Ik noem dit, omdat deze verrichtingen bij de beoordeling van deze minister wel eens onderbelicht zijn gebleven. Of zou dat komen, zo vragen wij ons af, doordat in deze tijd van deregulering hard werken, althans op het gebied van wetgeving, niet meer zo hoog aangeslagen wordt? In de jaren zeventig riepen wij om wetgeving. Toen werden er almaar nota's ingediend. Een wetsvoorstel van enige omvang was toen een verrassing. Hoe anders is het nu. Er is blijkbaar van een inhaaleffect sprake, zelfs zodanig dat niet alleen voor de Kamer, maar ook voor het onderwijsveld de grenzen van de verwerkingscapaciteit voelbaar worden.

In dit verband zijn wij benieuwd wat de minister in de nieuwe fase

van het beleid naar voren denkt te moeten brengen. Mogen wij aannemen dat wij wat dit betreft de jaren negentig wat rustiger kunnen ingaan? Kan de minister globaal aangeven hoe naar zijn visie het wetgevingsprogramma er in de volgende kabinetsperiode uit zou moeten zien? Wat stelt hij zich in dit opzicht voor bij de vergroting van de autonomie van de scholen? Leidt dit tot bij voorbeeld een nieuwe Wet op het basisonderwijs of op onderdelen tot belangrijke wijzigingen in die wet? Of leidt het tot het herformuleren van een aantal algemene maatregelen van bestuur? Ik zeg dit, omdat ik graag duidelijkheid heb over hetgeen het onderwijs en het parlement staat te wachten met betrekking tot de wetgeving.

De heer **Worrell** (PvdA): Voorzitter! Ik ben zo ontzettend benieuwd wat de heer Van Leijenhorst nu vindt van zo'n uitspraak van zijn collega, waarmee hij zo'n prettige coalitie heeft. Want die zegt: na 1990 komt deze minister niet meer terug. De heer Van Leijenhorst wil nu echter al weten wat de minister in 1995 op het stuk van wetgeving zal doen. Hoe zit dat nu?

Mijn tweede vraag aan de heer Van Leijenhorst in dit verband zou zijn: leest hij geen kranten? Het hele onderwijs barst van protesten en hij staat hier de lof te prijzen van deze minister hoe goed hij het doet. Ik sta werkelijk... Ja, misschien is dit het begin van zijn betoog en komt er nog wat. Dat hoop ik dan maar!

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Mag ik de heer Worrell vragen, of hij wel denkt aan datgene wat heel belangrijk is in ons staatsbestel: continuïteit van het beleid? Ik vraag de minister wat zijn visie is op wat er, denkende in de lijn van de continuïteit van het beleid, op wetgevend gebied zou moeten gebeuren in de jaren negentig. Dit te meer, als er een nieuwe fase in het beleid wordt aangekondigd in de memorie van toelichting.

De heer **Worrell** (PvdA): Ik herinner mij, met u, mijnheer Van Leijenhorst, de wetgeving over de middenschool. Weet u wel? Wij samen: continuering van beleid. Op het moment dat het u uitkwam, liet u ons vallen als een baksteen.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): U

denkt aan al die nota's, waarover ik het had? Welnu, er is nooit wetgeving op dit terrein gekomen.

Mijnheer de voorzitter! Een zaak die het onderwijsbeleid — de heer Worrell krijgt dan misschien toch enigszins zijn zin — bepaald geen goed doet, wordt gevormd door het financiële aspect. Over de bezuinigingen komen wij nog apart te spreken. Ik doel hier op de gebleken onvoldoende beheersbaarheid van de uitgaven. Ook in 1988 doen zich overschrijdingen voor. De CDA-fractie betreurt dat. Daarbij beseffen wij zeer wel dat er zich onvoorziene omstandigheden kunnen voordoen. Er is ons ook niet ontgaan dat de minister zich al geruime tijd inspant om het financiële beheer op het departement in betere banen te leiden. Collega Reitsma zal op het financiële aspect in den brede ingaan. Ik wil hier slechts aanstippen dat onvoldoende beheersbaarheid van de financiën, gevoegd bij de bezuinigingen over een reeks van jaren, een ontmoedigende werking heeft op degenen die zich met het onderwijs bezighouden. Immers, er heerst dan ook onzekerheid met het oog op de dingen die komen gaan.

Mijnheer de voorzitter! Ik wil nu spreken over de nieuwe besturingsfilosofie, waar de minister in de memorie van toelichting aandacht aan wijdt. Het is de rode draad, zoals het CNV stelt, die door de begroting heen loopt. Daarom moeten wij er zeker wat van zeggen. Onder het motto "deregulering en autonomiebevordering" heeft de minister een concept ontworpen voor de school op weg naar 2000. Op een conferentie met vertegenwoordigers van onderwijsorganisaties — een miniconferentie heet dat tegenwoordig — heeft hij een en ander doorgesproken. Het desbetreffende discussiestuk ondervond veel weerstand. Gelet op de vele vragen die dit stuk nog onbeantwoord laat, valt dat te begrijpen. Het is een voorstel dat opnieuw de positie bepaalt van de school tegenover de overheid en daarom is het van grote principiële betekenis.

Intussen heeft de regering aan de Commissie voor het toezicht op wetgevingsprojecten, de commissie-Hirsch Ballin, gevraagd over de notitie "De school op weg naar 2000" in de loop van 1989 advies uit te brengen. Daarin wordt tevens het oordeel gevraagd over de gepresenteerde besturingsfilosofie in relatie

tot het grondwettelijk en wettelijk kader op het terrein van het onderwijs. Wij vinden dat een wijs besluit, gelet ook op de principiële punten die hier in het geding zijn. Ook juichen wij toe hetgeen onzes inziens eigenlijk ten overvloede gezegd wordt in de memorie van toelichting, namelijk dat de bewindslieden ter zake tot een consensus willen komen met het onderwijsveld. Op dit moment willen wij naar aanleiding van het gestelde in de memorie van toelichting in het kort de volgende overwegingen namens de CDA-fractie aan de regering voorleggen. De commissie-Hirsch Ballin mag ook meeluisteren.

In de eerste plaats: deregulering en autonomievergroting spreken ons aan. Daarover geen misverstand. Echter, voordat er verantwoordelijkheden tussen overheid en school worden herverkaveld, moet er onzes inziens wel een helder beeld worden gevormd over wat mede in het licht van artikel 23 van de Grondwet — denk ook aan de aanhoudende zorg van de overheid in lid 1 — tot het mandaat van de overheid, respectievelijk tot het mandaat van de school behoort. En hoe ligt dat onderscheidenlijk voor het openbaar en het bijzonder onderwijs? Richt de nieuwe besturingsfilosofie zich op individualisering van de scholen, in die zin dat het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs vervaagt of blijven beide even herkenbaar als thans het geval is? Het CDA kiest voor het laatste, dat wil zeggen voor een duidelijk duaal onderwijsbestel.

In de tweede plaats wordt de kwaliteitszorg van de overheid inzake het onderwijs door ons erkend. Niettemin lijkt ons hier bezinning geboden over het begrip "kwaliteit" in relatie met de in de Grondwet genoemde eisen van deugdelijkheid, dit onder meer in verband met de vrijheid van inrichting van het onderwijs. Hoe ziet de minister in het licht van de nieuwe besturingsfilosofie precies de taak van de inspectie, die zich met name bezighoudt met het toezien op het naleven van de wettelijke voorschriften?

In de derde plaats wordt in de memorie van toelichting gesteld, dat de overheid op sommige punten zal terugtreden en op andere punten veeleer zal toetreden. Deze uitspraak roept bij ons de gedachte op dat het saldo met betrekking tot de autonomievergroting of -verandering van de school wel eens negatief kan zijn.

Daarbij zijn vele dingen aan de orde, bij voorbeeld de eindtermendiscussie met betrekking tot het basisonderwijs, die feitelijk nog moet beginnen omdat wij nog niet weten wat er ter zake in of krachtens de wet geregeld wordt. Wij horen van de staatssecretaris geluiden over modellering. Die gedachte wordt eigenlijk driftig gekoesterd door haar. Beide zaken worden door haar — met goede bedoelingen — driftig gekoesterd. De vraag laat zich evenwel niet onderdrukken of niet op deze wijze het terrein van de inrichting van het onderwijs steeds verder wordt opgevuld. Zit niet het gevaar achter de besturingsfilosofie dat de school wel een grote mate van beheersvrijheid krijgt wat betreft de inzet van personeel en materiële middelen, maar dat dit ten koste gaat van de onderwijsvrijheid? De strijd die gestreden is ook op eigen christelijke, katholieke en vrije scholen, werd toch vooral gestreden met betrekking tot de onderwijsvrijheid.

Er is nog een ander punt dat de minister blijkens de memorie van toelichting ook ter harte gaat, en wel de positie van de kleine school in dit bestel. Autonomievergroting vergt van de school vanzelf meer werk, deskundigheid en toerusting. Kleine scholen kunnen minder opvangen, hebben minder manoeuvreerruimte. Zij verkeren dus relatief in een nadeliger positie dan de grote instelling. Een basisschool is geen hogeschool. Schaalvergroting ten koste van de noodzakelijke geografische spreiding en de spreiding naar richting ligt hier dus op de loer. Ook daar zouden wij met zorg naar moeten kijken. Doordenking hiervan vinden wij evenals de minister van eminent belang. Dat geldt overigens ook voor de andere door mij genoemde punten.

Mijnheer de voorzitter! De minister heeft een goede weg gekozen door zich door de commissie-Hirsch Ballin te laten adviseren. Wat gebeurt er nadat dit advies is uitgebracht? Natuurlijk kan de minister op grond van het advies tot de conclusie komen, dat het beter is om er maar mee te stoppen. Maar als hij dat niet doet, kan hij naar de mening van de CDA-fractie wel veel krediet verwerven door met de onderwijsorganisaties een duidelijker overlegprocedure overeen te komen. De weg naar consensus die hij begeert, moet van het begin tot het einde een heldere zijn. Ik neem aan, dat ook de

Onderwijsraad er aan te pas komt. Wil de minister eens duidelijk uiteenzetten welke procedurelijnen en eventuele stappen hij precies denkt te volgen?

Ik wil nog één kanttekening maken. Er is gezegd, dat de filosofie over de drempel op weg naar 2000 wel eens zou kunnen neerkomen op een ordinaire bezuiniging, welke dan afgewenteld wordt op de school. Wij zijn die mening niet toegedaan en willen daar dan ook niet van uitgaan. De CDA-fractie wil de gepresenteerde conceptie na rapportage van de genoemde commissie op haar principiële en zakelijke merites grondig bestuderen. Wij wachten het advies daartoe met belangstelling af.

De heer **Worrell** (PvdA): Voorzitter! In dat verband komt er ook nog een amendement van het CDA om bij voorbeeld de 50 mln. van de vermindering van de kleine scholen in het basisonderwijs te niet te doen?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik zal over de bezuinigingen apart spreken, mijnheer Worrell. Wacht u even af.

De heer **Worrell** (PvdA): U sprak over consensus met het onderwijsveld. Toen dacht ik: nu komt het verlossende woord, want al die mensen hebben de afgelopen tijd gestreden om die bezuinigingen te voorkomen. Ik verwachtte dat u nu zou zeggen: dan doen wij dit dus niet. Maar daarop moeten wij dus wachten. Nu, dan wachten wij!

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Wilt u alles door elkaar gooien, mijnheer Worrell? Ik sprak over een onderdeel uit de memorie van toelichting, een zaak die het onderwijsveld in hoge mate aangaat. Dat betekent niet dat iedere bezuiniging apart de behandeling moet ondergaan die ik zoëven heb genoemd.

De heer **Worrell** (PvdA): U sprak over de kleine scholen, over basisonderwijs, over consensus met het onderwijsveld. Het zijn met name de aangekondigde bezuinigingen die deze consensus verstoren. Dus lijkt het mij logisch, dat u daaruit de consequenties trekt.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Vindt u dat de regering iedere bezuiniging met de desbetreffende

organisaties moet bespreken? Wilt u die weg ingaan? Natuurlijk spelen de consequenties in het overleg een rol en ook de uitvoering. Betekent dit echter ook, dat het overwegen van een bezuiniging in het overleg met de organisaties aan de orde moet komen?

De heer **Worrell** (PvdA): Ik begrijp het. Het CDA wil gewoon bezuinigen zonder overleg met de organisaties. Is dat uw verhaal?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Naar mijn mening is begrotingsvoorbereiding als zodanig een zaak van de regering en van de desbetreffende minister.

De heer **Worrell** (PvdA): Daarna dient er behoorlijk overleg plaats te vinden. Daaraan mankeert het nu juist!

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Over de uitvoering daarvan zal overleg gepleegd moeten worden! Mijnheer de voorzitter! Een stap in de richting van de nieuwe besturingsfilosofie zet de minister met het voorstel om met het zogenaamde formatiebudget te komen. Een school krijgt een formatiebudget bestaande uit de reguliere formatie en de opslagformatie in verband met formatieve fricties, bij voorbeeld als gevolg van daling van het leerlingenaantal. Het formatiebudget wordt in rekeneenheden, afhankelijk van een aantal normfuncties, op declaratiebasis vergoed. Verder wordt een 40-urige weektaak voorgesteld voor alle leraren. De minister motiveert deze stap vooruit door te wijzen op de onbeheersbaarheid van bepaalde rechtspositionele regelingen, waaronder de garantieregeling. De fractie van het CDA voelt zich door dit motief aangesproken. Wij denken daarbij ook aan de conclusies van het onlangs besproken rapport van de Algemene Rekenkamer.

Er is echter ook wat voor te zeggen om het formatiebudget binnen het geheel van de nieuwe besturingsfilosofie aan de orde te stellen. Toch menen wij dat de dwingende noodzaak om tot een effectieve beheersing van de uitgaven te komen, voorrang moet hebben. Daarbij spelen ook andere overwegingen een rol. Hoe sneller wij iets tegen de versnippering van lerarenbanen kunnen doen, des te beter. Dat kan alleen, als de scholen meer

mogelijkheden krijgen. Wij zijn het dan ook eens met de minister om bij voorbeeld de ADV per jaar te doen opnemen. Het werken met rekeningen spreekt ons aan. Het vergoeden op declaratiebasis van scholen is een goed voorstel van de minister. Dit alles betekent evenwel niet, dat wij nu al voldoende houvast hebben. De presentatie is namelijk erg beknopt. Wij willen in elk geval antwoord hebben op de volgende vraag. Er worden toch geen financiële risico's, waaronder de risico's die het Rijk zelf tot nu toe nog niet onder de knie heeft kunnen krijgen, overgeheveld naar de scholen? Er moet helderheid bestaan over de vraag, waar de scholen precies aan toe zijn. Wat zal het effect zijn voor de kleine scholen? Ik sprak daarover reeds. Wij vinden het onjuist als een en ander gaat werken als een hefboom naar schaalvergroting. Wat zal er gedaan worden om de bestuurskracht op de scholen te versterken? Ook de vervanging wegens ziekte moet onzes inziens afdoende geregeld worden. Mijn fractie vindt dat onderzocht moet worden, of een soort onderwijs-bedrijfsgezondheidsdienst geen goede oplossing is. Ook vanuit de onderwijsorganisaties worden dergelijke suggesties gedaan. Wij vragen de minister daarover zijn oordeel te geven.

Dit zijn enkele punten. Er zijn ook andere te noemen. Korthedshalve heb ik mij hiertoe willen beperken. Wil de fractie van het CDA een uiteindelijk oordeel geven, dan zal over deze punten in elk geval duidelijkheid moeten bestaan. Voorshands zeggen wij: ga met de organisaties het overleg aan.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Bent u met mij van mening dat de formatieregeling een heel wezenlijk onderdeel is van de nieuwe bestuursfilosofie en, zo ja, hoe kunt u dan zeggen dat u voorstander bent van invoering ervan, zonder dat er ook maar van enige consensus met het veld sprake is? Ik wil graag het woord "consensus" nader toegelicht zien.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik heb gezegd dat, als de minister consensus wil bereiken met het onderwijsveld, hij duidelijkheid moet scheppen over een aantal punten. Er is inderdaad wat voor te zeggen — dat heb ik ook gedaan — om dit punt te bespreken binnen de nieuwe

bestuursfilosofie, wat uitstel betekent. Verder wordt vastgesteld dat bepaalde zaken financieel onbeheersbaar zijn, wat voor mij, in navolging van de Algemene Rekenkamer in haar rapport, aanleiding is om te zeggen: nadat de vereiste duidelijkheid is verkregen moeten we er niet voor terugdeinzen om hierover overleg te voeren. Het is erg belangrijk om de kosten te beheersen.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Voor u is uitgangspunt dat eerst volstreekte duidelijkheid moet bestaan over het bestaande kostenplaatje, om te voorkomen dat financiële risico's op scholen worden afgewenteld.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat is duidelijk.

Ik vraag om een heldere procedure voor het overleg met de onderwijsorganisaties, naast het scheppen van duidelijkheid over de door mij genoemde punten. Ik lees in de memorie van toelichting dat de minister het pakket al in 1990 wil invoeren, maar dat lijkt mij rijkelijk vroeg, gelet op al het overleg dat noodzakelijk is. Ligger 1990 of 1992 niet meer in de lijn van redelijk te noemen verwachtingen?

Ik kom toe aan het leraarschap, waaraan in de memorie van toelichting veel aandacht wordt besteed. Er wordt geconstateerd dat het imago van de leraar niet best is, waarna de vraag wordt gesteld hoe dat verbeterd kan worden, ook om in de toekomst over voldoende leraren te kunnen blijven beschikken. De minister laat dat afhangen van een aantal factoren, zoals werkgelegenheid, inkomen, taakbelasting en kwaliteit van het onderwijs. Volgens mij kan hij er nog twee factoren aan toevoegen. In de eerste plaats is dat het beeld dat door de leraren zelf, c.q. door de organisaties, wordt opgeroepen. We moeten oppassen dat niet het beeld ontstaat van de zielige, klagerige leraar die, veel te zwaar belast, door niemand meer wordt begrepen. De gemiddelde leraar gaat redelijk opgewekt en met voldoening naar zijn werk, ondanks het feit dat zijn of haar taak zwaarder is geworden, bij voorbeeld door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen (denk aan het aantal kinderen uit eenoudergezinnen en aan bezuinigingen). We onderkennen die problemen, maar voor het vinden van oplossingen helpt het niet, elkaar de

ellende aan te praten, want dat werkt contra-productief. In de tweede plaats hangt de waardering voor het leraarschap ook af van de visie die overheid en samenleving hebben op het onderwijs. Het is algemeen aanvaard dat het bij onderwijs vooral gaat om drie zaken: zelfontplooiing van de leerling, cultuuroppdracht en opleiding tot een beroep. Deze drie doelstellingen in onderling verband en in balans met elkaar, maken onderwijs tot een unieke sector in onze samenleving en het beroep van leraar tot een bijzonder ambt.

Iedere tijd legt zijn eigen accenten. Tien à twintig jaar geleden moesten we waarschuwen tegen het leggen van te veel nadruk op zelfontplooiing en gaven we aan dat vorming en opleiding tot een beroep wel eens werden onderbelicht. Thans moeten we onzes inziens oppassen voor het omgekeerde, namelijk de school te veel te zien als een bedrijf en te beoordelen naar de wetten van de marktsector. Waarom zeggen we dit? Niet om de bewindslieden af te houden van een betere afstemming van onderwijs op de arbeidsmarkt (integendeel, dat beleid steunen wij van harte), maar om van de regering aandacht te blijven vragen voor de bredere, meer evenwichtige visie op het onderwijs, waaronder begrepen het pedagogisch aspect, ofte wel de vorming van mensen om zo te komen tot een verantwoordelijke samenleving. Die bredere visie had van ons iets meer mogen doorklinken in de toelichting, want je kunt niet heen om profilering van het onderwijs als je spreekt over profilering van het leraarschap.

Ik ga nog kort in op enkele door de minister genoemde aspecten. Over de werkgelegenheid zullen wij met hem in een afzonderlijk mondeling overleg spreken aan de hand van twee notities. Hierover één vraag. De toestroom van doctorandi naar universitaire lerarenopleidingen schijnt erbarmelijk laag te zijn; ik las, dat het er maar 200 zijn en dat terwijl de capaciteit 1200 is. Kan de minister aangeven wat de belangstelling, wat de capaciteit en wat de prognoses precies zijn? Zit er achteraf gezien niet iets fout met de structuur van de ULO? Wil de minister daar eens iets over zeggen?

De CDA-fractie waardeert de nadruk die wordt gelegd op vakken- en professionalisering van het beroep van leraar. Bij de toelating tot de PABO's worden hogere eisen

gesteld. Uit onderzoek is gebleken, dat er verband bestaat tussen de kwaliteit van de instroom en de aantrekkelijkheid van het beroep. De maatregelen werken dus, zou je zeggen, in goede richting. Maar dan doet zich wel de vraag voor — denk aan de prognoses voor 1992 wat betreft de PABO's: een lerarentekort van 7000 voor het basisonderwijs — of er dan wel voldoende leraren beschikbaar zullen zijn. De minister wil zo nodig de mogelijkheden voor scholing, omscholing en nascholing uitbreiden. Ook denkt hij aan herintreding op de arbeidsmarkt van bij voorbeeld vrouwen. Hij zal naar onze mening haast moeten maken. De leerkrachten die in 1992 regulier in het onderwijs instromen, zitten nu vier maanden op de PABO. Dat aantal is bekend. De CDA-fractie maakt zich zorgen over het naderende lerarentekort en vraagt de minister daarom om hier nader op in te gaan.

Nu ik het toch over de PABO heb, hoe staat het met de evaluatie van de PABO en wanneer komt het al reeds geruime tijd verwachte advies van de ARBO? Hoe komen de eindtermen van de opleidingen waarover wordt gesproken tot stand? Op voorstel van de gezamenlijke PABO's en sanctiëring door de overheid, of anderszins? Het laatste OTO-onderzoek is afgerond. De bewindsman zal hier een beleidsreactie op geven. Kan hij daarover reeds een en ander meedelen?

Ook nog iets over de plaats van de lerarenopleidingen in het geheel van het HBO. Eerst de Wet beroepseisen leraren. Er bestaat nog aarzeling over, of die beroepseisen worden geregeld in een aparte wet, dan wel in de sectorale wetten. Ik bemerk een zekere inconsistentie tussen de lerarenopleidingen en de overige HBO-instellingen waar het gaat om autonomie en kwaliteitszorg. Soms bekruip mij daarom de gedachte, heel even maar: was het idee van een aparte wet op de lerarenopleiding dat wij vroeger hadden, dan toch niet zo gek? Hoe kijkt de minister daar nu tegenaan? Of ziet hij kans, de eigen positie van de lerarenopleidingen zodanig profiel te geven dat aan alle te stellen eisen aan een pedagogische hogeschool kan worden voldaan?

Ik sluit dit onderdeel af. In deze memorie van toelichting wordt er met betrekking tot het leraarschap een veelheid van onderwerpen aan

de orde gesteld. Ik wijs wat dat betreft nog op de 8 punten op pagina 13, welke moeten bijdragen tot een positieve profilering ervan. Daarnaast ligt er nog een drietal notities dat nog in de Kamer zal worden besproken. Een aantal andere zal ons binnen afzienbare tijd bereiken. Ook de kwestie van de nascholing reken ik hierbij. De zaak wordt zo erg verbrokkeld. De minister heeft het over schijnwerpers die wij op het leraarschap gericht moeten houden. Daar is de CDA-fractie het geheel mee eens, maar wij hebben er wel behoefte aan om de lijnen die nu nog elk hun eigen weg gaan, zodanig met elkaar te doen interfereren dat er een coherente bundel uitkomt. Vanwege het belang van het leraarschap vraag ik de minister, die gewenste samenhang eventueel eens in de vorm van een nota aan te brengen. Daarover kunnen wij dan wat langduriger, bij voorbeeld in een UCV, van gedachten wisselen.

De heer **Franssen** (VVD): Waarom een nota? In het regeerakkoord staat toch een afspraak over het beleid?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): De achtergrond is, dat ik veel te weinig verband en samenhang zie tussen al die punten die in de paragraaf over het leraarschap door de bewindslieden worden opgenoemd. Als ik dan voorts denk aan de notities die zijn ingediend en aan de notities die nog zullen komen, dan vind ik dat wij het risico lopen dat wij almaar praten over kleine deelonderwerpjes, zonder dat wij de samenhang die nodig is om tot een goed beeld van zo'n terrein als het leraarschap te komen, goed aan de orde kunnen stellen. Daar heb ik wel behoefte aan.

De heer **Franssen** (VVD): Ik heb het volgende bezwaar tegen uw redenering. Het concept van zo'n nota zal niet eerder verschijnen dan in de loop van 1989. Daarover moet overlegd worden. Vervolgens wordt de nota dan formeel bij de Kamer ingediend. Na het zomerreces 1989 heeft de Kamer het druk met de behandeling van de diverse begrotingen en daarna gaan wij op verkiezingstournee als alles volgens plan verloopt. Van een echte discussie over die nota komt dan in deze kabinetsperiode niet veel meer terecht, laat staan van het implementeren van de eventuele voorstellen uit die nota. Ik wijs erop dat in het regeerakkoord

afspraken zijn opgenomen over beleid dat op dit punt moet worden ontwikkeld.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik sluit niet uit dat de tijdfactor problemen kan opleveren. In de memorie van toelichting staat echter dat de schijnwerpers gericht moeten blijven op het belangrijke punt van het leraarschap. Ik vind dat dit punt op een samenhangende wijze aan de orde moet worden gesteld. Ik wacht het antwoord van de minister af.

Wij spraken al over de kwaliteit. De CDA-fractie acht kwaliteitsverhoging van onderwijs en onderzoek noodzakelijk. Wij denken aan de behoefte aan steeds hoger opgeleid personeel en aan de positie van Nederland in Europa voor en na 1992. Dit betreft dus de bovenkant van het onderwijs. Wij vragen de regering echter gelijke aandacht voor de onderkant. Het gaat immers om een algehele kwaliteitsverhoging. Dat is ook de bedoeling van de basisvorming. Dit is een van de wezenlijke punten die bewindslieden noemen in het begin van de memorie van toelichting. Er wordt gezegd dat er een nationale krachtsinspanning nodig is. Het departement van Onderwijs en Wetenschappen kan er in belangrijke mate toe bijdragen in preventieve zin de arbeidsmarktproblematiek te verlichten. Er komen dan veel minder drop-outs op de arbeidsmarkt terecht dan nu het geval is. Het is ons nog niet duidelijk via welke nieuwe incentives de regering het beoogde doel wil bereiken. Willen de bewindslieden hier eens op ingaan?

Voorzitter! Een enkel woord over de etnische minderheden. Wij zullen hierover nog een aantal stukken ontvangen, aan de hand waarvan wij uitvoerig op deze kwestie in kunnen gaan. Het gaat in elk geval om een weerbarstige materie. De resultaten zijn teleurstellend. Terecht spreken de bewindslieden ook over een gezamenlijke krachtsinspanning die nodig is. Maar dan moeten wij wel over meer en betere gegevens beschikken. Wij hebben onlangs een tiental vragen gesteld om meer te weten te komen over de leraren onderwijs eigen taal en cultuur. Die informatie was nogal gebrekkig en zelfs over het aantal OETC-leraren krijgen wij tegenstrijdige informatie.

Er wordt al vele jaren gewerkt aan leerplanontwikkeling en leermiddelenontwikkeling. Maar de leraren die ermee moeten werken weten soms

niet eens van het bestaan van een leerplatform af. Wordt wel nagegaan wat er precies wordt opgeleverd door dergelijke instituten en of dit terecht komt bij de mensen die ermee moeten werken? Hoe staat het precies met het Legio-project van de Stichting leerplanontwikkeling?

Ik wijs de staatssecretaris op de problemen die geconstateerd worden bij de invoering van de vakken Turks en Arabisch in het voortgezet onderwijs. OETC is enkele jaren geleden wettelijk ingevoerd. Mede op grond van het feit dat de informatie onvoldoende is, kunnen wij nu niet bepalen of de kwaliteit aan de redelijk te stellen eisen voldoet. Wij zouden het voortbestaan ervan thans dan ook niet ter discussie willen stellen. Prioriteit moet gegeven worden aan het zo spoedig en zo goed mogelijk leren van de Nederlandse taal.

Mijnheer de voorzitter! Ik kom vervolgens te spreken over de bezuinigingen op de kleine scholen en op het speciaal onderwijs. De CDA-fractie is verheugd dat de bewindslieden de korting op de formatie van de kleine scholen voor de helft ongedaan hebben gemaakt, zowel voor het voortgezet als het voor het basisonderwijs. Kleine scholen hebben naar het oordeel van onze fractie zeker op het platteland een eigen waarde. Zij hebben in het algemeen minder lesuitval en blijken heel goed leerlingen te kunnen opvangen die anders naar het speciaal onderwijs worden verwezen. De minister heeft hiervoor dekking aangeboden uit posten, bij voorbeeld de post zorgverbreding, die voor ons niet de eerste keus zouden zijn geweest. Wij hadden aan een andere dekking de voorkeur gegeven, omdat wij zorgverbreding zeker in de relatie basisonderwijs/speciaal onderwijs belangrijk vinden. De minister beraadt zich over de ontstane problemen en zoekt naar een oplossing. Wij gaan ervan uit dat hij die oplossing zal vinden. Wij zullen in het voorjaar met de staatssecretaris uitgebreid spreken over de basisschool. Dan zal wellicht ook gesproken worden over schaalvergroting. Laten wij dan nu vast zeggen dat wij zeer terughoudend zullen zijn, waar de geografische spreiding en de spreiding naar richting in het geding komen.

De heer **Worrell** (PvdA): Mooie woorden over de zorgverbreding.

Maar ik heb het amendement van de heer Van Leijenhorst nog niet gezien. Ik mis het amendement van de CDA-fractie waarin zij haar grote zorg uitspreekt over de post zorgverbreding. Dit amendement is mij nog niet geworden of komt dat later?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik heb geen amendement ingediend. De minister heeft een nota van wijziging ingediend bij de Tweede Kamer. Hij beraadt zich op het punt van de zorgverbreding. Ik wil de oplossing ervan rustig afwachten.

De heer **Worrell** (PvdA): Ik kijk even naar u, mijnheer de voorzitter! Een nota van wijziging is toch gewoon een onderdeel van een ingediende begroting? En beraad of geen beraad: het staat er. De heer Van Leijenhorst kan nu wel wegvluchten door te roepen: de minister beraadt zich. Maar ik wil boter bij de vis. Als hij voor de zorgverbreding is, dan moet hij een amendement indienen, waardoor hij het voorstel van de minister te niet doet. Maar hij kan zich er niet zo gemakkelijk van afmaken door te zeggen: de minister beraadt zich. Of hij neemt deze begroting aan en als hij dat doet, dan accepteert hij daarmee minder geld voor de zorgverbreding. Wil zijn fractie dat? Zo ja, dat moet zij dat zeggen. Wil zijn fractie dat niet, dan verwachten wij een amendement van hem.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Wij zijn aan het begin van het debat. De nota van wijziging is nog maar koud ingediend.

De heer **Worrell** (PvdA): Daar bent u donderdag zelf mee akkoord gegaan.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Wij willen onze vreugde niet onder stoelen of banken steken over het feit, dat de formatiekorting voor het basisonderwijs en voor het voortgezet onderwijs ons aanspreekt. Dat is ook een aangelegen zaak voor de heer Worrell of niet? Want dan zou ik ook wel graag van de PvdA willen horen of het voorstel van de minister om de formatiekorting op de kleine scholen voor de helft ongedaan te maken in goede aarde is gevallen of niet.

De heer **Worrell** (PvdA): Dat u heel erg blij en gelukkig bent dat u iets half krijgt, dat moet u weten. Wij zijn

dat helemaal niet. Als u de PvdA volgt, dan moet dit ongedaan gemaakt worden. Wij gaan er vervolgens over praten en dan krijgt u gewoon een koekje van eigen deeg. In het begin van het jaar moest u 50 mln. korten. Toen kreeg u 100 mln. Nu krijgt u dezelfde 50 mln. terug en bent u nog gelukkig ook. U moet alles toch echt eens natellen. U bent gewoon voor 50 mln. in het schip geholpen. En dan staat u hier te verkondigen dat u nog gelukkig bent ook. Dat kan toch niet.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat ziet u helemaal verkeerd, mijnheer Worrell

De heer **Worrell** (PvdA): Ja, dat begrijp ik. Maar ik kan wel tellen.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Wij hadden te maken met een begroting waarin een bezuiniging was aangekondigd van 100 mln. op de kleine scholen. Ik heb zojuist uiteengezet hoe belangrijk wij de kleine scholen vinden, vooral ook op het platteland. Daar hebben wij voor in de bres willen springen. Dat hebben wij ook gedaan. Dan is het een kwestie van afwegen. Maar ik heb gezegd — en dat neem ik niet terug — dat korten op de zorgverbreding niet onze eerste keus zou zijn geweest.

De heer **Schutte** (GPV): Welke dan wel?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat is nu irrelevant.

De heer **Schutte** (GPV): Nee, dat is niet waar. Wij spreken nu over de begroting waarbij een korting wordt voorgesteld op de zorgverbreding. Als u zegt dat dat niet uw eerste keus zou zijn geweest, dan hoor ik graag wat uw eerste keus dan wel zou zijn. U hebt nu de mogelijkheid om hiervoor voorstellen te doen.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Wij hebben een amendement overwogen. Wij zijn bezig geweest met een groot aantal posten. Maar wij zijn niet met een conclusie gekomen. Dat was ook niet meer nodig, omdat de minister met een nota van wijziging kwam. Dus ik vind die vraag irrelevant.

De heer **Schutte** (GPV): Dus het is wel uw eerste keus?

Van Leijenhorst

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): De dekking die de minister heeft aangebracht, is niet mijn eerste keus.

De heer **Schutte** (GPV): Dus u zegt dat u een betere dekking achter de hand heeft. Dan moet u die wel indienen, daarvoor hebt u nu de gelegenheid. Anders moet u zeggen dat u deze dekking accepteert als zijnde de meest voor de hand liggende.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik heb begrepen dat de minister hiervoor een oplossing aan het zoeken is. Ik wil hem niet storen in het beraad dat hij thans voert.

De heer **Worrell** (PvdA): Wij zijn bezig met een begroting en nu is de minister in beraad? Wij krijgen een nota van wijziging en nu hoor ik van de heer Van Leijenhorst dat de minister in beraad is. Met wie dan? Met niemand, want hij heeft een nota van wijziging ingediend. De heer Van Leijenhorst moet nu exact zijn, als hij inderdaad zo bezorgd is over de kleine scholen. Hij moet niet proberen, zich te verschuilen achter de minister. De heer Van Leijenhorst neemt nu voor zijn rekening dat de zorgverbreding in het basisonderwijs het voor het komende jaar met minder moet doen dan voorheen. Hij kan niet voor deze verantwoordelijkheid weglopen door ons te zeggen dat de minister nog in beraad is. Die is helemaal niet in beraad, want de nota van wijziging ligt er al. De heer Van Leijenhorst moet deze nu accepteren of niet.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ik heb gesteld dat de kleine scholen vaak uitstekend in staat zijn, kinderen op te vangen die anders naar het speciaal onderwijs verwezen worden. In het eerste deel van het nieuwe voorstel van de minister is dus ook zorgverbreding begrepen. Daarmee moeten wij ook blij zijn. Het is echter een kwestie van afwegen en dat moeten wij goed begrijpen. Het verlangen van de fractie van het CDA was, in elk geval de maatregel voor de formatiekorting op de kleine scholen voor een groot deel terug te draaien. Dat is gelukt en daar ben ik blij om.

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de voorzitter! Ik heb begrepen dat de heer Van Leijenhorst nog wat alternatieven achter de hand had. Als

hij die nog heeft, wil hij deze dan inzetten om de rest van de korting op kleine scholen dan maar helemaal ongedaan te maken?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat ben ik niet van plan. Ik begrijp dat hierover in de Kamer eerder een discussie heeft plaatsgevonden naar aanleiding van de paasbrief. De minister verwijst hier ook naar. Natuurlijk zou ik kunnen zeggen dat wij deze maatregel helemaal ongedaan moeten maken, maar ik begrijp ook dat de minister zich geconfronteerd weet met budgettaire problemen. De fractie van het CDA vond het niveau waarop de bezuiniging uiteindelijk is teruggebracht heel redelijk.

De heer **Lankhorst** (PPR): Voorzitter! De heer Van Leijenhorst heeft het in heel korte tijd gehad over twee verschillende dingen. Eerst zei hij dat wij maar rustig moesten afwachten omdat wij ons pas in de eerste ronde bevonden en er misschien nog een amendement zou komen. Nu geeft hij aan dat dit amendement er niet komt. Gaat dat zo snel?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Sloeg dit op de opmerking van de heer Leerling?

De heer **Lankhorst** (PPR): Ja.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Neen, de heer Leerling vroeg wat anders.

De heer **Lankhorst** (PPR): Boven-dien zei de heer Van Leijenhorst zojuist tegen de heer Worrell dat wij het maar rustig aan moesten doen, omdat misschien voor de andere 50 mln. nog een amendement zou komen.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): De heer Lankhorst moet wel bij de les blijven. De heer Leerling vroeg naar de tweede 50 mln. en dat was een andere zaak, waarover eerder een discussie werd gevoerd. Ik heb ook geen amendement aangekondigd. Op het laatste moment is nog een nota van wijziging op de begroting ingediend door de minister en de discussie daarover is nog maar net begonnen. Ik heb aangegeven dat wij blij zijn met het terugdraaien van de aanzienlijke korting op de formatie van de kleine scholen en ik heb begrepen dat ik daarin niet alleen sta.

De heer **Worrell** (PvdA): Wie zijn er nog meer dan?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Ja, ook de PvdA heeft zich in die zin uitgelaten. Of ligt er niet een amendement in die richting? Ik kan mij natuurlijk vergissen.

De heer **Lankhorst** (PPR): Voorzitter! Daarover ging mijn vraag niet. Ik heb eerder begrepen dat de heer Van Leijenhorst dit pas als de eerste ronde beschouwt en dat hij niet uitsluit dat hij nog een amendement zal indienen. Klopt dat?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat heb ik niet gezegd.

De heer **Lankhorst** (PPR): Dus dit is, wat u betreft, de eerste en laatste ronde?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Dat zeg ik niet. Wij zijn de discussie maar net begonnen. Dit is de eerste termijn van de Kamer en de regering moet nog antwoorden. Ik wil de regering de mogelijkheid bieden, hierop te antwoorden.

De heer **Lankhorst** (PPR): Dat snap ik. Maar de heer Van Leijenhorst sluit op dit ogenblik dus niet uit dat hij hierover nog een amendement zal indienen?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Er mag niets uitgesloten worden.

De heer **Lankhorst** (PPR): Goed.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Voorzitter! Ik kom nu op het speciaal onderwijs. Ten aanzien van de bezuinigingen in het speciaal onderwijs hebben collega Franssen en ik amendementen ingediend. Dat deden wij ook omdat deze belangrijke onderwijssector vroeg in het voorjaar uitgebreid aan de orde zal komen aan de hand van een ingrijpende notitie van de staatssecretaris. Mede daarom ben ik van mening dat de voorgestelde bezuinigingen op een ongelegen moment komen, nog afgezien van de problemen die zij zullen opleveren voor de desbetreffende scholen en zeker voor het speciaal onderwijs. Daarbij denk ik vooral aan de ziekenhuisscholen en de scholen die "ongelijksoortige" leraren krijgen.

Ik wil thans nog enkele opmerkingen maken over de AIDS-voorlich-

ting. Daarover is nogal wat te doen geweest. De collega's Leerling, Van der Vlies en Schutte hebben daarover zinnige vragen gesteld. De staatssecretaris antwoordde, dat zij wel beseftte, dat het desbetreffende materiaal voor sommigen als kwetsend is ervaren. Ik waardeer die uitspraak. Het is wel merkwaardig, dat een overheid, die altijd zo bang is om de bevolking een bepaald gedragsspatroon of een bepaalde moraal op te dringen, er niettemin best in slaagt met de Nederlandse commissie voor AIDS-bestrijding althans bij een deel van de bevolking — waaronder ik ook mijzelf reken — de indruk te wekken, dat heel duidelijk wel te doen. Ik heb begrepen, dat de staatssecretaris doende is de zaak in betere banen te leiden, en daarbij oog heeft voor de vergroting van de autonomie van de scholen, die hieraan behoefte hebben.

Mijnheer de voorzitter! Ik sluit af. In de inleiding waarschuwen de bewindslieden voor het gevaar van een ongeïnspireerde stilstand en zij voegen eraan toe: die op het oog rustig lijkt. Die stilstand lijkt dus rustig, op het oog, maar is het niet. Zou het Nederlandse onderwijs geen geïnspireerde stilstand wensen, die niet rustig lijkt, maar het wel is, althans min of meer?

□

De heer **Reitsma** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Ik zal aandacht besteden aan enkele belangrijke beleidspunten van deze bewindslieden. Het gaat om het wettelijk kader voor beroeps- en volwasseneneducatie voor de jaren negentig, dat een versterkte inzet van de onderwijsinfrastructuur ten behoeve van scholing, opleiding en vorming beoogt, maatregelen gericht op het beheersbaar maken van de onderwijsuitgaven en de automatisering, vereenvoudiging en budgettaire beheersing van het stelsel van studiefinanciering — kwaliteit en toegankelijkheid blijven randvoorwaarden — versterking van de Europese dimensie in onderwijs en onderzoek, technologie- en wetenschapsbeleid, die via het inhaalprogramma beroepsonderwijs impulsen geven om meer moderne apparatuur ter beschikking te krijgen, hetgeen het beroep leraar en de positie van het beroepsonderwijs mede versterkt.

Ik begin met de financiële ontwikkelingen. De onderwijsuitgaven, uitgedrukt in een percentage van het netto nationaal inkomen, zijn de laatste tien jaar niet wezenlijk veranderd. Bedroegen deze uitgaven in 1985 nog geen 27 mld., thans, in 1988, bedragen deze op basis van de Najaarsnota ruim 30 mld. Ik wil

hierbij een enkele kanttekening plaatsen. De bezuinigingsoperatie van één miljard, voortvloeiende uit het regeerakkoord, die volgens schema verloopt, heeft tot heden 0,7 mld. opgebracht. Eveneens heeft in deze periode overheveling van AKW naar de Wet op de studiefinanciering plaatsgevonden, ongeveer een bedrag van 2 mld. Desalniettemin blijft er sprake van een forse stijging van de begroting in de periode 1985-1988, globaal gesproken bijna twee miljard. Een tegenovergestelde tendens doet zich voor bij de leerlingenaantallen. In twee jaar tijd — ik vergelijk de periode 1985/1986-1987/1988 — heeft hier een daling plaatsgevonden van meer dan 100.000 leerlingen. Wel dient opgemerkt te worden, dat er verschillende ontwikkelingen plaatsvinden in de onderscheiden schoolsoorten, namelijk een toename in het MBO, het HBO en het WO en een afname in onder andere het basisonderwijs en de eerste fase voortgezet onderwijs. Eveneens moeten wij constateren, dat beperkte middelen beschikbaar zijn gekomen voor enkele beleidsintensivering. Geconstateerd moet worden dat de gemiddelde onderwijsuitgaven per leerling of per student de afgelopen jaren in het onderwijs zijn gestegen. Dit geldt dan tegen de achtergrond dat er nauwelijks sprake is van inflatie, van een toenemende inspanning van het bedrijfsleven inzake de onderwijscomponent — 6 à 7 mld. op dit moment — en van forse inspanningen via Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Vreemd is het dan te moeten constateren dat een behoorlijke stijging van onderwijsuitgaven plaatsvindt, terwijl in het onderwijsveld het tegenovergestelde beeld heerst. Maatregelen voor formatiekortingen op kleine scholen versterken nu juist dit beeld. De CDA-fractie nodigt de bewindslieden uit, hierop eens duidelijk in te gaan. Is de pedagogisch-didactische vertaalslag van de bewindslieden wel de juiste geweest het afgelopen jaar? De perceptie is in ieder geval anders. De CDA-fractie heeft de laatste jaren er steeds naar gestreefd, de ingediende begrotingen sluitend te houden. Daar, waar zij bepaalde aangekondigde beleidsmaatregelen niet verantwoord vond, zijn alternatieven aangedragen die budgettair neutraal uitwerkten. Helaas worden wij van de zijde van de bewindslieden jaarlijks geconfronteerd met forse

De heer Reitsma (CDA)

overschrijdingen. Mede hierdoor stijgt de begroting van Onderwijs en Wetenschappen zonder dat er principieel over beleidsintensiveringen gesproken wordt en worden jaarlijks nieuwe, pijnlijke maatregelen aangekondigd ter compensatie. Een dergelijke vicieuze cirkel werkt naar ons oordeel op den duur verlamd, met name in de richting van het onderwijsveld zelf, juist nu het kabinet, de samenleving, maar ook de CDA-fractie de component scholing een hoge prioriteit wensen te geven.

De leerlingenaantallen dalen; er vinden geen noemenswaardige beleidsintensiveringen plaats. Toch zijn er forse overschrijdingen. Er is dus iets anders aan de hand. De oorzaak zal mede in de sfeer van het beheer moeten liggen. De minister heeft terecht een aantal maatregelen genomen om de ramings techniek te verbeteren. Er lijkt echter nog een lange weg te gaan. Ramingen kunnen altijd enigszins afwijken, maar afwijkingen vallen in het algemeen naar twee kanten uit. Het is opvallend, dat de bewindslieden van Onderwijs en Wetenschappen altijd structureel pech lijken te hebben. De Najaarsnota geeft opnieuw donkere wolken aan. Er is een overschrijding aan de uitgavenkant van ruim 0,6 mld. bekend gemaakt, terwijl wij moeten constateren dat het jaar nog niet om is.

De CDA-fractie kan instemmen met de door het kabinet voorgestelde dekking voor het jaar 1988. De structurele doorwerking naar 1989 en volgende jaren is enigszins voorspelbaar. Duidelijkheid ten behoeve van de Kamer en het onderwijsveld is gewenst. Bij het vaststellen van de begroting voor 1989 zou eigenlijk duidelijk moeten zijn hoe deze structurele doorwerking in het komende begrotingsjaar wordt verwerkt. De ministers van Financiën en van Onderwijs en Wetenschappen voeren, zo hebben wij uit kranteberichten kunnen vernemen, momenteel terecht overleg over mogelijke compensatie. De CDA-fractie wenst hierover duidelijkheid te krijgen in het kader van de Voorjaarsnota 1989.

De heer **Worrell** (PvdA): Mag ik u vragen in welke richting u duidt? U weet dat de discussie gaat over het feit dat deze minister zich verzet tegen het zoeken naar middelen binnen zijn begroting om dat gat te dekken. Bent u dat met de minister

eens of bent u een andere mening toegeedaan?

De heer **Reitsma** (CDA): Ik heb bewust gewezen op het door de minister-president aangekondigde overleg tussen de minister van Financiën en de minister van Onderwijs en Wetenschappen over het zoeken naar compensatie voor 1989 en volgende jaren inzake de structurele gevolgen. Ik denk dat het onverstandig is om nu vooruit te lopen op de uitkomsten van dat overleg. De CDA-fractie wil geen enkele suggestie doen naar welke kant dan ook. Wij geven dit overleg het voordeel van de twijfel en wachten gaarne de daaruit voortvloeiende voorstellen af. Die zullen wij dan op eigen merites beoordelen.

Voorzitter! De minister heeft de afgelopen periode terecht veel aandacht besteed aan de verbetering van het financiële beheer en de automatisering. De budgetdiscipline vereist dat ook. Het departement van Onderwijs is inmiddels vier keer in de was gezet. Wat dat betreft, kan het dan ook glimmen. Het rapport-Berenschot geeft goede aanbevelingen en actiepunten die op het departement verwerkt moeten worden. Het verdient aanbeveling dat tussen O en W en het onderwijsveld een discussie plaatsvindt over de toekomstige structuren van de onderwijsinformatievoorziening. Een tweezijdige overeenkomst is wenselijk, vooral waar het gaat om de financiële gegevensaanwending anders dan op grond van bekostigingsvoorwaarden. Bekostigingsstelsels zullen enerzijds moeten leiden tot een verantwoord financieel beheer vanuit het departement geredeneerd, anderzijds waarborgen moeten verschaffen voor verantwoord onderwijs bij de instellingen. Daarom zijn nuanceringen per onderwijssoort naar ons oordeel noodzakelijk. Consensus over dit belangrijke vraagstuk is voor ons zeer belangrijk. Een lump-sum-achtige benadering is voor de CDA-fractie in het middelbaar beroepsonderwijs, het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs in beginsel aanvaardbaar. Echter, in het basisonderwijs en de eerste fase van het voortgezet onderwijs heeft deze weg, zoals collega Van Leijenhorst reeds aangaf, aanzienlijke bezwaren. Er mag geen zodanige spreiding worden afgedwongen door onder andere bekostigingsstelsels, dat de spreiding van de onderwijsvoorzie-

ningen en de ruimte voor de levensbeschouwelijke verscheidenheid daardoor in het gedrang komen.

Ik kom bij het thema onderwijs-arbeidsmarkt-technologie. De snelle ontwikkeling van wetenschap en techniek heeft consequenties voor de aansluiting van onderwijs op de arbeidsmarkt. Technologische ontwikkelingen vragen voortdurende aanpassingen bij zowel bedrijfsleven als het onderwijs. Bijscholing op elk niveau is daarom nodig. Scholing is een belangrijk instrument om een deel van de discrepantie tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te laten verdwijnen. De CDA-fractie meent dat benutting van de bestaande voorzieningen beter moet. Aansluiting op de arbeidsmarkt mag echter niet het enige doel in het beroepsonderwijs zijn. Persoonlijke en maatschappelijke ontplooiing zijn evenzeer belangrijk. Zelfs uit economisch oogpunt hebben niet alleen onderwijsgenietenden, maar ook vragers van arbeid hier belang bij. In de jaren zestig en zeventig was het onderwijs meer verwijderd van de arbeidsmarkt. Het is zeer goed, mede met het oog op de internationale en de technologische ontwikkelingen, dat juist deze bewindslieden nu weer op het juiste spoor terecht zijn gekomen.

Inhoudelijke afstemming en rendement in het onderwijs dienen verhoogd te worden. Momenteel is er sprake van een groot aantal leerlingen dat zonder diploma het onderwijs verlaat. Voor een belangrijk deel is dit te wijten aan aansluitingsproblemen en een verkeerde schoolkeuze. Beroepskeuzevoorlichting dient verbeterd te worden. Tussen de verschillende instellingen en de departementen zal dit meer op elkaar afgestemd moeten worden. Integratie en onderlinge afstemming van studievoorziening, beroepskeuze en algemene voorlichting op de scholen zijn dus dringend gewenst. Zien de bewindslieden kans om gezamenlijk overleg te voeren over dit belangrijke onderwerp, dus overleg tussen de overheid en de sociale partners?

Er zal een campagne gevoerd moeten worden op het punt van de studie- en beroepskeuze. Streven naar rendementsverhoging is op zich prima, maar de kwaliteitseisen mogen niet verlaagd worden. Achten de bewindslieden dit risico aanwezig?

Mijnheer de voorzitter! Het kabinet dient een actief beleid te voeren met

betrekking tot het beroepsonderwijs. Leerlingen met een beroepskwalificatie LBO, MBO en HBO vinden in het algemeen redelijk snel een baan. Dit in tegenstelling tot leerlingen die uitstromen zonder diploma en dus het algemeen vormend onderwijs als eindopleiding hebben genoten. Daarom pleiten wij vandaag voor betere profilering van het beroepsonderwijs, waaronder het LBO. Juist het midden- en kleinbedrijf heeft hooggespannen verwachtingen van bij voorbeeld LBO-techniek, van het leerlingwezen en van contractonderwijs. Wil het huidige LBO af van het imago van restonderwijs en van het negatieve selectiecriteria, dan is een actief voorlichtingsprogramma in de scholen en in de bedrijfstakken een vereiste. Wat doen de bewindslieden hieraan? De positie van het LBO kan naar het oordeel van de CDA-fractie het best worden versterkt door het spoedig invoeren van de basisvorming, inclusief de combivariant, en het voorbereidend beroepsonderwijs. Spoedige onderwijsinhoudelijke, structurele veranderingen zijn daarvoor noodzakelijk. Gezien de snelle daling van het aantal leerlingen in het LBO — in 1986 18% en in 1987 26% — dreigen vele LBO-scholen op dit moment te worden opgeheven, waardoor volgens ons de know how verdwijnt. Het wordt moeilijk om die alsnog in te brengen in de basisvorming. Daarom pleiten wij thans voor stimulering van brede AVO/LBO-scholengemeenschappen en voor een actie ter versterking van het LBO, onder andere door zorgvuldige afstemming op het MBO en het leerlingwezen.

Mijnheer de voorzitter! De verdubbelingsoperatie in het leerlingwezen is gelukt, maar er blijft een spanningsveld bestaan. Er zijn wel voldoende leerlingplaatsen, maar voor bepaalde sectoren zijn er te weinig leerlingen. De leerlingstroom richting leerlingwezen dient verlegd te worden naar bepaalde sectoren. De bewindslieden dienen zich meer te richten op een volgreid in plaats van op een kwantitatieve doelstelling. Deze laatste doelstelling is ook meer een verantwoordelijkheid van de sociale partners. Een betere afstemming tussen PBVE en de landelijke organen leerlingwezen is dringend gewenst, zeker nu een deel van de WIR-gelden hier naartoe vloeit. Hoe denken de bewindslieden dit te realiseren?

Wij vragen tevens aandacht voor de positie van het vormingswerk. Door tal van ontwikkelingen wordt die positie teruggedrongen, zo constateren wij. Daarom is overleg nodig over de vraag hoe het vormingswerk in een algemeen beleidskader kan worden ingebed.

Dan kom ik nu toe aan het middelbaar beroepsonderwijs. De CDA-fractie is akkoord gegaan met de gefaseerde bezuinigingstaakstelling van 150 mln. in het MBO. Wat de invulling betreft, is destijds een voorbehoud gemaakt. Voor het begrotingsjaar 1989 dient 100 mln. van die taakstelling te zijn ingevuld. Wij vinden dat ook in de begroting terug. Uit het MBO klinken geluiden op over de zorgen die men zich maakt over de voorstellen. De staatssecretaris stelt onder andere voor om, onder handhaving van de geldende cursusduur de normatieve stageduur bij het MEAO/MMO en het MDGO met ingang van het schooljaar 1989-1990 te verlengen. De cursusduur wordt echter pas een jaar later via de SVM-wet gewijzigd. Met name het MDGO — ik denk dan aan UV en MK — komt hierdoor in grote problemen, omdat uitbreiding van de stage op korte termijn moeilijk kan worden gerealiseerd. Bovendien is de gekozen volgorde onderwijskundig gezien enigszins vreemd, mede omdat de discussie over het totale opleidingsprofiel nog niet is afgerond. In afwachting van de wijziging van de SVM-wet, stellen wij daarom voor om de maatregel in het MDGO — ik noem nogmaals UV en MK — een jaar uit te stellen.

Het tweede voorstel van de staatssecretaris is, een bezuiniging van 3% op de formatie in het MBO en van 2% op de formatie in het KMBO door te voeren. Met deze maatregel wordt vroegtijdig ingespeeld op de rendementsverbetering die het gevolg zou zijn van een nog niet gerealiseerde integratie van kort- en lang-MBO. Probleem blijft dat deze rendementsverbetering pas in het schooljaar 1990/1991 kan ingaan. Hoe beoordelen de bewindslieden de kritiek uit het veld?

Dan het derde punt waar de CDA-fractie problemen voorziet. Dat betreft de forse korting op de begeleidingseenheden stage, met name bij het MDGO-VZ, juist nu de staatssecretaris met haar collega voor Volksgezondheid in overleg is over een grote herstructurering van zowel de dagopleiding als de

in-service-opleiding. Deze problematiek zal daarbij opnieuw betrokken moeten worden.

Zorgen heeft de CDA-fractie bij enkele ontwikkelingen die te sterk worden gestimuleerd door de procescoördinator. Enerzijds wordt namelijk gestreefd naar allemaal multisectorale scholengemeenschappen en anderzijds wordt gestreefd naar een sterke mate van schaalvergroting, hetgeen ten koste gaat van de bereikbaarheid op het platteland. Onze vraag is dan ook hoe in dit verband het contact verloopt tussen de bewindslieden en de procescoördinator.

Vervolgens zal ik enkele opmerkingen maken over het beroepsonderwijs en de volwasseneducatie. Versterking van de samenhang tussen diverse vormen van beroepsonderwijs en volwasseneducatie vinden wij belangrijk. Het beroepsonderwijs dienen wij nauw te koppelen aan het scholingsinstrument arbeidsvoorziening. Wij moeten stevige steigers voor de jaren negentig bouwen. Dat is de moeite waard. De CDA-fractie zal elk wetsvoorstel vanuit de eigen uitgangspunten afzonderlijk — maar ook in hun onderlinge samenhang — beoordelen. De reguliere onderwijsstructuur zal aangewend moeten worden voor andere vormen van scholing. Onderlinge afstemming tussen de betrokken departementen is van groot belang. Daarom behoeft "Zoetermeer" niet groter te worden. De minister van Onderwijs en Wetenschappen kan er wel een halve etage bij Sociale Zaken en Werkgelegenheid bij krijgen. De CDA-fractie meent dat de minister ervoor dient te zorgen dat de betrokkenen uit het onderwijsveld een volwaardige positie in het geheel verkrijgen. Bij dit type passen in beginsel een grote mate van inrichtingsvrijheid en een vergroting van autonomie. Daarom zal de voorgestelde bezuinigingsmaatregel ten aanzien van het dag-/avondonderwijs een wat andere invulling moeten kunnen krijgen.

Dan over het hoger onderwijs. De CDA-fractie kan instemmen met de nieuwe bestuursfilosofie in het hoger onderwijs. In die filosofie wordt de autonomie verhoogd en wordt de kwaliteit gewaarborgd, onder gelijktijdig terugtreden van de overheid. Ik wijs op de positief-kritische inbreng van de CDA-fractie bij de behandeling van de HOAK-nota en het HOOP. Het wetsvoorstel

hoger en wetenschappelijk onderwijs zal op zijn eigen merites worden beoordeeld. De fractie heeft al eerder meegedeeld, grote twijfels te hebben bij de vouchers. Wij staan daarom ook niet te trappelen om een beleidsnotitie te krijgen. Het wetenschappelijk onderwijs en het hoger beroepsonderwijs zijn overigens gediend met enige bestuurlijke rust. Ook daarom wijzen wij de ARHO-benadering voor een nieuwe herstructurering af.

Tevens vraag ik aandacht voor de aansluitingsproblemen tussen het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs. Een aanpak via gerichte maatregelen is nodig, eigenlijk op korte termijn. Kwaliteit en rendement moeten worden verbeterd. Daarop zullen de middelen moeten worden ingezet. Daarom hebben wij ook zorgen over eventuele volgende bezuinigingsrondes in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs. Het HBO en het WO zullen ook zelf moeten werken aan lagere uitvalpercentages, niet alleen in het eerste jaar. Van het wetenschappelijk onderwijs moet geëist worden dat de tweejarige opleidingen voor de verticale doorstroming van het HBO naar het WO eindelijk geëffectueerd worden.

De CDA-fractie heeft herhaaldelijk de noodzaak van fundamenteel en innovierend onderzoek beklemtoond. Het wetenschappelijk onderwijs speelt daarbij een essentiële rol, ook en vooral in de tweede fase. Ook het HOOP stelt dat daartoe in de begroting 1989 meer ruimte dient te komen. Uit de universiteitswereld klinken geluiden door over de zorgen ten aanzien van die middelentoe wijzing. Hoe beoordeelt de bewindsman deze kritiek, mede gelet op de plaats van Nederland in Europa 1992?

De heer **Worrell** (PvdA): Wat doet u er allemaal zelf aan? Ik hoor almaar wensen van u. Ik denk haast: wij hebben bij de algemene beschouwingen toch ook als Partij van de Arbeid alternatieven ingediend om het wetenschappelijk onderzoek meer kansen te geven? U vraagt almaar aan de minister, maar wat komt er nu van uzelf? Komen er weer amendementen of moeten wij die ook weer vergeten?

De heer **Reitsma** (CDA): U wilt zeker de CDA-fractie verleiden om net zoveel amendementen in te dienen

als uw fractie heeft gedaan? Of is dat niet uw doelstelling?

De heer **Worrell** (PvdA): Nee, wij spreken daar niet alleen, maar wij leveren ook boter bij de vis. U vraagt alleen maar om meer geld en om meer initiatieven en om meer dit of dat, maar het sluitstuk daarvan is de middelen beschikbaar stellen en dan vraagt u vervolgens wat de regering gaat doen. Dus ik vraag u nu: hoe ziet u in dat onderwijsbeeld ook die financiële invulling? Want u zult het toch ook met mij eens zijn, dat alles wat u nu opgenoemd heeft, toch iets meer middelen vraagt dan wij nu beschikbaar hebben?

De heer **Reitsma** (CDA): Uw vraag is helder. De CDA-fractie zegt dat in het wetenschappelijk onderwijs en het hoger beroepsonderwijs een aantal knelpunten zijn. Voorts heeft de CDA-fractie ook gezegd dat de minister zelf in het HOOP aangekondigd heeft, dat er met name voor het onderzoek eigenlijk meer ruimte moet komen. Dat hebben wij niet kunnen constateren in deze begroting, maar het HOOP is ook niet een verhaal voor dit moment. Het is een stukje lange-termijnvisie. Daarmee willen wij zeggen dat er binnen het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs een verbetering van het rendement moet komen. Daardoor kunnen de middelen beter besteed worden. En dan hebben wij een aantal punten, waar in feite een zwaarder accent op gelegd moet worden ten aanzien van de middelenbesteding.

Een derde punt is dat wij zeggen, dat er de laatste jaren in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs nogal wat is bezuinigd. Daarvan zeggen wij dat als er verdere bezuinigingsrondes op komen, je in het onderwijs zelf zult moeten kijken welke prioriteiten je stelt. Je zult niet zo maar kunnen zeggen: er moet maar bezuinigd worden. Je zult dan heel duidelijk prioriteiten moeten geven. Ik heb vandaag nog eens willen herhalen waar bij ons heel duidelijk een aantal prioriteiten liggen. Wij vinden dat er ten aanzien van het wetenschappelijk en het hoger beroepsonderwijs, vooruitlopend op Europa 1992, sprake is van een stukje lange-termijnbeleid van essentieel belang. Dat heb ik vandaag kenbaar willen maken.

Voorzitter! Ik had het over de

middelentoe wijzing en over het feit hoe de bewindsman deze kritiek plaatst in het kader van Nederland/Europa 1992. Dient de kritiek van de studenten inzake de kwaliteit van het hoger onderwijs op zich niet positief gewaardeerd te worden? De algemene culturele betekenis van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek mogen op zich, wat de CDA-fractie betreft, niet verdrongen worden.

Het arbeidsvoorwaardenbeleid verdient eveneens in dat type onderwijs aandacht. Daarom is een reactie gewenst inzake de voorstellen van Albeda over het sluiten van CAO's in universiteiten. Ook de mobiliteit en doorstroming zullen de komende jaren belangrijke thema's blijven.

De CDA-fractie heeft bij herhaling gewezen op de nadelen van schaalvergroting in het hoger beroepsonderwijs. Daarom willen wij vandaag nog eens herhalen: pas op voor de grote, rigoureuze schaalvergroting. Ook ten aanzien van de materiële budgetten voor apparatuur hebben wij vaak gezegd, dat er voldoende apparatuur zal moeten blijven. Daarom zijn wij blij dat wij het inhaalprogramma in kunnen zetten.

Ik kom bij de studiefinanciering. De Tweede Kamer is via brieven geïnformeerd over de hoofdlijnen ter vereenvoudiging en budgettaire beheersing van het stelsel van de studiefinanciering en over de uitvoering van de motie-Lansink van juni 1988. Randvoorwaarde voor de CDA-fractie blijft het waarborgen van de toegankelijkheid — kernpunt ook van de motie-Lansink — onder andere met de intentie enigerlei vorm van een aanvullende beurs overeen te houden. De CDA-fractie kan en wil nog geen eindoordeel uitspreken over de voorstellen, omdat twee van de drie wetsvoorstellen nog niet zijn ingediend. Wanneer komen overigens de WSF-II en de WSF-III? De fractie dringt aan op spoed in verband met het per augustus ingaan van deze wetten. Wat zijn de budgettaire consequenties van mogelijk uitstel?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Bedoelt de heer Reitsma daarmee te zeggen, dat ook hij eigenlijk van mening is dat de drie voorstellen tot wijziging van de Wet op de studiefinanciering tegelijkertijd behandeld moeten worden opdat inzicht wordt verkre-

gen in de consequenties voor de toegankelijkheid?

De heer **Reitsma** (CDA): Het ideaalbeeld zou zijn — dat geef ik u toe — dat wij alle drie de voorstellen tegelijkertijd behandelen. Echter, de minister heeft het eerste wijzigingsvoorstel al naar het parlement gestuurd. De andere twee voorstellen moeten met spoed naar het parlement gestuurd worden, anders komt hij in de problemen wat betreft 1 augustus. Om die reden heeft de CDA-fractie tot nu toe gewoon meegewerkt aan de schriftelijke voorbereiding van het eerste voorstel. Omdat wij het er niet op aan willen laten komen, dat alle drie de voorstellen te laat komen, gaan wij door met het eerste. Bij ons eindoordeel over het eerste voorstel zullen wij de andere twee in de beschouwingen moeten betrekken.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Maar u blijft gevoelig voor het uitgangspunt, dat het verstandig is om een geïntegreerd beeld te krijgen van de consequenties voor de toegankelijkheid? Dat zou namelijk gevolgen voor de voortgang kunnen hebben.

De heer **Reitsma** (CDA): Ik heb heel duidelijk gezegd, dat het ideaalbeeld zou zijn dat alle drie de voorstellen tegelijk werden behandeld. Wij zien daarin duidelijke voordelen. Wij willen echter rekening houden met het zeer krappe tijdschema van de behandeling van de andere twee voorstellen. Om die reden gaan wij door met de behandeling van het eerste wetsvoorstel. Als wij het eerste voorstel aannemen, willen wij toch meer zicht hebben op de andere twee. Ik zal daarover dadelijk enkele opmerkingen maken.

Mijnheer de voorzitter! Het voorstel tot wijziging van de Wet op de studiefinanciering in verband met de invoering van de OV-jaarkaart is in schriftelijke behandeling. Ik verwijs naar de kritische inbreng van de CDA-fractie. Spoot de financiële taakstelling van 370 mln. wel met de werkelijk te maken kosten per jaar, inclusief de indirecte kosten? Ligt een beperkte verlaging van de basisbeurs niet meer in de rede dan kunst en vliegwerk? Deze vraag zullen wij bij de eindbeoordeling van dit wetsvoorstel betrekken. Men heeft dit al in onze schriftelijke inbreng kunnen vernemen.

De CDA-fractie acht de verlaging

van de leeftijdsgrens tot 27 jaar wegens de budgettaire krapte verdedigbaar, zij het met een overgangsregeling. Is het juist dat de bewindsman in het overleg met de studenten — wij waarderen het dat de minister het overleg zelfs voor een tweede keer is aangegaan — wisselgeld biedt met betrekking tot punten die de Kamer ook zou kunnen inbrengen, bij voorbeeld de leeftijdsgrens en de positie van de MBO'ers, echter tegen inlevering van een voor ons substantiële zaak, namelijk het behoud van enigerlei vorm van een aanvullende financiering? Helderheid hierover lijkt ons gewenst.

De privatisering van de rentedragende leningen blijft een moeilijke kwestie. De CDA-fractie houdt vast aan de uitvoering van de motie-Lansink. Signalen dat de financiële taakstelling in 1989 niet haalbaar is in verband met het uitblijven van een contract tussen overheid en banken, geven te denken. Zijn deze signalen juist? Hoe denkt de minister dit in 1989 op te vangen? De fractie verzoekt de minister in het vroege voorjaar van 1989 duidelijkheid te verschaffen over de gang van zaken.

Over structurele wijzigingen in de Wet op de studiefinanciering valt met de CDA-fractie te praten wanneer de toegankelijkheid voor lage en middeninkomens wordt gewaarborgd. Discussie moet plaatsvinden in het kader van de wetsvoorstellen die wij op hun onderlinge samenhang zullen beoordelen. Ik wil mijn bezorgdheid nu al uiten over leerlingen, die de overstap van MBO-HBO-WO of HBO-WO maken, mede gestimuleerd door de schaalvergroting in het middelbaar beroepsonderwijs.

Ik wil enkele opmerkingen maken over het wetenschapsbeleid. De CDA-fractie heeft geconstateerd, dat ook het wetenschapsbeleid heeft moeten inleveren, zij het, in verband met een financiële verschuiving, in beperkte mate. Het wetenschapsbeleid dient echter stimulerend en intensivering in beleidsmatige en financiële zin. Het is een stukje lange-termijnvisie. De minister heeft een discussienota uitgebracht over de toekomstige plaats van het wetenschapsbeleid. Tegelijk moet worden vastgesteld, dat van enige utholling sprake is. De afzonderlijke bewindslieden Trip, Peijnenburg en Van Trier hadden blijkbaar toch meer mogelijkheden om de positie van het

wetenschapsbeleid veilig te stellen, complementair aan het technologiebeleid.

Ik verwijs naar de hoofdlijnen van de bijdragen van de fractie van het CDA door de jaren heen aan de inhoudelijke behandeling van het wetenschapsbudget. De vraag klemmt, hoe de minister de positie van het wetenschapsbeleid ziet:

a. in politiek bestuurlijke zin en
b. gelet op de onderwerpen die tot nu toe een politieke vertaling hebben gekregen.

Voorzitter! Stimulering van de informatietechnologie zal ook in de jaren negentig nodig blijven. De sturing kan geleidelijk meer langs reguliere kanalen plaatsvinden. Na noodgedwongen pas op de plaats zal het zogenaamde inhaalprogramma beroepsonderwijs uitgevoerd moeten worden vanwege beroepskwalificaties die aansluiten op de arbeidsmarkt. De fractie van het CDA vindt, dat via het geactualiseerde inhaalprogramma forse investeringen gedaan kunnen worden in moderne apparatuur. Dit werkt tevens motiverend voor docenten.

De nascholing beroepsonderwijs nieuwe technologieën (NaBont) verdient steun. De aangeboden programma's moeten aansluiten bij de vraag en moeten de docenten binnen hun instelling voldoende ruimte geven voor nascholing. Er bereiken ons signalen, dat NaBont vakinhoudelijk uitstekend werk levert, maar dat de pedagogisch-didactische vertaalslag nogal eens ontbreekt. Welke aanpak is eigenlijk nodig om dat element wat te versterken?

De minister heeft een, zij het wat magere aanzet gegeven aan de Europese dimensie in het onderwijs en onderzoek. Deze dimensie zal de komende jaren versterking nodig hebben. Bij een dynamisch economisch beleid in de EG kunnen er vele arbeidsplaatsen bijkomen. Deze werkgelegenheidskansen krijgen wij echter niet cadeau. Veel aandacht zal geschonken moeten worden aan onderwijs en onderzoek om het hoogwaardig arbeidspotentieel te verwerven met het oog op de zich internationaliserende arbeidsmarkt.

Ik wil waardering uitspreken voor de speech die de minister afgelopen week bij de Europese Beweging heeft gehouden. Deze getuigde van een zeer goede visie op de Europese dimensie. Terecht wil de minister aandacht besteden aan de gespecia-

liseerde beroepsopleidingen op middelbaar en hoger niveau. Wanneer wij echter spreken over een betere aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt, is het van even zoveel belang om een versterking van de internationale oriëntatie van de onderwijsinstellingen zelf te doen plaatsvinden. Talenkennis en kennis van de Europese cultuur zijn daarbij van groot belang. Op de noodzakelijke uitbreiding van het aantal examenvakken heeft de heer Van Leijenhorst reeds gewezen.

Meer Nederlandse studenten moeten gebruik maken van de programma's Erasmus en Comett. Deelname aan de Europese uitwisselingsprogramma's dient gestimuleerd te worden. De fractie van het CDA zou graag een overzicht krijgen van de aanvragen versus de toewijzingen. Mede in dat licht kan beoordeeld worden, of de fondsen op dit moment voldoende zijn. Een ander probleem is, dat door de bureaucratische afhandeling van de aanvragen, de definitieve toewijzing zo lang op zich laat wachten dat studenten uiteindelijk besluiten, af te zien van uitwisselingsprogramma's. In hoeverre speelt de beperkte studieduur voor studenten hierbij een rol? Bij het gebruik maken van uitwisselingsprogramma's ontmoeten studenten uit verschillende lidstaten elkaar steeds meer. Daarbij wordt het steeds belangrijker dat de financiële ongelijkheid tussen de deelnemers uit de verschillende lidstaten geslecht wordt. Wij zouden graag een overzicht zien van de financiële situatie van studenten die deelnemen aan de uitwisselingsprogramma's in de verschillende lidstaten. Om de mogelijkheden voor uitwisselingsprogramma's te verruimen, zou ook overwogen kunnen worden om buiten het Erasmusprogramma om, met behoud van de nationale beurs, in het buitenland te gaan studeren. Ik verneem hierop graag de reactie van de bewindsman. Uitwisseling van docenten zal ook de komende jaren gestimuleerd moeten worden.

Invoering van de tweefasenstructuur heeft steeds meer internationale consequenties. Nederland zal moeten bewerkstelligen dat bij waardering van de opleiding in het buitenland de curriculumduur niet als enige maatstaf wordt gerekend. Op welke manier tracht de minister hieraan gestalte te geven?

Europese eenwording mag niet ten koste gaan van nationale identiteit en

culturele pluriformiteit van de verschillende lidstaten. Daar zou in de Europese richtlijn meer oog voor moeten komen. Vandaar het pleidooi voor intensivering van uitwisselingsprogramma's en voor het besteden van aandacht aan de Europese cultuur in het onderwijs.

Om een eind te maken aan de huisvestingsnood in het voortgezet onderwijs bepleit de CDA-fractie een wijziging van het financieringssysteem, door tijdelijk een deel van het huisvestingsbudget voor het voortgezet onderwijs om te zetten in een annuïteitenfinanciering, waardoor een extra investeringsimpuls kan worden gegeven. Eveneens dient onderzocht te worden of de opbrengst uit verkoop van vrijkomende schoolgebouwen voor het voortgezet onderwijs tijdelijk volledig ten goede kan komen aan de huisvesting van datzelfde voortgezet onderwijs.

De heer **Worrell** (PvdA): Uit uw betoog begrijp ik nu dat u het amendement van mijn fractie op dat punt ondersteunt. Als ik dat eerder had geweten had ik graag aan u gevraagd, het mede te ondertekenen!

De heer **Reitsma** (CDA): U wilt van de vele door u ingediende amendementen af!

De heer **Worrell** (PvdA): Nee, ik wilde de ondersteuning van één van die amendementen verbreden, omdat de tekst ervan exact overeenkomt met uw tekst op dat punt.

De heer **Reitsma** (CDA): Ik laat mij nu nog niet over uw amendement uit. In uw amendement noemt u een bedrag voor wat ik hiervoor heb weergegeven, terwijl wij dat nog in het midden willen laten. Ik ben benieuwd naar de mening van de minister over de hoogte van dat bedrag. De filosofie dat een deel van het budget tijdelijk moet worden omgezet in een financiering op annuïteitenbasis, delen wij met u.

De heer **Worrell** (PvdA): Te uwer informatie: dat bedrag is gekoppeld aan een nota die door alle besturenbonden wordt ondersteund. Gelet op de consensus die u met deze bonden wilt bereiken, lijkt mij dat een goede richtlijn! Daar komt ook het bedrag van 12,5 mln. vandaan. Ik geef u deze informatie om het u nog makkelijker te maken, het amendement te ondersteunen.

De heer **Reitsma** (CDA): Dat maakt het alleen maar boeiender om de amendementen van de Partij van de Arbeid nog eens kritisch langs te lopen!

Ik kom toe aan het arbeidsvoorwaardenbeleid. De loonbijstelling, die niet rechtstreeks voortvloeit uit algemene nominale ontwikkelingen, stijgt voor onderwijsgevenden in enkele jaren met ruim een miljard. Daardoor gaat de jaarlijkse ruimte vooral naar incidentele loonontwikkeling, additionele ruimte, verbetering van de arbeidsvoorwaarden, VUT en DOP. Juist in het overleg tussen werknemers en werkgevers kunnen prioriteiten binnen dit budget worden gesteld, en dat bepaalt mede het salaris van onderwijsgevenden. In die zin hecht de CDA-fractie grote waarde aan een terugdringing van de post loonbijstelling, die niet voortvloeit uit algemene nominale ontwikkelingen, om daarmee enige ruimte te creëren voor de algemene salarisproblematiek. Onderwijsgevenden hebben zelf belang bij het beheersbaar maken van bepaalde rechtspositionele regelingen. Meer flexibele beloningsvormen verdienen eveneens onze aandacht.

Maatregelen in de sfeer van de beloningen zijn nodig voor bepaalde onderdelen in het onderwijs. Wij betuigen instemming met het budget, dat wel wat laag is. Dit mag geen open-einderegeling worden en daarom moet er, in verband met de beheersbaarheid, worden gebudgetteerd. Nader overleg over invulling, vakgebieden en dergelijke is noodzakelijk. Sociale akkoorden en rechtspositie zijn daarbij wel vaak beperkingen. Bij de toekenning van deze middelen dient bekeken te worden of ze binnen de huidige en toekomstige rechtspositie passen, of ze mogelijkheden bieden voor starters en zittend personeel en of ze geen uitbreiding van het formatiebudget betekenen. Het tekort aan leerkrachten in bepaalde vakken mag niet bepalend worden voor de pakketkeuze van leerlingen. Daarom zal de minister, naast het budget voor specifieke arbeidsknelpunten, een actief beleid moeten voeren om het te kort schietende aanbod van leraren weg te werken. Overwogen dient te worden of het mogelijk is, te komen tot een premiëring — dat kan uit het zoëven door mij genoemde budget worden bekostigd — voor het behalen van bepaalde aktes, met daaraan gekoppeld een arbeidsover-

eenkomst. Eveneens kan overwogen worden, of het gedeeltelijk kwijtschelden van de studieschuld hier een oplossing biedt.

De CDA-fractie is van oordeel, dat vooral omscholingsprogramma's voor werkloze of met werkloosheid bedreigde docenten dienen te worden gestimuleerd. De bewindslieden zijn daarmee bezig. Toch behouden wij onze twijfels over het ISO-project. Wij denken namelijk, dat andere modaliteiten ook mogelijk moeten worden gemaakt.

Deeltijdarbeid, VUT, DOP en arbeidsduurverkorting hebben een positief effect op de werkgelegenheid. De ermee gepaard gaande versnippering moet echter worden tegengegaan. De CDA-fractie pleit er daarom voor om toekomstige maatregelen aan het laatste aspect te toetsen. Omdat de financiering van de DOP thans onzeker is, zal de CDA-fractie pas na de discussie over de evaluatie een nader standpunt innemen.

Tot slot. De CDA-fractie benadrukt nogmaals, de voortdurende zorg die de overheid dient te hebben voor kwalitatief goed, bereikbaar c.q. toegankelijk onderwijs. Inrichtingsvrijheid en autonomievergroting zijn thema's die in de jaren negentig duidelijk inhoud moeten krijgen. Er mag geen zodanige spreiding worden afgedwongen c.q. gestimuleerd dat de spreiding van de onderwijsvoorziening en de ruimte voor levensbeschouwelijke verscheidenheid daardoor in het gedrang komen. Dit bepaalt mede de motivatie, is ons oordeel. De totstandkoming van de interne markt wordt een nieuwe uitdaging voor het onderwijs. In het belang van de toekomst van ons land en van onze jongeren zullen wij daar antwoorden op moeten formuleren.

□

De heer **Nuis** (D66): Mijnheer de voorzitter! Er is in deze begroting van onderwijs een opmerkelijk contrast tussen de letters en de cijfers, tussen de woorden van de memorie van toelichting en de getallen van de begroting zelf.

Ik begin bij de woorden. Daaruit spreekt volgens de heer Van Leijenhorst een grote daadkracht, maar ik zou liever zeggen, een vurige ambitie, een jachtig besef dat er veel moet worden gedaan in weinig tijd. Als het hun meezit, dan hebben de bewindslieden nog een goed jaar in

deze regeerperiode. Het wetgevend programma dat hun in die tijd voor ogen staat, is zo omvangrijk dat ze er wel van uit moeten gaan, dat hun collega's van andere departementen nauwelijks meer iets met deze Kamer te bespreken zullen hebben, want anders komen wij er nooit doorheen. De notities en kleine wetswijzigingen zijn legio en daar bovendien rijzen de grote olifanten, de basisvorming die per 1 augustus aanstaande langs twee bedenkelijk kijkende Kamers in het Staatsblad moet belanden, de reorganisatie van het MBO, de organisatie van het volwassenenonderwijs en daarenboven wordt een nieuwe Wet op het hoger onderwijs in het vooruitzicht gesteld, nog afgezien van de studiefinanciering, de trotse bekroning van een vorige regeerperiode die nu geheel moet worden afgebroken en in drie wetten wederom opgebouwd moet worden. Dat is niet alles. Daarachter liggen nieuwe uitdagingen: de verbetering van de kwaliteit van het onderwijs, de verhoging van de status van de docent en de verwezenlijking van het ideaal van de autonome school. Dat zijn allemaal mooie doelen, ook het laatste, al valt daar nog veel over te zeggen en te vragen: over de verhouding inhoudelijke autonomie en beheer, over medezeggenschap, over waarborgen en over de vraag hoe je voorkomt dat arme scholen steeds armer en rijke scholen steeds rijker worden. Maar de minister komt in zijn haast, nog voor de fundamentele discussie met de direct betrokkenen is begonnen, met snel te realiseren deelvoorstellen, toegespitst op de budgetkant. Dat is een voorbeeld, bepaald niet het enige, van een doortastendheid die nodeloos weerstand oproept en daardoor zichzelf in de vinger snijdt. Die kritiek neemt niet weg dat de minister, ook volgens mijn fractie, alle redenen heeft om zich ongerust te maken. Er moet inderdaad veel gebeuren in het onderwijs en dat kan niet lang wachten. Straks in het open Europa zal, meer nog dan nu, een hoog onderwijsniveau onze sterkste troef zijn, een hoog niveau in de ruimste zin, niet alleen beantwoordend aan de snel wisselende directe eisen van de arbeidsmarkt, maar ook — het is vandaag eerder gezegd — sterk in het bijbrengen van sociaal verstand, culturele vorming en begrip van milieu. Naarmate kennis nog steeds meer de beslissende factor wordt in het sociale leven, zal de

sociale strijd zich ook meer verplaatsen naar de scholen. De vraag of de maatschappelijke achterhoede reële kansen houdt, wordt dan nog meer in het onderwijs beslist. Voor die uitdaging is het onderwijs op het ogenblik niet goed toegerust. Door een samenloop van omstandigheden — het door de jaren heen gevoerde beleid is daarbij een belangrijke factor, ofschoon niet de enige — vertoont het wrakke plekken. Ik noem er vier.

In de eerste plaats is het werk in het onderwijs zwaar en wordt het, zeker voor nieuwkomers, relatief slecht betaald. Je kunt die stelling relativeren door sussende vergelijkingen met het buitenland en door te zeggen dat dit niet voor iedereen in gelijke mate geldt. Men kan ook — zoals de minister onlangs deed — zeggen dat het nu eenmaal zo afgesproken is. Dit neemt echter allemaal niet weg dat jonge mensen liever hun heil elders zoeken dan in het onderwijs en dat daardoor op den duur de kwaliteit daalt.

In de tweede plaats is het onderwijs ook materieel achterop geraakt. Steeds luider worden de klachten over de achterstanden bij de huisvesting. Ik ben benieuwd naar de reactie van de bewindslieden op het amendement van collega Worrell, waarmee wordt beoogd een leningendeel in te voeren bij het bouwen voor het voortgezet onderwijs. Dat zou allicht kunnen helpen. Maar ook dan blijft de situatie zorgelijk. Het verwaarlozen van het materiële onderhoud en daarmee het creëren van een nieuw financieringsstekort voor morgen, kun je het regeringsbeleid in het algemeen verwijten, maar het onderwijsbeleid heel in het bijzonder. Het onderhoud van de basisscholen is gekort praktisch vanaf het moment dat het Londo-systeem, waarvan het de bedoeling was dat het kostendekkend zou zijn, drie jaar geleden werd ingevoerd. Dit betekent dat een lokaal nu nog eens in de twintig jaar kan worden opgeschilderd, als ik goed ben ingelicht. Dat gaat geld kosten op den duur. Dat Londo-systeem, dat na drie jaar alweer aan een algehele revisie toe is, brengt mij op de volgende wrakke plek.

In de derde plaats is er de onhandelbare logheid van de informatiesystemen bij het onderwijs. De scholen moeten allerlei informatie verstrekken die Zoetermeer niet kan verwerken en wat wij echt moeten

weten, dat weten wij vaak niet. Zo komen wij steeds voor verrassingen te staan en zelden zijn die tegenwoordig aangenaam. Ik weet dat eraan gewerkt wordt, al betwijfel ik of je er ooit uitkomt als je de heilige koeien van de verzuiling geheel met rust laat. Maar bij het huidige beleid betekent elke overschrijding een nieuwe, pijnlijke herschikking.

In de vierde plaats is er de telkens herhaalde combinatie van vernieuwing met bezuiniging. Dit heeft bij het onderwijs een diep wantrouwen tegen elke vernieuwing veroorzaakt. Het basisonderwijs en het speciaal onderwijs hebben in dit opzicht teleurstellingen te slikken gekregen. De basisvorming mag niks extra's kosten, de SVM-operatie moet 150 mln. opbrengen en de bedaarde filosofie van het HOOP leidde binnen de kortste keren tot de harde ingrepen van de Harmonisatiewet. Het kan niet anders of ook de autonome school gaat dan het onderwijsveld aangrijzen als een nieuwe korting. De zuinigheid van gisteren maakt de paarden weer spannend die nu de kar van de vernieuwing moeten trekken.

Er ligt een gapend gat tussen waar wij nu zijn en waar het snel heen moet. Om daar overheen te springen, is nu niet alleen visie en daadkracht in woorden nodig maar ook geld. Onderwijsbeleid mag geen bezuinigingsbeleid meer zijn maar moet investeringsbeleid worden. Ook investeren kan overigens zuinig zijn. Er zijn investerings denkbaar — ook in het onderwijs — die zichzelf dubbel en dwars terugverdienen. Maar dit gebeurt nooit meteen. De kost gaat voor de baat uit. Bezuinigingen die meteen effect moeten hebben, kunnen vrijwel niet meer. Waar je ze ook zoekt, ze maken de wrakke plekken wrakker en te realiseren doelen moeilijker bereikbaar.

Daarmee zijn wij van de ambitieuze woorden bij de zuinige cijfers van de begroting gekomen. Tegenover enkele tientallen miljoenen aan extra investeringen in zorgverbreding — die is inmiddels alweer teruggedraaid — in automatisering en in inspanningen op de arbeidsmarkt, staat een kleine 1,5 mld. aan noodzakelijk geachte uitgavenbeperkingen. Voor drie kwart is dat compensatie voor exogene ontwikkelingen. Met andere woorden: de ramingen kloppen niet, er waren meer studenten dan verwacht en dus wordt voor iedereen

de spoeling naar rato dunner. In juni ging het nog om 500 mln., maar inmiddels is het door wat kleinere "exogeniteiten" ruim 800 mln. geworden. De toen opgeworpen vraag naar de herkomst van de 60.000 extra studenten en de lastenverlichting die zij elders op de rijksbegroting moeten hebben veroorzaakt, is nog steeds niet beantwoord. Maar hoe het ook zij, of het om compensatie of andere bezuinigingen gaat, nieuwe of achterstallige, de 1,5 mld. moet nu worden opgebracht door het kreuende en krakende onderwijs en is daarmee een lelijke spaak in het wiel van de mooie woorden en de grote plannen van de minister. Er zou daarvoor meer geld moeten zijn, er is minder.

Nu zitten in de voorgestelde wijze van compenseren nogal wat begrotingstechnische toverkunsten die de pijn verzachten. Een versnelde terugbetaling van studieschulden is hiervan het mooiste voorbeeld, maar ook de voorgenomen privatisering van de leningen is er niet vrij van. Hierover hebben wij al eerder gesproken. Wij komen hierop nog terug, evenals op alle andere aspecten van de noodverbouwing van het studiefinancieringsstelsel. Maar bij deze gelegenheid moet er in elk geval één ding over gezegd worden, namelijk dat bepaalde cijfers in de begroting evident onhaalbaar lijken te zijn en dus irreëel zijn. Twee wetsvoorstellen over de studiefinanciering zijn, als ik goed ben ingelicht, nog niet eens bij de Raad van State aangekomen. Die zullen dus, als het juist is, toch zeker niet in het komend jaar al tot substantiële bezuinigingen kunnen leiden. Dat slaat voor 1989 een gat van ruim 200 mln. en het jaar daarop al van ruim 500 mln. Als wij dat met open ogen accepteren, creëren wij willens en wetens de overschrijding van morgen die dan ook weer gecompenseerd moet worden, elders in het onderwijs. Mijn fractie vindt dat dit niet kan.

Maar naast begrotingstoverij en andere illusies betekenen de uitgavenbeperkingen ook echte pijn. De studenten hebben dat gemerkt en zij laten dit ook merken. Wij komen hierop bij de wetsbehandelingen terug. Maar ook elders zijn er van die relatief kleine, maar hoogst pijnlijke schaaftonden die zoveel meer schade opleveren dan reëel rendement. De formatiekorting op de kleinere scholen kost veel arbeids-

plaatsen en evenveel lastenverzwaring voor de docenten die blijven. Vanuit de school bekeken staat zo'n maatregel niet los van andere maatregelen. Een plattelands-MAVO heeft er net techniek bij gekregen en krijgt een extra examenvak te verwerken. Dus ondermijnt dit de kwaliteit. En zelfs als je iets tegen kleine scholen hebt, dan is dit wel een erg slinkse manier om je gelijk te halen, zul je denken als je als docent op zo'n school lesgeeft. Het is maar goed dat de behandeling van de begroting een week is uitgesteld, zodat de bewindslieden bij nota van wijziging ten halve konden keren, al is het wel op een vreemde manier. De Kamer amendeert en laat de dekking in arren moede aan de minister over; dat is tot daar aan toe. Maar het omgekeerde hadden wij nog niet eerder meegemaakt en, wat mijn fractie betreft, maken wij dat ook niet meer mee. Na het debatje van zoëven constateer ik dat de korting half wordt ingeruild voor zorgverbreding, dat de minister zorgverbreding wil handhaven, maar nog niet weet hoe en dat hij — dat lees ik in de krant — voorstellen van de Kamer met belangstelling afwacht. Nu, wij wachten de zijne af en pas in tweede instantie die van de heer Van Leijenhorst en anderen.

Mijnheer de voorzitter! Er zijn nog andere bezuinigingen, klein maar pijnlijk voor wie het betreft. Het speciaal onderwijs zou in zijn bevroren staat met rust worden gelaten. Welnu, laat het dan tenminste met rust en deel geen speldeprikken uit met overgangsbivalentigheid en verandering van gelijksoortigheids criterium bij het inzetten van boventaligen. De bezuiniging op de ziekenhuisscholen met een opbrengst van 2 mln. is werkelijk te pijnlijk om lang over te praten. Het enige wat de bewindslieden kunnen doen, is schielijk op dit voornemen terugkomen. En hoe zit het met de formatiekorting in het dag- en avondonderwijs? Is het waar dat die 12 mln. 500 banen kost, zoals de Kamer wordt meegedeeld? Dat is dan een opbrengst van f 24.000 per baan. En hoe is de bezuiniging te rijmen met de nadruk die het beleid juist op het volwassenenonderwijs legt?

Mijnheer de voorzitter! Ik rond af. Het onderwijsbeleid zit vol zwakke plekken. De memorie van toelichting staat vol nieuwe plannen. De begroting staat vol bezuinigingen. Er

zijn dringend investeringen nodig voor behoud en voor vernieuwing, maar de middelen ontbreken. Tussen woorden en cijfers, voornemens en mogelijkheden, gaapt een kloof van ongeloofwaardigheid, een kloof die steeds breder wordt. Dat is het probleem met deze begroting, een zeer ernstig probleem, dat door wat amenderend geschuif met posten niet ongedaan kan worden gemaakt. En het is ook het probleem voor en met deze minister.

Mijn fractie ziet niet hoe hij in de tijd die hem nog rest die kloof kan overbruggen. Hij zal het, als hij het proberen wil, van twee kanten moeten proberen. Aan de ene kant zal hij zijn ambities moeten intomen tot het meest noodzakelijke, orde op zaken. Aan de andere kant zal hij de regering, waarvan hij deel uitmaakt, ervan moeten overtuigen dat substantiële nieuwe investeringen in het onderwijs niet langer kunnen worden uitgesteld.

Mijn fractie denkt echter dat zijn overtuigingskracht daarvoor ontoereikend is gebleken en dat de noodzakelijke doorbraak pas te verwachten is van een nieuw en beter regeerakkoord.

□

De heer **Franssen** (VVD): Mijnheer de voorzitter! Wij hebben koers gezet op weg naar de relatief autonome school. De in de notitie "De school op weg naar 2000" ontvouwde ideeën hebben uiteenlopende reacties opgeroepen, soms zeer kritische. De fractie van de VVD heeft vooraan gestaan bij het bepleiten van deregulering en autonomievergroting in het onderwijs. Niet alleen omdat in het onderwijs, evenals op zoveel andere terreinen, centrale sturing onvoldoende effect sorteert, maar ook om de vrijheid van onderwijs de werkelijke betekenis te geven die haar toekomt. Vorig jaar heb ik vele ingrediënten uitgesteld die in de vitrine van de relatief autonome school aanwezig moeten zijn. De inhoud van de notitie "De school op weg naar 2000" steekt hier wel wat schril tegen af.

De notitie heeft als ondertitel "Een nieuwe beheers- en bestuursfilosofie". Die is nodig, laat daarover geen misverstand bestaan. Die filosofie onderschrijven wij ook, maar het gaat om meer. De relatief autonome school moet kracht uitstralen,

onderwijskundig professioneel zijn, innovatieve en creatieve kracht bezitten. Het onderwijs als professie, als bedrijfstak is in het geding. Dat is de harde maatschappelijke werkelijkheid van vandaag de dag. De onderwijsgevende van vroeger werd gezien als deel van de intellectuele elite. Anno 1988 word je veelal onderwijsgevende als andere beroepen afgesloten zijn voor je. Dat is zuur voor de echte vakman en naar voor hen die uit volle overtuiging voor het beroep hebben gekozen, maar de samenleving ziet zo wel op het onderwijs neer. De in toenemende mate negatieve waardering voor het onderwijs is objectief verklaarbaar. Vroeger was de onderwijsgevende in veel gemeenschappen de enige kennisdrager. Nu is dat niet meer het geval. Kennis kan men op veel manieren tot zich nemen. Het onderwijs heeft aan exclusiviteit ingeboet. Het aantal hoger opgeleiden is toegenomen en zal verder groeien. De externe democratisering heeft een openere samenleving doen ontstaan. Tegen gezag, ook van de leraar, wordt anders gekeken. Ouders zijn kritischer geworden en kiezen bewust voor kinderen, voor maar enkele kinderen, van wie zij een hoog verwachtingspatroon hebben. Komen die verwachtingen niet uit, dan deelt het onderwijs nogal eens in de kritiek. Bovendien is er voor onderwijsgeveden geen echt beroepspectief.

Het is dus de hoogste tijd, een offensief in te zetten om het onderwijs als professie, als bedrijfstak weer in de maatschappelijke schijnwerper te krijgen. Want, en dat is de paradox, scholing heeft maatschappelijk alle aandacht. Nederland, met zijn specifieke positie binnen Europa, moet het hebben van zijn hoogwaardige kennisontwikkeling. De razendsnelle technologische veranderingen vragen om continue her-, bij- en omscholing. Onze open economie vraagt om internationale gerichtheid, die noodzaak tot snelle aanpassing en flexibiliteit waar de scholingsmarkt op in moet spelen. In samenhang hiermee, maar ook los daarvan, hebben onderwijskundige concepten zich gewijzigd. Naast deze onderwijskundige veranderingen vragen demografische, technologische en financieel-economische redenen om het inslaan van nieuwe wegen in het onderwijsbeleid. Tegen die achtergrond moeten het onderwijs als bedrijfstak en het vak van

leraar als een waardevol, maatschappelijk erkend en carrièreperspectief biedend beroep erkend worden, sterker: opnieuw worden gewaardeerd. De relatief autonome school vraagt wel om een overheid op afstand, maar niet om een overheid die minder betrokken is. Zij vraagt niet om het ministerie als beheersinstituut, maar als denktank in een continue dialoog met het veld. Dus: afslanking in samenhang met de ontwikkeling naar anders ingestelde en gevormde ambtenaren. Lukt dit? Wordt dit ook door de minister bevorderd?

Voordat de relatief autonome school kan worden bereikt, moet een lange weg worden afgelegd, waarbij een overheid op afstand niet steeds past. De overheid moet de school leren, relatief autonoom te zijn. Die route afleggen, vereist volop aandacht voor de opleiding en de toerusting van de onderwijsgeveden, waarover de notitie "De school op weg naar 2000" in het geheel niet spreekt. De ontwikkeling vraagt ook om actief overheidsoptreden om het huidige vastgeroeste salaris- en rechtspositiebeleid te doorbreken. De notitie noemt veel goede elementen, maar laat de uitwerking, vormgeving en hantering aan de scholen over. Dit kan en moet, maar later. Eerst zal de minister moeten optreden en barrières moeten slechten. Er is een actief optreden nodig en het beleid moet worden verkocht. Daar nu raken wij een zwakke schakel. Ik deel de opvatting van mijn CDA-collega Van de Camp, die in de Volkskrant van 3 december jl. dit zegt: "Zij zijn volgend, in de verdediging. Nooit eens een keer nemen zij een opvallend initiatief. Als Onderwijs en Wetenschappen eens een keer zijn kracht en toewijding kan tonen, dan hoor je ze niet." Of het nu gaat om de onrust bij de discussies over de groeibeheersing van het speciaal onderwijs, of om de perikelen als gevolg van de Harmonisatiewet, of noem maar op: de voorlichting van het ministerie loopt achter de feiten aan of is inadequaat. Een goed PR-advies zou de minister en zijn de departement niet misstaan.

De heer **Worrell** (PvdA): Heeft dit alles erg veel nut, als u van mening bent, dat de minister na 1990 niet meer mag terugkomen? Het is zonde van het geld en van de activiteit, die de minister moet ontplooiën. De heer Franssen citeert collega Van de

Camp. Ik heb hier de Volkskrant van 22 november. "Het zou voor het departement, voor het onderwijs en voor hemzelf goed zijn, als de wacht wordt gewisseld." Zo'n man bied je toch geen PR-cursus aan?

De heer **Franssen** (VVD): Dan heeft u echt verkeerd begrepen wat ik heb bedoeld. Ik zal het proberen uit te leggen. Ik vind het in algemene zin goed, dat wanneer een bewindspersoon twee perioden op een departement heeft gezeten, een ander departement van de bestuurlijke kwaliteiten kan profiteren. Het is goed voor een departement, als na twee perioden door eenzelfde bewindspersoon te zijn gediend, een ander nieuw elan aan het departement kan geven. Dat is goed voor allen, die bij het beleid zijn betrokken. Het heeft als zodanig niets met een opvatting over deze minister te maken. In het verdere verloop van mijn betoog kom ik hierover nog te spreken.

De heer **Worrell** (PvdA): Het citaat is duidelijk. Volgens u ligt de minister in het spervuur. Door u is nadrukkelijk gezegd, dat zijn tijd is gekomen en dat er gewisseld moet worden. Dat kan niet anders verstaan worden. U kunt groot zijn in de fractie van de VVD, maar ik kan mij niet voorstellen, dat u al heeft uitgemaakt, hoe in 1990 de formatie zal verlopen. U probeert weg te komen van uw eigen citaat door het jaar 1990 aan te halen. Zegt u nu niet, dat de media weer de slechte boodschappers zijn. Wat er staat, staat er. U hebt het vertrouwen in deze minister na 1990 opgezegd.

De heer **Franssen** (VVD): U krijgt van mij niet bevestigd, wat u graag bevestigd wilt horen. Ik kom over een aantal elementen nog te spreken. Ik ben nog maar aan het begin van mijn verhaal. Ik raad de heer Worrell aan, nog even verder te luisteren.

De heer **Worrell** (PvdA): U hebt zelf de aanval geopend. U zegt in de krant, dat het voor de minister beter is, als de wacht wordt gewisseld. Dat kan toch niet anders worden uitgelegd? De heer Franssen moet dit toch erkennen. Hij heeft het vertrouwen in het beleid van deze minister opgezegd.

De heer **Franssen** (VVD): Ik sprak in dat verhaal over een dialoog tussen de minister en het veld. In het

verloop van mijn verhaal kom ik hierop terug. Als mijn persoonlijke overtuiging heb ik weergegeven, dat het voor een departement en een minister — en zeker voor iemand, die straks acht jaar lang een van de meest ondankbare taken in dit kabinet op zich heeft moeten nemen — beter is, als de wacht wordt gewisseld. De bestuurlijke kwaliteiten van deze minister kunnen dan elders in een kabinet worden aangewend. Voor de minister zelf is dit ook een verademing.

De route op weg naar de relatief autonome school vraagt dus om een actieve overheid, zowel bij de opleiding en toerusting van onderwijsgevendens als bij de wijzigingen op rechtspositioneel vlak. Op beide aspecten wil ik ingaan. Wat onderwijs precies is, weet niemand echt. Wat zich in de interactie tussen mensen bij overdracht van kennis en vaardigheden exact voltrekt, weten wij onvoldoende. Dat maakt het vak van onderwijsgevende boeiend maar ook ongewis. Wij zijn ons dat onvoldoende bewust. Het leraarsvak als professie heeft nooit echt aandacht in het beleid gekregen. Zijn veel onderwijsgevendens zonder een hen de weg wijzend leerboek met bijpassende methode niet vaak ontworpen, stuurloze mensen? Brengen wij onderwijsgevendens voldoende kennis bij van leerplanontwikkeling en beoordeling, van toetsontwikkeling en beoordeling? Hebben onderwijsgevendens van vandaag wel voldoende kennis van de maatschappelijke werkelijkheid, waarin zij functioneren? Rusten wij hen wel voldoende toe om in die werkelijkheid verantwoord te functioneren? Het antwoord is: nee en nog eens nee.

Wiskunde als toelatingseis is onvoldoende, maar ook het uit te brengen ARBO-advies zal naar ik vrees te veel "kurieren am Symptom" zijn. De tijd is rijp om de opleiding en toerusting van onze onderwijsgevendens met een offensieve strategie te lijf te gaan. Verzwaring van toelatingsvoorwaarden tot de lerarenopleidingen is onderdeel van die strategie. Er is veel meer nodig. Binnen tien jaar moet een volledig nieuwe generatie PABO-docenten aantreden. Ook op andere lerarenopleidingen is sprake van doorstroming. Daarom is het nodig, nu reeds expliciete bevoegdheids- en bekwaamheidseisen aan deze beroepsgroep te stellen door

betrokkenen te verplichten zich te bekwamen in theorie en praktijk van het opleidings- en nascholingsonderwijs. Daar is geen wet voor nodig. Daar moet gewoon beleid voor worden ontwikkeld. Landelijke kwaliteitsprojecten zullen ter hand moeten worden genomen, waarbij het onder meer moet gaan om versterking van de PABO als organisatie, om de ontwikkeling van hoogwaardige opleidingprogramma's, om deskundigheidsbevordering van docenten en om imagoverbetering in de richting van het afnemende veld. Nascholing moet marktgericht worden opgezet en gerelateerd kunnen worden aan een systematischer loopbaan- en carrièrebeleid. Ook is nodig een publieke rapportage van de PABO's over de kwaliteit van de afgestudeerde leraren.

Naast de inhoud moet de structuur worden aangepakt. Schaalvergroting is noodzakelijk, mede gelet op de infrastructuur van het hoger onderwijs in de Europese context. In Nederland is vanuit die optiek plaats voor circa 10 à 12 sterke opleidingen, waarin de PABO's, de NLO's, de MO's, de ALO's en de opleidingen voor leraren speciaal onderwijs moeten opgaan. Deze educatieve faculteiten, zoals ik ze wil noemen, moeten worden gekenmerkt door een eigentijds opleidingsconcept, professioneel management, een fundamentele en praktijkgerichte researchafdeling en een adequate transfervernieuwing naar de maatschappelijke omgeving (met name met gebruikmaking van de nieuwe media). Daar moeten mensen voor worden opgeleid, die aan anderen kunnen onderwijzen hoe men kennis kan verwerven en creatief kan gebruiken.

Wij staan op de drempel van een zich razendsnel ontwikkelende kennisindustrie. Daar moeten wij ons snel en gedegen op voorbereiden. Deze educatieve faculteiten moeten samenwerkingsverbanden met universiteiten onderhouden. Structurele nascholing, loopbaan lang, en sobere systeembegeleiding kunnen bij deze educatieve faculteiten worden ondergebracht. Individuele leerlingbegeleiding kan als kostenfactor in het budget van scholen worden opgenomen en langs particuliere weg besteding vinden. Schoolbegeleidingsdiensten kunnen dan in principe verdwijnen.

Deze educatieve faculteiten, samenwerkend met universiteiten,

moeten competent zijn die taken uit te voeren die nu nog "verzorging" heten. Taken van de landelijke centra, schoolbegeleidingsdiensten en de Stichting voor onderzoek van het onderwijs alsmede van de Stichting voor de leerplanontwikkeling kunnen daarin adequaat een plaats krijgen, anders geordend misschien, met andere prioriteiten en vooral met ruimte voor nieuwe taken en initiatieven. Verzwaring van de toelatingseisen is onvoldoende, een beleidsnotitie bij het ARBO-advies evenzeer. Een strategisch plan is nodig. Durf en moed zijn vereist. Is de minister bereid na te denken over de gedachte om op korte termijn een uit erkende professionals samengestelde "task force", om het zo maar te noemen, samen te stellen die een verantwoord en beargumenteerd toekomstontwerp van deze educatieve faculteiten kan ontwikkelen, dat voor de verkiezingen van 1990 beschikbaar moet zijn, waarna het nog zo'n tien jaar zal duren voordat een en ander zijn beslag zal hebben gekregen?

Ik zei: moed en durf zijn nodig. Het gaat om de ontwikkeling van onderwijs als kennisindustrie en om het bieden van nieuwe uitdagingen aan het beroep van onderwijsgevendende.

Het beroep van onderwijsgevendende is niet meer in trek. Er dreigen omvangrijke tekorten. Uit kamerstuk 20673, nr. 2 blijkt, dat in 1990 een tekort dreigt van 5000 leerkrachten en in 1992 van 10.000. Korte- en lange-termijnmaatregelen zijn nodig. Naast de maatschappelijke onderwaardering spreekt ook het salaris een woordje mee. Het aanvangssalaris van de Nederlandse leraar, met name in het voortgezet onderwijs, behoort tot de laagste in Europa, al groeit men snel naar een internationaal hoog niveau. De salarissen buiten het onderwijs voor leraren in sommige vakken zijn hoger. Leraren in de economische, technische en natuurwetenschappelijke vakken zijn niet of nauwelijks meer te vinden. Vergroting van de salarisuitgaven is, afgezien van de precedentwerking, niet het juiste antwoord. Toch is actie nodig om leraren voor het onderwijs te behouden c.q. beter te kunnen werven; structureel door het beroep meer inhoud te geven, tijdelijk door onderwijs door het dal heen te helpen. In de begroting wordt voor het beroepsonderwijs de mogelijkheid geopend een extra beloning uit

te keren, zie ook het antwoord op vraag 44, waarbij de scholen vrij worden gelaten, een geëigende vorm te kiezen. Dit bedrag, ruim 2 mln. zal weinig zoden aan de dijk zetten. Daarom geven wij het kabinet in overweging de volgende benadering te kiezen. Wij kennen de geprognoteerde tekorten. Wij stellen de minister voor om, uitgaande van een tekort in 1990 van 5000 leerkrachten, voor docenten in de hiervoor genoemde vakken een premieregeling te ontwerpen om vakbewaarde docenten aan te trekken dan wel te behouden. Die premie van f 5000 moet gelden voor drie jaar en aan het eind van die periode in 1992 worden uitgekeerd. Het gaat dan om maximaal 5000 leerkrachten, maal f 5000 maal drie jaar, dus om 75 mln. maximaal. Dit voorstel moet naar onze opvatting worden ingebracht in het overleg met de onderwijsvakorganisaties. Randvoorwaarde is dat de totale personeelsuitgaven niet mogen stijgen, ook niet in de meerjarencijfers. Dekking moet dus worden gevonden in de sfeer van de arbeidsvoorwaarden, eventueel ook door verdere afslanking van het departement na 1990. In de tussentijd kan worden gezien hoe structureel orde op zaken kan worden gesteld.

In het voorgestelde formatierekenenheidsstelsel wordt de mogelijkheid van een flexibeler personeelsbeleid voorgespiegeld. Wat tot nu toe in het overleg met de bonden op centraal niveau niet mogelijk bleek — denk aan de onderhandelingen met de bonden in de pre-HOS-fase — wordt nu aan de schoolbesturen overgelaten. Zijn die daar wel voor toegerust? De meeste zeker niet. Moeten wij die weg op? Jawel, maar waarom zetten wij eerst niet op centraal niveau de feiten op een rij? Bij de strategische keuze voor de "School 2000" past het rigide HOS-akkoord niet meer. Functiedifferentiatie, in veel stukken en uitspraken bepleit en noodzakelijk, is vrijwel onmogelijk binnen de marges van het HOS-akkoord. Prestatiebeoordeling en -beloning zijn gedachten die wel in theorie, maar niet in de praktijk bij het HOS-akkoord passen. Wij zijn bereid serieus met het kabinet over het voorgestelde formatierekenenheidsstelsel te discussiëren. Introductie ervan moet wel kunnen worden beoordeeld tegen de achtergrond van de totaalconceptie van de relatief

autonome school en passen in een totaalvisie op een carrièreperspectief biedend loopbaanbeleid. Wij hebben een zekere angst dat wanneer het formatierekenenheidsstelsel zal zijn ingevoerd, de overige ideeën uit de "School 2000"-notitie wel eens achter de horizon kunnen verdwijnen. Ik zie die zorg graag door de regering weggenomen.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Nog niet zolang geleden heeft er een uitgebreide discussie plaatsgevonden over het rapport van de Rekenkamer. Toen heeft de PvdA-fractie een motie ingediend om eens onderzoek te doen naar de knelpunten. Die motie heeft de heer Franssen toen afgewezen, omdat hij wilde wachten tot een heroverwegingsrapport. Waarom is het knelpunt dat hij zoëven signaleerde naar zijn mening zo noodruftig dat hij het met recht en reden op tafel legt? Hoe denkt hij het overigens te kunnen maken om ten koste van een bepaalde groep leraren een andere groep een premie te geven. Denkt hij daarmee de kwaliteit van het leraarschap en dus van het onderwijs te dienen?

De heer **Franssen** (VVD): Bij de discussie over het rapport van de Rekenkamer zijn er twee moties ingediend, een over het langdurig ziekteverzuim — wij hebben die kamerbreed ondersteund — en een waarin de PvdA met D66 voorstelde om de in dat rapport gesignaleerde salarisachterstand in te lopen. Door de PvdA is in die UCV geen dekking voor die voorstellen aangegeven. Ik heb op dit punt toen niet gezegd dat gewacht zou moeten worden op het heroverwegingsonderzoek. Ik heb gezegd dat wij bereid zijn, te kijken of op het gebied van de salarisontwikkeling en de rechtspositiesystemen maatregelen kunnen worden genomen door binnen de begroting naar mogelijkheden te zoeken. Alle verslagen — u gebruikt nu toch steeds perspublicaties — hebben daarvan gewag gemaakt. In mijn bijdrage aan deze discussie stel ik voor om binnen het bestaande budget tot zodanige heroriëntatie te komen dat wij inderdaad de knelpunten met betrekking tot de arbeidsmarkt kunnen oplossen. U hebt gelijk als u constateert, dat ik daarbij voor de toekomst wil doorbreken dat alle leraren met een bepaalde bevoegdheid hetzelfde salaris moeten gaan

verdienen. Ik geloof dat wij in het perspectief van een kennisindustriële ontwikkeling naar een situatie in het onderwijs toe gaan, waarin veel meer marktconforme elementen in het honoreringssysteem worden ingebouwd. Dat zal betekenen dat verschillen in taakbelasting wellicht zullen moeten leiden tot verschillen in honorering. Daar loopt de VVD-fractie niet voor weg. Die principiële stellingname legt zij in uw midden.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dat begrijp ik. Punt blijft, dat wij die motie juist hadden ingediend om over de knelpunten te spreken. U kiest er thans niet alleen voor om de kosten van verbetering van de salarissen van een beperkte groep leraren binnen het ministerie te vinden — daar waren wij al tegen, want volgens ons ligt die verantwoordelijkheid veel breder — maar daarbinnen zelfs in de salarislast. Hoe kunt u dat rechtvaardigen ten op zichte van de andere leraren die het allemaal op moeten brengen? Ik denk dat u ervan uitgaat dat het onderwijs in den brede moet worden verbeterd. Hoe kun je nu een bepaalde groep laten betalen voor een andere groep die qua samenstelling uitsluitend een gevolg is van ad-hoc-omstandigheden op de arbeidsmarkt?

De heer **Franssen** (VVD): Ik geloof dat de ontwikkeling van de invloed van de arbeidsmarkt in het onderwijs en daarbuiten noodzaakt tot meer flexibiliteit in honorering. Met de tot nu toe ingenomen posities kunnen wij dan niet verder leven. Dat staat volstrekt los van ons stemgedrag ten aanzien van de motie die u zojuist noemde. Via die motie wilde u even een ongedekte cheque incasseren. Daar konden wij niet aan meedoen.

Mijnheer de voorzitter! Uiteindelijk zullen schoolbesturen zelf een personeelsbeleid moeten gaan voeren, maar hier zullen strategische keuzes moeten worden gemaakt. Willen wij functiedifferentiatie in de school? Willen wij naar prestatiebeoordeling en -beloning? Willen wij meer marktconforme honoreringen mogelijk maken? Binnen de grenzen van normale, rechtsbescherming biedende kaders wil de VVD dat. Gelet op de totstandkomingsgeschiedenis van het HOS-akkoord moeten wij dat hier dan ook uitspreken en bevorderen, want pas dan kunnen wij onzes inziens schoolbesturen de

ruimte te geven om, al naar gelang de situatie, flexibel op te treden.

Flexibiliteit is meer dan ooit nodig. Veranderingen gaan razendsnel. Daarvoor is een andere mentaliteit nodig dan die welke vaak in het onderwijs waarneembaar is. Het onderwijs is van zichzelf traditioneel en conservatief. Dat zijn ook de studenten. De Gooi en Eemlander becommentarieerde op 29 november de studentenacties als volgt: "Ook de studenten beseffen, zoals zoveel anderen, onvoldoende hoe slecht Nederland er financieel voor staat. De studenten zouden zich dat wat vaker moeten realiseren, in plaats van hoog van de toren financiële eisen te stellen. Zij wekken de indruk 's lands grootste bezuinigingsslachtoffers te zijn, maar in feite heeft hun probleem nogal wat luxe trekjes."

Wij delen die opvatting. Er is met name in ons onderwijs sprake van grote investeringsbehoefte om de technologische ontwikkelingen te kunnen bijhouden. Dit geld moet onzes inziens primair uit het stelsel zelf komen. Tegen de achtergrond van de conceptie hoger onderwijs voor velen is dit geen gemakkelijke opgave, maar het is wel noodzakelijk. De massaliteit van ons hoger onderwijs, de lage rendementen — als probleem aangescherpt door de recente proefvisitaties — en de kosten van de studiefinanciering vormen te zamen met de omvang en de inrichting van ons hoger onderwijsbestel de kosten van ons hoger onderwijs. Het rendement moet omhoog. De omvang en inrichting van ons stelsel van hoger onderwijs moet, gelet op de gewenste samenhangende ontwikkeling van HBO en WO in de jaren negentig, worden aangepast. Ook de vormgeving van ons studiefinancieringsstelsel moet tegen de achtergrond van de massaliteit en de rendementsproblematiek en van de vraag naar de inrichting van ons hoger onderwijs opnieuw worden bezien. Daarom is *strategisch geredeneerd* de keuze voor het behoud van de aanvullende financiering gedurende vier jaar fout. Uit niets blijkt dat lenen, investeren in je eigen toekomst, belemmerend werkt voor studenten uit de lagere inkomensgroepen, mits een goed afbetalingssysteem voorhanden is. In vrijwel elk ander land in de westerse wereld is lenen om je studie te betalen gemeengoed. En wij — ik moet zeggen: de meerderheid van deze Kamer — willen dit niet. We

zullen onszelf tegenkomen! Willen we de uitdagingen in de jaren negentig aan kunnen, dan zijn rendementsverbetering, heroriëntatie op het studiefinancieringsbeleid en schaalvergroting nodig. Schaalvergroting in het hoger onderwijs, maar niet alleen daar.

Ik kom dan als vanzelf uit bij een probleem dat de media de laatste weken minstens zo heeft beheerst als de studentenacties, namelijk de problematiek van de kleine scholen. Het is de overtuiging van de VVD-fractie dat onderwijskundige veranderingen, de implicatie van het streven naar de relatief autonome school, demografische en technologische ontwikkelingen en financiële mogelijkheden schaalvergroting in alle sectoren van het onderwijs onafwendbaar maken. Hierbij zal terdege rekeningen moeten worden gehouden met verschillen tussen onderwijssoorten, met regionale verschillen en met de grondslagen van ons onderwijsbestel. Voor de jaren negentig moet dit proces systematisch worden voorbereid. Alleen dan kunnen de uitdagingen worden aangepakt. Tegen deze achtergrond bezien wij de positie van de kleine school. De VVD heeft altijd garant gestaan voor het behoud van de kleine basisschool op het platteland, voor de laatste school in de kleine kern. Vandaar het instandhoudingsbeleid. Op die koers blijven wij zitten. Maar daarmee is het verhaal niet uit, want er zijn op veel meer plaatsen dan op het platteland kleine scholen. Daar kan op een verantwoorde wijze een herschikkingsoperatie worden uitgevoerd.

In het voortgezet onderwijs ligt de zaak nog gecompliceerder. Ik weet dat veel kleine MAVO-scholen goede resultaten boeken. Maar wat is hun perspectief bij de invoering van de basisvorming? Moeten we dan niet eerlijk tot de conclusie komen dat schaalvergroting en fusie onvermijdelijk zijn? Het boezemt veel ouders angst in, hun kinderen dagelijks over grotere afstanden van huis naar school te moeten laten fietsen. Dat is vaak terecht, want al zouden we na een herschikkingsoperatie uitkomen op een even omvangrijk scholenbestand als in de jaren vijftig en zestig — dat mag, gelet op de effecten van de demografische ontwikkeling — dan nog moeten we rekening houden met een veel drukker verkeer. Herschikking van scholen betekent dus onvermijdelijk verbetering van

openbaar-vervoervoorzieningen op het platteland. Dat moet integraal beleid worden. De VVD-fractie geeft de voorkeur aan een herschikkingsbeleid boven een beleid waarbij de formatie wordt verkrappt. Formatieverkrapting leidt uiteindelijk tot kwaliteitsverlies. Door formatieverkrapting twee keer 50 mln. verkrijgen, is te veel van het niet-goede. Door de nota van wijziging blijft de verkrapting binnen te verantwoorden proporties. Maar hierdoor is wel de ruimte voor het zo noodzakelijke flankerende beleid weg. Er is dan geen ruimte voor zorgverbreding of voor stimulering van fusie. De VVD vindt dit geen goede ontwikkeling. Daarom zal er toch door een verantwoord schaalvergrotingsbeleid ruimte moeten worden gevonden om zorgverbreding en stimulering van fusie op korte termijn te kunnen realiseren. Maar ook strategisch is schaalvergroting onvermijdelijk. Alvorens een uitspraak aan de Kamer voor te leggen, heb ik graag het oordeel van de regering hierover.

Mijnheer de voorzitter! Niet alleen bij herschikking, maar ook anderszins moet rekening worden gehouden met verschillen tussen vormen van onderwijs. Ik denk dan in het bijzonder aan het lager beroeps-onderwijs. Er ligt het wetsvoorstel voorbereidend beroepsonderwijs. Er waren plannen voor stimulering van fusies. Maar hebben wij daarmee voor het LBO de ondergang weggehouden? Nee. MAVO-, HAVO- en VWO-scholen hebben verhoudingsgewijze veel minder last van de daling van het leerlingenaantal dan de LBO-scholen. Met het toelatingsbeleid zit het op veel AVO-scholen niet snor. En intussen loopt het LBO verder terug, terwijl het LBO voor veel kinderen de onderwijsvorm is. Er is ook werk voor LBO'ers. Het Studiecentrum voor technologie en beleid van TNO en het Nederlands instituut voor arbeidsomstandigheden rapporteerden deze zomer — zie het Financiële Dagblad van 20 juli — dat de metaal- en de chemie-sector meer LBO'ers moeten aantrekken. Slogans als "Kies LBO" of "Redt LBO" zijn aardig, maar helpen onvoldoende. Andere wegen zijn nodig: snuffelstages of misschien zelfs een verlaging van de toegangsleeftijd tot het leerlingstelsel. Ik wijs ook op het rapport "Kinderarbeid in Nederland". Deelkwalificaties in het LBO moeten mogelijk zijn. Kortom, een breed ontwikkeld offensief plan

is nodig. Het is geen tijd meer voor woorden, maar voor daden. Wij leggen ons niet neer bij het teloorgaan van het lager beroepsonderwijs. Wat gaat de staatssecretaris concreet doen?

Ruimte voor alle soorten leerlingen betekent ook ruimte voor hoger en hoogbegaafden. Wij steunen het hoogbegaafdenbeleid, zoals dat door de staatssecretaris op gang is gebracht. En differentiatie in het beleid betekent ook ruimte voor het categoriaal gymnasium. De VVD-fractie keurt het beleid van de gemeente Leeuwarden om het categoriaal gymnasium daar op te heffen, ten sterkste af. Wij willen dat de staatssecretaris alles doet om door kleurverschieping het categoriaal gymnasium voor Leeuwarden te behouden. Is zij bereid, daartoe initiatieven te steunen?

Voorzitter! In het onderwijs zijn vele vernieuwingsprocessen gaande. Willen deze vernieuwingen...

De heer **Van Gelder** (PvdA): Voorzitter! Mag ik één vraag stellen hierover? De heer Franssen zei aan het begin dat hij eigenlijk vond, dat je vanuit Den Haag niet alles moest bestieren en dat je juist de gemeentelijke autonomie een rol moest laten spelen. Hoe verhoudt zich dat tot deze laatste opmerking?

De heer **Franssen** (VVD): Waar heb ik het woord "gemeentelijke autonomie" in de mond genomen?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik vatte dat op in relatie met de opmerking over Leeuwarden.

De heer **Franssen** (VVD): Gemeentelijke autonomie heb ik in mijn hele bijdrage niet genoemd.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Pardon: het decentrale niveau, het schoolbestuur. Maar in ieder geval betreft het hier een essentieel punt tegenover het niet alles kunnen bestieren vanuit Den Haag. Daar gaat het om.

De heer **Franssen** (VVD): Maar het behoud van het gedifferentieerde stelsel van voortgezet onderwijs in Nederland ligt ten grondslag aan dit regeerakkoord. En wanneer dat niet overeind blijft, is er met ons over vernieuwing en verandering in het voortgezet onderwijs niet te praten. Dat is een bekende opvatting van ons. En als een gemeentebestuur de

keuze voor een categoriaal gymnasium voor grote aantallen kinderen — waar de ouders voor die onderwijsvorm willen kiezen — onmogelijk maakt, dan vragen wij om optreden van de regering.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Nee, dan wordt het woord "autonomie" weer wat duidelijker.

De heer **Franssen** (VVD): Autonomie van de ouders, weet u wel?

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): En bovendien, voorzitter, wordt het verhaal over de schaalvergroting van de heer Franssen dan toch ook wel enigszins genuanceerder, denk ik. Hij had straks Europese verhalen, toen het ging over de opleidingen. Maar als hij de schaalvergroting zo wil doorzetten, dan moet hij met betrekking tot Leeuwarden zijn verhaal over de schaalvergroting misschien wat bijstellen.

De heer **Franssen** (VVD): Nee, dat hoeft ik niet, want ik heb in mijn bijdrage aan de discussie juist heel zorgvuldig uiteengezet dat schaalvergroting gedifferentieerd moet plaatsvinden, rekening houdende met de soort onderwijs en de regio. Dat betekent dus dat aan datgene waarin u denkt een bezwaar te zien, in mijn benadering altijd tegemoet kan worden gekomen.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): U spreekt over tien tot twaalf opleidingen over heel Nederland en ik kijk ook een beetje naar verlangd onderwijs. Daarbij moet u niet alleen de Europese dimensie betrekken — ik dacht even dat u in de wolken was — maar u moet dan ook denken aan de relatie die er moet bestaan tussen de opleiding en het afnemende aantal scholen. Dan moet daar toch een zekere relatie bestaan en ook een zeker netwerk van opleidingsinstellingen, vergeleken dus met het aantal afnemende scholen? Ik denk ook aan het probleem van de stages.

De heer **Franssen** (VVD): In mijn benadering van wat ik noem de educatieve faculteiten, is volop ruimte voor datgene waarvan u denkt dat dit teloor zou gaan in dat systeem: ruimte voor levensbeschouwelijk opleidingsonderwijs. Maar als wij kijken naar een relatief autonome school die veel meer mogelijkheden vanuit zichzelf heeft om het onder-

wijskundig profiel van die nieuwe school vorm te geven — met een versterkt management, met een veel sterker gefundeerd onderwijskundig profiel en onderwijskundig program in een schoolwerkplan —, dan is de benadering van de verhouding tussen opleiding en ontvangende school, vanuit stagebegeleiding en het bezien van vorderingen van de potentiële leerkrachten, een gans andere verhouding dan wij tot op heden hebben gekend, waarbij er veel meer actie vanuit de opleiding was en minder actie vanuit de ontvangende school. En wij zullen wat dat betreft misschien naar heel andere toestanden toe moeten, waarbij bij voorbeeld leerkrachten van een basisschool, die langjarige praktijkervaringen hebben en precies weten hoe de vork in de steel zit, op de opleidingen kunnen gaan vertellen, hoe het vak werkelijk in elkaar zit, in plaats van de onderwijsgevendens op de opleiding. Al dat soort nieuwe verhoudingen heeft niets met luchtfietsrij of luchtkastelen te maken, maar met de realiteit van alle dag. Wij moeten ons ervan bewust zijn wat voor een scholingsindustrie en scholingsleven op ons afkomen. Wanneer wij ons daar niet qua inhoud en structuur tijdig op voorbereiden, lopen wij achter de feiten aan en dan kunnen wij de toekomst van heel velen wel vergeten.

De heer **Van Leijenhorst** (CDA): Alleen moeten de leerkrachten dan wel een lange reis afleggen en moet het openbaar vervoer inderdaad goed zijn, want zij kunnen die opleiding niet in de naaste omgeving en ook niet op redelijke afstand bereiken. Dat is wel een probleem.

De heer **Franssen** (VVD): Met de OV-jaarkaart kun je veel bereiken. In het onderwijs zijn vele vernieuwingsprocessen gaande. Willen deze vernieuwingen voldoende enthousiast hun beslag krijgen, dan zal ook de infrastructuur daarvoor aanwezig moeten zijn. Uit de meerjarencijfers blijkt, dat er voor de scholenbouw circa 300 mln. per jaar in de komende jaren beschikbaar is. Het is twijfelachtig of dit bedrag voldoende is om tijdig alle bouwkundige aanpassingen, passend bij de onderwijskundige vernieuwingen, te realiseren. Het vorige jaar vroeg de Kamer om extra inspanningen van het kabinet. Dat is niet gelukt. Toch

is een extra impuls in de scholenbouw nodig, bij voorbeeld door extra geld te reserveren door verkoop van oude schoolgebouwen te stimuleren en de opbrengst hiervan niet voor 50% maar voor 100% opnieuw voor scholenbouw te investeren. Zien de bewindslieden hiervoor mogelijkheden?

De heer **Worrell** (PvdA): Van 50% naar 100% is natuurlijk mooi, maar hoe denkt de heer Franssen over de suggesties in de najaarsbrief, namelijk om 120 mln. van de scholenbouw te bezuinigen? Dan moet er nogal wat verkocht worden in dit land voordat die 120 mln. gedekt is! Het is hem misschien niet opgevallen, maar er gaat in 1988 en in 1989 60 mln. van de scholenbouw af als dekking!

De heer **Franssen** (VVD): Ik heb de Najaarsnota nog niet volop kunnen bestuderen en ik heb er dan ook nog geen mening over. In mijn fractie heeft er ook nog geen discussie over plaatsgevonden. Ik geef er geen mening over.

De heer **Worrell** (PvdA): Uit de woorden van de heer Franssen zou dat natuurlijk absoluut niet kunnen, want hij wil juist meer geld en in de Najaarsnota gaat er dus geld af. Misschien kan zijn fractie in tweede termijn nog eens oordelen over dat plan, want dat zou weer 120 mln. schelen!

De heer **Franssen** (VVD): Het klinkt buitengewoon aardig wat u allemaal zegt, maar wij reageren wel op het moment waarop wij aan een oordeel toe zijn. Dat is op dit moment nog niet het geval.

De heer **Worrell** (PvdA): De Najaarsnota is donderdag ingeleverd. Daar staat een dekking in voor 1988 en 1989. Het is dan een beetje flauw van de heer Franssen om mij nu te verwijten dat ik dat niet aan de heer Franssen zou mogen vragen. Het gaat toch over de begroting voor 1989?

De heer **Franssen** (VVD): Ik verwijt u niets, ook niet dat u iets aan mij vraagt. Ik ben er alleen niet aan toe, gelet op de discussie in mijn fractie, om een oordeel over die kwestie te geven. Daar kunt u mij morgen naar vragen, maar dan krijgt u precies hetzelfde antwoord!

De heer **Worrell** (PvdA): Dan is uw voorstel dus om scholengebouwen te verkopen om daardoor geld te krijgen — met excuus: dus een beetje de wolven van de heer Van Leijenhorst — en u staat vervolgens toe om 120 mln. daarvan af te houden. Dat is toch ook een kabinetsbesluit.

De heer **Franssen** (VVD): Ik heb het niet over het reguliere budget. Zo die 60 mln. daarop betrekking zou hebben, dan zou die daarin kunnen vallen. Gezien de vernieuwingsoperaties, de invoering van de basisvorming, de sectorvorming en de vernieuwingsoperatie in het MBO, wil ik het kabinet die nieuwe route voorhouden. Op dat punt wacht ik het oordeel van de regering af en zullen wij in tweede termijn verder zien.

Alvorens tot een afronding te komen, snijd ik nog een paar punten kort aan. Over het speciaal onderwijs spreken wij uitgebreid in februari. Na het rumoer rond de formatiebevriezing deze zomer en met in het vooruitzicht de discussie over de groeibeheersingsmaatregel is het niet verstandig en niet gewenst om nu verdere formatiebezuinigingen voor te stellen. Daarom moet de bezuiniging op de ziekenhuisscholen niet doorgaan en moeten ook de aanpassing van de herbenoemingsplicht en de bijstelling van de vervangingsregeling worden teruggedraaid. Daartoe zijn wijzingsvoorstellen ingediend.

Problemen zijn er ook met de voorgestelde bezuinigingsmaatregel in het dag-/avondonderwijs. Hoewel op zichzelf de harmonisatie met het regulier onderwijs wordt onderschreven, levert de specifieke situatie in het dag-/avondonderwijs moeilijkheden op bij verlenging van de lessen. Is het overigens waar dat als gevolg van de voorstellen nevenvestigingen moeten worden gesloten? Hoe moet dit dan bij voorbeeld in de Zeeuwse situatie? Acht de regering het echt gewenst dat vakken die niet aan de gestelde groepsnormen kunnen voldoen, worden geannuleerd? Dit moet toch leiden tot verschraling van het onderwijsaanbod? Kortom: is het effect van deze maatregel wel voldoende doorzien? Graag een reactie hierop.

Mijnheer de voorzitter! Over de vernieuwing van het beroepsonderwijs spreken wij in 1989 nog uitgebreid bij de behandeling van het SVM-voorstel. De VVD-fractie beziet

de praktijkontwikkelingen op dit punt met waardering. Vernieuwing van het beroepsonderwijs betekent ook een nauwere aansluiting bij de praktijk, dus stage en/of stageverlenging. Hierover zijn twijfels in het veld gerezen. Stage en/of stageverlenging zou niet kunnen binnen de huidige minimumlessentabel. Formatiekorting, verkrapping van de begeleidingsfactor en uitbreiding van de stage zou te veel van het goede in een keer zijn. Alvorens een oordeel te vellen, wil ik de staatssecretaris vragen op deze kritiek te reageren.

Mijnheer de voorzitter! Vorig jaar stelde de Kamer de middelen beschikbaar om ouderorganisaties in de gelegenheid te stellen scholings- en vormingscursussen te organiseren ter verbetering van hun bijdrage aan de medezeggenschap. Bent u bereid, het Landelijk actiecomité scholieren in 1989 ook een eenmalige bijdrage te geven voor hetzelfde doel?

Voorzitter! Er staat veel op stapel in het onderwijs. De bewindslieden vertonen daadkracht. Tegelijkertijd heerst er op veel plaatsen in het onderwijs cynisme. Dat is geen goede voedingsbodem voor het beklijven van de vernieuwingsoperaties. De minister wil veel wetten op zijn naam hebben; een menselijke, begrijpelijke trek. Maar met wetten alleen ben je er niet. Als een wet is aangenomen, begint het feitelijke werk pas. Mensen moeten voelen, dat hun problemen worden gezien en erkend. Het is jammer, maar veel mensen in het onderwijs hebben dat gevoel niet. Ik hoop dat de minister dit ook verontrust. Een ontspannen dialoog met het onderwijsveld en met de Staten-Generaal, zo belangrijk voor de invoering van veel nieuwe plannen, zou de appreciatie van het op veel punten goede beleid kunnen vergemakkelijken. En dit moet toch ons aller streven zijn, nietwaar?

De heer **Van der Vlies** (SGP):
Mijnheer de voorzitter! Een oud Grieks verhaal vertelt, hoe ooit een jongen naar de zon wilde vliegen. Toen hij te hoog kwam, smolt de was van zijn vleugels en stortte hij in zee. Icarus had grootse idealen. Hij had alleen niet de middelen om die te bereiken. Hij had zijn mogelijkheden overschat.

De bewindslieden hebben ook grootse plannen. De kwaliteit van het onderwijs moet omhoog. Het

rendement moet verbeterd worden en de leerkrachten geprofessionaliseerd. De vraag is echter: zijn er voldoende (financiële) middelen om die doelen te bereiken? De basisvorming moet budgettair neutraal worden ingevoerd. De SVM-operatie moet een bezuiniging van 150 mln. opleveren. Hoe staat het echter met de motivatie van het onderwijspersoneel? Dat is toch een essentiële voorwaarde voor het behalen van al die doelstellingen? Is die na de verschillende bezuinigingsmaatregelen nog optimaal? De uitstroom van docenten is een serieus signaal. Kortom, overschat de minister zijn mogelijkheden niet? Wordt het onderwijs niet naar een hoogte gejaagd, waarvoor het de middelen niet heeft? Wat zullen de gevolgen zijn? De jongen van daarstraks is een waarschuwend voorbeeld.

Voorzitter! Niet alleen in de verhouding doel-middelen is de begroting onevenwichtig. Op wezenlijke punten is zij ook innerlijk onrijp. Volgens de nieuwe bestuursfilosofie zullen de scholen meer autonomie krijgen. Dat juichen wij toe, mits de scholen ook voldoende middelen en eigen beleidsruimte krijgen om die verantwoordelijkheid te dragen en mits die niet via nieuwe kwaliteitseisen toch weer meer worden ingeperkt. Wij willen de bewindslieden vragen, in hoeverre er in het onderwijsveld op hoofdpunten al overeenstemming bestaat over deze filosofie en hoe die overeenstemming verder bereikt kan worden. Lopen de minister en de staatssecretaris met bepaalde wetgeving niet vooruit op de discussie ter zake? Terwijl scholen op bestuurlijk gebied meer vrijheid zullen krijgen, vrezen wij dat uiteindelijk de vrijheid van onderwijs dreigt te worden uitgehold met bij voorbeeld de invoering van de eindtermen als bekostigingsvoorwaarde. Kunnen die eindtermen niet gemakkelijk een instrument vormen, waarmee de overheid ook op inhoudelijk gebied haar wil gaat opleggen aan het onderwijs? Is bij voorbeeld het voornemen om in de eindtermen basisonderwijs roldoorbrekende patronen op te nemen niet een eerste stap? De visie op positie en taak van man en vrouw is sterk levensbeschouwelijk bepaald. Mag de overheid, die nu eenmaal niet neutraal is, gezien de vrijheid van onderwijs wel zulke inhoudelijke eisen stellen aan het bijzonder onderwijs? Wij zeggen: nee. Ook

vragen wij ons af, of er in de nieuwe bestuursfilosofie uiteindelijk alleen plaats gaat zijn voor grote scholen. In het MBO wordt gestreefd naar grote scholengemeenschappen met minimaal 600 leerlingen, met als effect een gedeeltelijke ontzuiling en een mindere bereikbaarheid. Op de formatie van kleine scholen elders wordt bezuinigd. Wij zetten achter deze maatregel grote vraagtekens, ook al hebben de bewindslieden deze korting inmiddels gehalveerd tot 50 mln. Scholen die aan de wettelijke criteria voldoen, hebben recht op volledige bekostiging. Dat geldt toch ook voor kleine scholen? Hebben die het al niet moeilijker dan grote scholen, doordat een leerkracht vaak meer dan één klas heeft? Een verdere korting op de formatie van deze scholen leidt, met name op het platteland, tot situaties waarvan ouders, leerlingen en onderwijspersoneel snel de dupe worden. Wij vragen of de bewindslieden de resterende korting van 50 mln. vooreerst — ik doel op de discussie over het instandhoudingsbeleid, die we in het voorjaar nog zullen voeren — willen intrekken. Als er dan onontkoombaar toch bezuinigd moet worden op de formatie, is het dan niet rechtvaardiger dat die bezuiniging op haar minst evenredig over alle scholen wordt verdeeld?

Ook de wijzigingen in het leerlingentelsysteem van ziekenhuisscholen vervult ons met zorg. Het onderwijs aan deze leerlingen, die toch al in een uitzonderlijke situatie verkeren, dreigt in bepaalde gevallen zeer te worden bemoeilijkt. Zijn de bewindslieden bereid om ook deze maatregel te heroverwegen?

Het speciaal en het voortgezet speciaal onderwijs kampen met een grote groei, waarover we nog komen te spreken. Een bevizingsmaatregel heeft deze groei reeds stopgezet en verdere bezuinigingen zijn nu volgens mijn fractie ongewenst. Hoe staat het overigens met de wachtlijsten? Het basisonderwijs zal een groter deel van de leerlingen voor speciaal onderwijs moeten gaan opvangen. Extra middelen voor zorgverbreding zijn niet meer beschikbaar. Worden dan wel juiste keuzen gemaakt? Is bij voorbeeld emancipatiebeleid in het onderwijs, waaraan 11 à 12 mln. wordt uitgegeven, belangrijker dan de zorgverbreding, waar helaas geen extra geld voor zou zijn? Welke mogelijkheden heeft het regulier onderwijs nog om de desbetreffende

leerlingen op te vangen? Die opvang wordt nu juist bemoeilijkt door de voorgestelde formatiekorting. In hoeverre is hierbij sprake van consistent beleid?

De achterstand in het onderhoud van de huisvesting voor het voortgezet onderwijs baart ons grote zorgen. De besturenorganisaties en de VNG hebben in de nota "Scholenbouw uit het slop" een inhaaloperatie voorgesteld, die op zichzelf budgettair neutraal is, maar een andere wijze van bekostiging met zich brengt. In plaats van de "à fonds perdu"-systematiek zou op basis van annuïteitenfinanciering vijf jaar lang 125 mln. geïnvesteerd moeten worden. Een deel van de achterstand in de huisvesting zou op die wijze kunnen worden weggewerkt. Dat geeft nog werkgelegenheid — en dus inverdieneffecten — ook! Ik vraag ook op dit punt een reactie.

De bewindslieden willen het beroep van leerkracht terecht beter profileren. Er worden hogere eisen gesteld op het gebied van opleiding en vakkennis, maar ook hier vragen we naar de relatie tussen doel en middelen. Immers, wanneer het leraarschap meer inhoud krijgt en zwaardere eisen aan scholing en her- en bijscholing van leerkrachten worden gesteld, zal dat ook vertaling vinden in geld. De minister wil het HOS-akkoord niet open breken, maar wat dan?

De studenten in het HBO en het WO blijken ook dit jaar weer meer te gaan kosten dan geraamd. Er zijn berichten over een tekort van 200 mln. dat zal ontstaan bij het afkopen van het sociaal risico in verband met de privatisering van de studiefinanciering. Hoe denkt de minister dit tekort op te vangen? Ook met de invoering van de OV-jaarkaart lijkt nog niet alles op rolletjes te lopen. Op dit punt vragen wij speciaal de aandacht voor scholen met een uitgestrekt verzorgingsgebied ten plattelande en voor scholen van de kleine richtingen.

Het onderwijs is niet primair een economisch proces, met rendementsmetingen, het onderwijs heeft ook een duidelijke sociale en culturele functie. Het gaat om de vorming van leerlingen op de grondslag van vaste en fundamentele waarden. Het zal duidelijk zijn dat voor ons de overdracht van authentieke christelijke waarden prioriteit heeft. Helaas vinden wij daarvan te weinig terug. Zo werd in de voorlich-

ting in het kader van de AIDS-bestrijding daarmee in het geheel geen rekening gehouden, wat zeer te betreuren is. Alle onderwijs dient gegeven te worden genormeerd aan de bron van alle wijsheid en wetenschap, Gods Woord.

Uiteraard hangt aan het onderwijs ook een prijskaartje, een aspect dat niet uit het oog mag worden verloren. Wat dat betreft is de vaak ongenueanceerde kritiek op deze bewindslieden niet terecht. Met de financiële middelen die ze hebben, wordt ook veel positiefs tot stand gebracht. Een nog altijd toegewijd veld knokt met hen voor goed onderwijs. Bij het onderwijs aan jonge mensen denken wij toch ook aan investeren in de toekomst. Leerlingen doen vaardigheden op die ze later in de maatschappij zullen gebruiken. Op grond daarvan zijn wij van mening dat voor onderwijs best extra geld uit belastingmeevallers en dergelijke beschikbaar mag komen. Iedereen verwijst voor van alles tegenwoordig naar dit soort mogelijkheden, waarom zou onderwijs dat dan niet doen? Nu fors bezuinigen op het onderwijs betekent verlies in de toekomst. Investeren in het onderwijs en een inspirerend pedagogisch-didactisch klimaat, daar gaat het om!

De heer **Lankhorst** (PPR): Meer nog dan in de afgelopen jaren, mijnheer de voorzitter, is er alle reden om de motivatie van de leerkrachten in het onderwijs centraal te stellen. De leerkrachten zijn vaak nog wel gemotiveerd, maar eerder ondanks dan dankzij het gevoerde beleid. Uit allerlei peilingen blijkt, dat de minister een ruime onvoldoende krijgt. De leerkrachten hebben een prachtig beroep, als je je realiseert dat ze werken aan de toekomst van de jeugd. Leerkrachten steken juist daarom veel tijd in hun werk, maar ze hebben niet het gevoel dat het kabinet ziet hoe belangrijk hun taak is. Ze horen wel mooie woorden over het beroep van leraar, maar zien andere daden. Onderwijzers zijn mede daardoor vroeg opgebrand. Het onderwijsbeleid zal zijn weerslag hebben op het schoolklimaat en op de leerlingen en dat is een niet te onderschatten schadepost.

De begroting is erg krap. Dat blijkt wel uit het feit, dat veel mensen in beweging komen tegen wat kleine bezuinigingen lijken. Een bezuiniging

van 2 mln. op ziekenhuisscholen lijkt niet veel, maar het geeft grote problemen. Als er veel leerlingen in het ziekenhuis hun lessen willen volgen, dan komen de ziekenhuisscholen in de knel. Ook bij het dag-/avondonderwijs komt de bezuiniging hard aan.

Als de minister zegt, dat de profilering van het leraarschap ongunstig is, dan slaat hij de spijker op zijn kop. De minister spreekt over het beeld dat ongunstig is door een vermeende slechte werkgelegenheidssituatie en inkomenspositie, de grote taakbelasting, de verminderde kwaliteit van het onderwijs en de lagere maatschappelijke waardering, maar daar blijft het bij. Hij slaat wel op de spijker, maar hij heeft geen hamer in zijn hand, want wat gebeurt er om de opgesomde problemen te verzachten, laat staan op te lossen? Niets! En op die manier zal de motivatie van leerkrachten alleen nog maar zwaarder onder druk komen te staan. Natuurlijk moet men kijken of het allemaal gefundeerd is en moet verkeerde beeldvorming moet worden bestreden. Als het trouwens om beeldvorming en profilering gaat, dan kan de minister het beste bij zichzelf beginnen. Een bewindsman die zo weinig krediet heeft, letterlijk en figuurlijk, is voor het onderwijs een sta-in-de-weg. Een basisvorming bij voorbeeld die meer vraagt voor dezelfde prijs, draagt natuurlijk, hoe je het ook wendt of keert, weinig bij tot een gunstiger profilering. En ondertussen begint de basisvorming zo langzamerhand, net als destijds de middenschool, al een negatief beeld op te roepen. Over negatieve beeldvorming gesproken! De PPR-fractie is nog steeds voorstander van een integrale invoering van de basisvorming. Als het er nu niet van komt, dan kunnen wij het voor de komende tien jaar wel vergeten. Voor de motivatie van alle bij het onderwijs betrokken mensen lijkt mij dat een buitengewoon slechte zaak. Delen de bewindslieden deze mening? Hoe groot is hun enthousiasme voor de invoering en wat hebben zij er dan voor over?

Bij de invoering van de basisschool is een niet te aanvaarden fout ingeslopen. Het kan zijn, dat directeuren van vergelijkbare scholen en dezelfde leeftijd toch een verschillend salaris krijgen. Als de een eerst hoofd van een kleuterschool was en de ander hoofd van een lagere school, dan is het

mogelijk dat de een, meestal een vrouw, daardoor f 500 per maand minder verdient dan de ander, meestal een man. Mijn fractie ziet alle redenen om dit opnieuw aan te kaarten. Dit dreigt anders onder het vloerkleed geveegd te worden. Nu er een evaluatie van de WBO plaatsvindt, moet ook dat vuiltje uit het verleden weggewerkt worden. Zijn de bewindslieden daartoe alsnog bereid?

Als de leerkracht al slecht gemotiveerd is, hoe zit het dan met de leerlingen die minder gemakkelijk mee komen? Kleine scholen verwijzen nu relatief weinig naar het speciaal onderwijs. Het schoolklimaat is goed. De inzet is erg groot. Wat doen de bewindslieden die de groei van het speciaal onderwijs met zorg tegemoet zien? Ze willen 50 mln. op de kleine basisscholen en 50 mln. op kleine scholen voor voortgezet onderwijs korten. De druk op de scholen om leerlingen door te verwijzen naar het speciaal onderwijs wordt dan groter, maar omdat er wachtlijsten zijn, kunnen de kinderen daar niet terecht. Het is misschien aardig voor de statistieken als de wachtlijsten op een gegeven moment zo vol zitten, dat er niet meer doorverwezen wordt, maar de leerling blijft er intussen mee zitten. In die zin is het niet onlogisch dat de bezuinigingen samenhangen met zorgverbreding en dat de bewindslieden die zaken koppelen aan hun poging bezuinigingen ongedaan te maken. Maar voor de groeibeheersing van het speciaal onderwijs blijft uiteraard zorgverbreding nodig. Overigens zou ik niet graag als alternatief voor het uitknippen van kleine scholen kiezen voor verhoogde opheffingsnormen. Dat is niet in het belang van leerlingen en leerkrachten en zeker ook niet van de gemeenschap waar de school staat. Het bestaan van een school in een kleine kern is vaak van veel meer dan alleen onderwijskundig belang. Een school heeft ook een belangrijke sociale functie. Is dat in het Structuurschema landelijke gebieden eigenlijk niet vastgelegd?

Overigens zit de formatiebevriezing van het speciaal onderwijs ons nog steeds dwars. Het is een ongerichte maatregel die de ene school nog harder treft dan de andere. Het is ook weer een aanslag op de motivatie van het personeel. Over profilering gesproken! Verkleinen van de formatie moet een

uitvloeisel zijn van het beleid en niet andersom. Het idee om de samenhang tussen speciaal onderwijs en regulier basisonderwijs tot stand te brengen, spreekt mij wel aan. Natuurlijk is het wat raar om eerst de formatie van het speciaal onderwijs te bevriezen en pas daarna de samenhang aan te brengen, maar het kan met integratie de goede kant opgaan. Het wordt gemakkelijker om een leerling die doorverwezen is na verloop van tijd weer in het regulier onderwijs op te nemen of de overstap zelfs geheel te voorkomen.

Ik moet nog een bezuiniging van vorig jaar aanhalen. Vorig jaar waren er problemen in Hilversum met leerlingen die geen Nederlands spraken en daardoor slechts voor spek en bonen op school zouden zitten. Het ging om een uitwerking van de circulaire voor CUMI-faciliteiten. Ik heb begrepen dat het probleem inmiddels weer speelt. Dat betekent dat de circulaire erom vraagt elk jaar opnieuw noodmaatregelen te nemen. Is dat het geval? Kan het niet zodanig geregeld worden dat niet steeds incidentele oplossingen gevonden moeten worden?

Niet alleen de kleine scholen, het speciaal onderwijs en de ziekenhuis-scholen zorgden voor nieuwe onrust in het onderwijs. De studenten hebben flink aan de bel getrokken, maar dat hoeft ik de minister niet te melden. De gunstige maatregel voor oud-studenten bleef daarbij buiten beeld, namelijk de vervroegde aflossing van de studieschuld. Dit is een opmerkelijk staaltje van potverteren, korte-termijndenken. De afbetalingen met het grootste risico blijven bij het ministerie, de zekerste afbetalingen zijn overgegaan naar de banken. Uiteraard maken slechts die mensen van de afbetalingsregeling gebruik die zekerheid hebben over hun inkomenspositie. Is deze maatregel bedoeld om de banken alvast wat van de overheid te laten overnemen?

Deze maatregel lijkt, wat de rol van de banken betreft, op de voorstellen om de studiebeurs te privatiseren. Ook daarbij komt het risico bij het ministerie terecht en kunnen de banken eraan verdienen. Voor de studenten komt het straks echter heel anders uit. Er worden financiële drempels opgeworpen en de schuldenlast voor de studenten van ouders met lage inkomens wordt zeer aanzienlijk. Een zeer onbillijke lastenverdeling. En dat allemaal om

het financieringstekort terug te dringen, terwijl je deze leningen er rustig uit kan halen, omdat ze zich op termijn terugbetalen. De universiteiten zelf moeten met hetzelfde budget meer studenten opleiden. Dat levert een "besparing" van 70 mln. tot 100 mln. op. Opnieuw een dure besparing die vergaande gevolgen kan hebben. Slecht voor de motivatie en dus weer slecht voor het onderwijs. En wat gebeurt er als de studentenaantallen teruglopen? Blijven de bedragen dan ook gelijk?

Mijnheer de voorzitter! Goed onderwijs op alle niveaus is belangrijk voor leerlingen en studenten, maar ook voor de gehele maatschappij. Dat kost veel geld en dat mag veel geld kosten. Geld steken in onderwijs is wat anders dan potverteren of het begraven van geld. De talenten moet niet begraven worden, maar geïnvesteerd.

□

Mevrouw **Van Es** (PSP): Voorzitter! Al zes jaar lang is er geen onderwijsbegroting aan bod geweest waarover het debat niet totaal verziekt, uitgekled en dus ook inhoudelijk volslagen oninteressant was, simpelweg omdat de vereiste voorwaarden voor beleid ontbreken.

Wij gaan ferm de jaren negentig in, klinkt het uit de memorie van toelichting. Drie grote beleidslijnen worden ons voorgehouden voor de komende tien jaar. De eerste is verhoging van het algemene basisniveau door invoering van de basisvorming. Ik citeer: "Aanmerkelijke vooruitgang is gemaakt op weg naar een wezenlijke inhoudelijke vernieuwing." Los van het feit dat ik de karakterisering "wezenlijke inhoudelijke vernieuwing" volstrekt niet kan onderschrijven, begrijp ik helemaal niet wat hier bedoeld wordt. Het is toch uiterst onzeker of dit, tenminste als onderwijsvernieuwing bedoelde, wetsontwerp wel werkelijkheid kan worden, omdat de zogenaamde budgettaire randvoorwaarden weer op een koopje moeten.

Dan een andere belangrijke beleidslijn, de vergroting van de autonomie van de scholen. Ik denk dat de meeste scholen inderdaad snakken naar een beetje autonomie en naar wat minder regelgeving. Het valt niet te ontkennen dat na zes jaar van dit beleid mensen zeggen: laten wij het in Godsnaam zelf maar doen.

In dat opzicht roept de overheid haar eigen deregulering op en is het beleid geslaagd te noemen. Zo kan ook een Barlaeus gymnasium zijn elitaire gekrakeel tegen een vrouwelijke rector laten drijven op de golven van de algemene sympathie voor de kleine dappere school versus de overheidswillekeur.

Maar ik vind het van de gekke om autonomie en deregulering over de scholen af te roepen, waar dat alleen maar verdeling van de eigen armoede kan zijn. Onder deze voorwaarden is het ter discussie stellen van de garantieregeling of het invoeren van differentiatie in lerarenfuncties toch alleen maar bedreigend? En zo kweekt de minister toch onderlinge concurrentie en dus meer stress, waar in de begroting zo mooi de noodzaak van motivering, alertheid en creativiteit van de leerkracht beschreven wordt?

Bijzondere zorg hebben de bewindslieden waar het het onderwijs aan etnische groepen betreft. Het beleid stagneert, is elders gezegd. En een van de hangijzers is de discussie over concentratiescholen. Ik ben blij dat de staatssecretaris nu met een brief is gekomen naar aanleiding van het overleg met de vier grote gemeenten. Maar ik kan het ontstaan van een "zwart-witte" tweedeling niet anders zien dan als het gevolg van een jarenlang negeren van maatschappelijke signalen en het op zijn minst niet nakomen van mooie beloften uit de Minderhedennota. Ik ben blij met de notitie, maar komt er dan ook meer geld dan alleen voor voorlichting? Ik bedoel extra geld om de zogenaamde zwarte scholen ook werkelijk meer faciliteiten te geven, zodat aan de terechte constatering dat het onderwijs op deze scholen niet "slechter" is, in alle opzichten vorm gegeven kan worden? Waar deze scholen in elk geval niets aan hebben, zijn de voorstellen voor een formatiebudget en van promotiecriteria, die de staatssecretaris als kwaliteitsverbetering aanvoert in de notitie.

Voorzitter! Het onderwijs in eigen taal en cultuur staat onder druk. Ik verwacht dat de minister in de komende beleidsnotitie flink afstand neemt van de uitgangspunten in het ARBO-advies. De discussie over het feit dat migranten ook na de tweede generatie als groep met een eigen identiteit in Nederland zullen blijven, hebben wij nu wel gehad, dacht ik. In de begroting mis ik echter — over

eindeloze discussies gesproken — een voorstel om eindelijk het tekort aan leerkrachten voor het OETC structureel aan te pakken. Er is opnieuw alleen sprake van een project etnische leerroute op de PABO. Mijn vraag is waarom er geen voorkeursbeleid wordt gevoerd, zoals Binnenlandse Zaken met de politieopleiding doet?

De studenten gingen weer de straat op, zij het op veel ondemocratische wijze dan de politie, heb ik van de minister-president begrepen. Voorlopig leverde dat de studenten een gesprek op met de minister van Onderwijs, waarbij zijn fysieke aanwezigheid de grootste inbreng was van de kant van het ministerie. Kan de minister al iets zeggen over zijn inzet bij de volgende afspraak in januari? Ik begrijp ook, uit antwoorden op de schriftelijke vragen, dat de hoogte van het bedrag voor studiefinanciering, nog allerminst vaststaat. De minister zit klem tussen minister Ruding en wat het stelsel blijkt te kosten. Werkgevers in Europees verband vragen ons erg duidelijk en scherp om het onderwijs radicaal te verbeteren. Misschien mag ik de minister een argument aan de hand doen. Wat mij betreft moet je de leeftijdsgroep boven 27 jaar niet uitsluiten van het recht op studiefinanciering. Dan zorgt de overheid er namelijk voor dat studenten niet totaal verkramp en vervlakt de studie binnen de gestelde termijn proberen te doen. Dan voorkom je dat studenten hun kostbare energie moeten besteden aan uitleggen waarom zij geen behoefte hebben aan verlaging van hun basisbeurs in ruil voor een opgedrongen OV-kaart. Dan privatiseer je niet. Overigens, gaat dit er nog van komen? Wanneer krijgen wij de resultaten van de uitvoeringstoetsen?

Op een totaal ander gebied zou een kleine investering van groot belang kunnen blijken. Ik doel dan op het bestrijden en voorkomen van ongewenste intimiteiten in het onderwijs. Terecht heeft de minister vier vertrouwensinspecteurs aangesteld, toen bleek dat ongewenste intimiteiten in het onderwijs regelmatig voorkomen. Wat gaat de minister doen, nu de Stichting handen thuis haar handen van het departement aftrekt? Waarom weigert het ministerie geld beschikbaar te stellen voor bij voorbeeld de Projectgroep vrouwenarbeid in Groningen die haar diensten heeft

aangeboden? Wat vindt de minister van een meldpunt voor ongewenste intimiteiten in het onderwijs?

Voorzitter! Zoals vrijwel altijd de afgelopen zes jaar blijkt de maatregel met de meest larmoyante gevolgen ineens aanleiding tot een wijziging, een kleine wijziging. De VVD wil het verdrietige gedoe met de ziekenhuis-scholen niet op haar geweten hebben. Dat kost ook bijna niets. De minister komt met een begrotingswijziging met betrekking tot de kleine scholen. Dat laatste is niets meer dan een sigaar uit eigen doos, want het verminderen van de oorspronkelijke bezuiniging gaat ten koste van fusiestimulerende maatregelen en zorgverbreding. Hartelijk dank namens de kleine scholen, hartelijk dank ook namens het speciaal onderwijs. Het is onder andere in het speciaal onderwijs, waar de leerkrachten zich zo verantwoordelijk voelen voor zieke kinderen op de stoep, dat zij ze ook nog maar in nog grotere groepen plaatsen. "Geen wachtlijsten gezien", zegt dan het inspectierapport. Wranger kan het niet.

Voorzitter! Ten slotte heb ik er geen behoefte aan, de ellende van dit beleid uitsluitend op de persoon van deze minister te schuiven. Als collega Franssen in een parlementaire roddelrubriek zegt dat het goed zou zijn voor het departement, voor het onderwijs en voor hemzelf als de wacht werd gewisseld — onder andere omdat hij geen goed contact met de minister kan krijgen — dan denk ik: lag het dan allemaal aan de sociale vaardigheden van de bewindsman? Zegt dit de VVD, die gedurende deze zes jaar nog geen gulden extra heeft willen uitgeven voor het onderwijs? Het is de VVD zelf, het is de heer Franssen zelf, het is zijn eigen coalitie, het zijn zijn eigen verstikkende regeerakkoorden; hij hoeft niemand anders aan te kijken dan zichzelf en zijn eigen fractie, als het gehele onderwijsveld tegen dit beleid opstaat.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de voorzitter! De recente aandacht voor het onderwijsbeleid is in hoge mate op het financiële gericht. Dat is begrijpelijk, maar niet ongevaarlijk. Een paar jaar geleden klaagden het veld en de Kamer over de overdaad aan onderwijscirculaires. Daarna werd deregulering het wachtwoord

en weer later de autonomie van de school. Dat klinkt goed. Wie echter goed kijkt, ziet dat de minister inmiddels al verder is en een geheel nieuwe besturingsvisie ontwikkelt. Ik heb ernstige reserves bij deze gang van zaken en vooral bij de inhoud van het besturingsconcept. In de kern gaat het daarbij om overheidsbeheersing van het onderwijs via kwaliteitsbewaking. Dat kan alleen als de overheid vergaand inbreekt op de vrijheid van inrichting. Een dergelijke koersverandering, waarvan het echte resultaat mijns inziens pas over vele jaren goed zichtbaar zal zijn, vind ik niet aanvaardbaar.

Dr. In 't Veld — de minister niet onbekend — merkte in een toespraak op 3 juni jongstleden op dat het niet uitgesloten is dat een hardere en invloedrijkere overheid ontstaat. Hij noemde de nieuwe sturing "minder legaal" en betwijfelde de moraliteit ervan. Dat is nogal wat. Mag ik hierop een reactie van de minister?

Met een sturing via kwaliteit verschaft de minister zich een instrument dat voor de Kamer en het veld moeilijk te toetsen is. Waar liggen immers de grenzen? Hoe en wanneer mag geconcludeerd worden dat er wat schort aan de kwaliteit? Wil de minister in de nota "De school op weg naar 2000" het kwaliteitsbegrip zodanig operationeel maken, dat de Kamer kan beoordelen welke instrumenten daarbij passen? Ik vermoed dat de minister daarin niet zal slagen, omdat hij zich op een terrein begeeft waarop hij maar zeer ten dele — en zeker als het gaat om het bijzonder onderwijs — tot oordelen bevoegd is.

De greep naar de inhoud van het onderwijs wordt ook gedemonstreerd in het door de heer Van der Vlies al gememoreerde voornemen, in de eindtermen voor het basisonderwijs emancipatoire rol doorbreking als verplicht aandachtspunt op te nemen. Waar haalt een constitutioneel denkend bewindspersoon toch het recht vandaan, dit aan de scholen voor te schrijven? Of nog beter: willen de bewindslieden dat slechte voornemen maar niet uitvoeren?

De bezuiniging op de formatie voor kleine scholen is moeilijk. De minister is zijn critici halverwege tegemoet gekomen. En terecht. Over de financiële verantwoordelijkheid van de minister wil ik niet gemakkelijk heen stappen. Heeft hij echter ook overwogen, de bestaande opheffingsnorm strakker te hanteren en

dus minder uitzonderingen toe te laten, in het bijzonder als er sprake is van meer scholen van dezelfde richting in één gemeente? Ook valt te denken aan een verdere verhoging van de minimum schoolgrootte van 23 leerlingen, welke hij wil invoeren. Pijnlijk is ook de bevrozing van de groei van het speciaal onderwijs. In juni heb ik echter al gezegd dat ik de noodzaak van maatregelen op dit terrein erken. Ook nu wil ik de staatssecretaris er nog eens op wijzen dat het stopzetten van de planprocedure een paardemiddel is, maar dat beroepszaken niet genegeerd mogen worden. Als in beroep wordt uitgesproken dat de staatssecretaris in het verleden — want daar gaat het natuurlijk om — een verzoek tot schoolstichting ten onrechte niet heeft gehonoreerd, dan dient zij die eerder genomen beslissing te herzien. Zij mag een uitspraak niet aan haar laars lappen omdat zij nu een ander beleid voorstaat. Zo gaan wij niet om met rechten van burgers en instellingen.

Vervolgens wil ik vragen, de Wet op de onderwijsverzorging zo aan te passen, dat begeleidingsdiensten ook leerlingen van ZMLK en VSO kunnen helpen en dat deze diensten tot de toelatingscommissies kunnen worden toegelaten.

Met enige argwaan heb ik de brief van de minister gelezen over de vergelijkende studie van de arbeidsvoorwaarden van onderwijspersoneel in de EG. Nederland blijkt er goed uit te springen. De minister schrijft, dat voorzichtig met deze vergelijking moet worden omgegaan. Dat zeg ik hem graag na, maar wat beoogt hij met zijn opmerking dat er wel een referentiekader op EG-niveau is ontstaan, waaraan nationale ontwikkelingen getoetst kunnen worden? Wat is de geldigheid van dit referentiekader? Argumenten, ontleend aan de interne markt, gelden hier mijns inziens niet of nauwelijks. Wil de minister zijn bedoelingen op dit punt verduidelijken?

Van de DOP-regeling is een goed gebruik gemaakt. De regeling wordt nog geëvalueerd met het oog op mogelijke voortzetting. Ik wil erop aandringen, daarbij ook aandacht te besteden aan de versnippering van functies en arbeidstijd. Een school mag geen duiventil worden.

Toen wij drie weken geleden na de studentendemonstratie aan het einde van de dag naar huis konden, omdat

het beleg van het Binnenhof was opgeheven, vroeg ik mij nog eens af, waarom zij nu eigenlijk waren komen demonstreren. Tegen de studiefinancieringsplannen? Maar daarvoor waren zij in juni al geweest. Tegen de Harmonisatiewet? Maar zij hebben bij de rechter een belangrijke slag gewonnen. Opeens wist ik het weer. Zij kwamen op voor de kwaliteit van het onderwijs. Dat is natuurlijk heel mooi, maar echt nodig was het niet. Wij hadden net in oktober de eerste resultaten van de visitatiecommissies gekregen en daarin lezen wij, dat het algemene beeld is, dat de opleidingen kwalitatief nog steeds goed zijn en internationale vergelijkingen kunnen doorstaan. De vierjarige programma's worden niet overladen geacht. Wel bestaat de indruk, dat de verkorting van de programma's is gerealiseerd door het middendeel weg te snijden, waardoor er geen geleidelijke overgang meer is van het meer schoolse eerste deel naar het vrijere tweede deel van de studie. Dat zou in vele gevallen een oorzaak van studievertraging zijn. Als dit het geval is, lijkt mij dat geen goede zaak, omdat de WO-opleidingen daarmee een wat hybride karakter lijken te krijgen. Die breuk halverwege de opleiding zou dan een tweede selectie zijn na de propadeuse. Dat moment is te laat, zeker nu de regels met betrekking tot de inschrijvingsduur door de Harmonisatiewet zijn verscherpt. Als het goed is, selecteert de propadeuse ook al op de mogelijkheid van zelfstandig kunnen werken. Op dit punt lijkt de selectiefunctie van de propadeuse niet te voldoen. Dat is een extra punt van zorg, als ik lees, dat de minister plannen heeft om de regulering van de toelating tot de instellingen te verplaatsen van voor de propadeuse tot erna. Wordt hiermee niet er veel aan de propadeuse opgehangen?

De concept-Wet hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek roept overigens nog heel wat meer vragen op. Al eerder hebben wij onze twijfels geuit over de versterking van de marktwerking in het hoger onderwijs. In deze concept-wet treedt de overheid wel erg ver terug. De bestaande HBO-wet kent de overheid de verantwoordelijkheid toe, te zorgen voor een evenwichtig geheel van onderwijsvoorzieningen. Dat ontbreekt in de concept-wet. Planningsbeslissingen zullen worden gebaseerd op het HOOP, maar lijken niet te worden gebonden aan

objectieve criteria. Ik vrees, dat in het marktgeweld de identiteitsgevoelige instellingen het erg moeilijk zullen krijgen. Die vrees is niet zonder grond, omdat ik de indruk heb, dat de opstellers van de concept-wet weinig oog hadden voor dit soort zaken. Zo wijs ik erop, dat de bepaling, die met veel moeite in de nieuwe HBO-wet terecht is gekomen over het recht van instellingen, instemming van de studenten met de grondslag te eisen, uit de concept-wet verdwenen is. Ik neem aan, dat wij die discussie straks niet weer over behoeven te doen en dat deze bepaling alsnog in het definitieve wetsvoorstel zal zijn terug te vinden.

De studiefinanciering loopt nog niet zoals het moet. Regelmatig bereiken ook ons nog klachten van studenten of ouders. Zelfs aanvraag-formulieren blijken soms zoek te raken. De verdere invoering van het nieuwe systeem is stopgezet, totdat het wel ingevoerde deel van het systeem beheersbaar zal blijken te zijn. Maar als nu nog niet duidelijk is, wanneer dat wel het geval zal zijn — en of dat wel ooit het geval zal kunnen zijn — is de gedelegeerd bestuurder er dan niet te vroeg mee opgehouden? Wat moet er nog meer gebeuren, voordat de wettelijke regeling integraal kan zijn ingevoerd en soepel kan worden uitgevoerd?

Een belangrijke overweging voor mij om in te stemmen met de Harmonisatiewet — die overigens wel effect heeft gehad — was de bepaling, dat tweejarige cursussen dienen te worden ontwikkeld voor overstappers. Met de heer Reitsma wil ik erop aandringen, de totstand-koming van dergelijke cursussen te bevorderen. Ik hoor graag, wat op dit moment de stand van zaken is.

Ook dit jaar zullen kortingen worden doorgevoerd op de budgetten voor de WO-instellingen. De VSNU heeft door middel van een brief de wens te kennen gegeven, meer vrijheid te willen bij de besteding van de gelden, die gereserveerd zijn voor investeringen. Gezien de aanslagen op de budgetten, lijkt mij dit geen onredelijk verzoek. Aangezien het past in het beleid, dat is gericht op meer autonomie voor de instellingen, neem ik aan dat de minister in positieve zin zal reageren op deze suggestie.

Bij de behandeling van de WWO heb ik bezwaar aangetekend tegen de opheffing van de centrale interfaculteit. De minister zegde toen

toe, zich te zullen bezinnen op de mogelijkheid, de wijsbegeerte een plaats te geven aan een te vormen algemene faculteit. Mag ik vernemen wat die bezinning inmiddels heeft opgeleverd?

Tot slot zou ik de minister willen vragen in te gaan op de klachten uit het HBO dat zich gesteld ziet voor de verplichting over te gaan tot invoering van de ARBO-wet. In sommige sectoren van het HBO zou dat tot grote financiële problemen leiden.

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de voorzitter! In een interview met NRC Handelsblad van 6 september 1988 staat de volgende uitspraak van minister Deetman: "Vooral voor het onderwijs kunnen de jaren negentig roerige jaren worden". Ik vraag mij af of deze minister die jaren op deze post nog zal willen meemaken. Ik kan mij tenminste voorstellen dat hij na negen, vaak roerige jaren best eens wat anders wil doen en dat hij zelfs reikhalzend uitziet naar 1990.

Overigens doelde de veelal door ons gewaardeerde minister met zijn uitspraak vooral op de gevolgen van de introductie van nieuw media voor het klassikale onderwijs. Naar de mening van de RPF-fractie zullen die veranderingen in de schaduw worden gesteld door hetgeen de minister nu al van plan is. Waarom toch al die onrust, die voortdurende drift tot verandering? Komt er nooit rust op het onderwijsfront? Ik denk dat men te veel tegelijkertijd wil. Ook dit jaar roep ik beide bewindslieden op om rust te brengen in het onderwijsveld. Beperk de veranderingen tot het oplossen van de echte knelpunten. De studiefinanciering en de eerste ervaringen met het Londo-systeem laten zien dat niet altijd even uitgebalanceerde wijzigingen handen vol geld kosten. Zijn de bewindslieden bereid, de grenzen van de spankracht van het onderwijs ter harte te nemen?

Mijnheer de voorzitter! Opnieuw worden de bewindslieden geplaagd door de noodzaak tot bezuinigen op het gehele onderwijsveld. Ik erken die noodzaak, maar worden de juiste keuzen gedaan? Voordat ik op enkele maatregelen inga, wil ik nog het volgende zeggen.

Aan veel plannen met name in het basis- en het voortgezet onderwijs ligt vermoedelijk een bestuurscon-

cept ten grondslag waarvan de gevolgen vrij onomwonden staan opgetekend in de notitie "De school op weg naar 2000". Ik wil de minister vragen of hij in enkele woorden het bestuursconcept waarop de nota stoelt uiteen kan zetten. Of is daarvoor een diepergaande bezinning nodig? Als het laatste het geval is, waarom is hij dan niet ingegaan op het verzoek van vrijwel alle onderwijsorganisaties, de tekst van de nota bij te stellen? Om welke reden is geen tweede miniconferentie gehouden in september, zoals was toegezegd, maar is de nota direct aan de commissie-Hirsch Ballin aangeboden? Waarom wordt niet de bestuursfilosofie zelf, in verband met een grondwettelijke toetsing, maar worden slechts de gevolgen daarvan, zoals neergelegd in de nota, aan die commissie voorgelegd? Wil de minister koste wat kost ondanks unanieme afwijzing door de onderwijsorganisaties zijn wil doorzetten? Hoe moet in dit verband de volgende uitspraak, gedaan op een congres in Leiden door dr. In 't Veld, de vermoedelijke ontwerper van de notitie, worden beoordeeld? "Minder gedetailleerde en overvloedige regelgeving betekent niet minder sturing. Het is niet uitgesloten dat juist een hardere en invloedrijkere overheid ontstaat." Ik denk in dit verband met name aan de eindtermen, die als bekostigingsvoorwaarden gehanteerd moeten worden in het onderwijs. Daarmee beperkt de overheid naar mijn mening te zeer de onderwijsvrijheid, met name ten opzichte van het bijzonder onderwijs. Waarom wordt in de nota trouwens geen onderscheid gemaakt tussen het openbaar en het bijzonder onderwijs? Kan de minister voorts aangeven waarom hij meent dat hij in de uitvoerings sfeer al vooruit moet lopen op de verdergaande discussie over de Nota 2000? Moet niet ten minste met een conferentie over bij voorbeeld de overheveling van formatiebudgetten en de uitwerking ervan, die voor eind januari 1989 gepland staan, worden gewacht totdat de commissie-Hirsch Ballin advies heeft uitgebracht?

Mijnheer de voorzitter! De evaluatie van de Wet op het basisonderwijs is aangekondigd. Zal daarin ook aandacht worden besteed aan de positie van het jonge kind in de basisschool? Laat de kleuter toch kleuter zijn! Dat is beter dan geforceerd laten leren en snel moeten

verwijzen naar het speciaal onderwijs. De maatregelen, die daarvoor zijn aangekondigd, ontvangen derhalve onze steun.

Met de vaste Commissie voor onderwijs is de afspraak gemaakt dat de Kamer nog nader geïnformeerd zal worden over het instandhoudingsbeleid van basisscholen. De begroting bevat echter al een nieuwe bezuiniging op de kleine scholen in basis- en voortgezet onderwijs. De minister heeft deze bezuiniging inmiddels gehalveerd. Prima, maar waarom niet de gehele maatregel teruggedraaid? De fractie van de RPF onderkent dat een kleine school duurder kan zijn dan een grotere. Bedacht moet evenwel worden dat een kleine school een belangrijke meerwaarde heeft en met name de leefbaarheid van kleine kernen bepaalt. Daarbij komt nog dat sterke onderwijskundige bezwaren tegen de voorgestelde maatregel zijn aan te voeren. Het gaat om korten op de elementaire scholing. Talloze ouders en schoolbesturen zijn daarover ernstig verontrust en hebben ons op allerlei manieren benaderd om dit onheil af te wenden. De bezuiniging treft met name jonge kinderen — een groep zwakkeren zou je kunnen zeggen — in de samenleving, die meer moeten gaan reizen, met alle consequenties van dien. Een bezuiniging op de kleinere scholen zou wel het laatste moeten zijn wat de bewindslieden willen. Het is triest om nu te moeten constateren dat er een amendement van de oppositie nodig is om dit eventueel ongedaan te maken. Het gaat bovendien om relatief geringe bedragen, zeker gelet op een miljardenbegroting, zoals die van Onderwijs. Naar mijn vaste overtuiging zijn bij voorbeeld op de kosten van de wetenschapsbeoefening en van het ministerie zelf veel eerder en veel gemakkelijker compenserende bedragen te vinden.

De wijziging van de telmethode bij de ziekenhuisscholen wijst mijn fractie eveneens af. Wijzigingsvoorstellen om hiervan af te zien, zullen door ons worden ondersteund. De opbrengst is namelijk minimaal om deze voorziening zo aan te pakken. Bovendien zullen daardoor vier à vijf scholen de opheffingsgrens naderen. Inmiddels is onder meer over deze bezuinigingen door de centrales van overheidspersoneel een adviesaanvraag aan de commissie-Albada gevraagd. Vooraleer definitieve beslissingen te nemen, zal ten minste

dat advies moeten worden afgewacht. Welke voornemens hebben de bewindslieden op dit punt?

Mijnheer de voorzitter! Ik kom op het speciaal onderwijs. Het verdient waardering dat de staatssecretaris zich bij brief van 8 december jl. bereid heeft verklaard, geen verdere onomkeerbare besluiten te nemen inzake bezuinigingen op deze onderwijssoort, totdat begin volgend jaar overleg met de Kamer is gevoerd over meer structurele oplossingen. Betekent dit ook dat de Kamer tijdig zal kunnen beschikken over het aangekondigde beleidsplan en de evaluatie ambulante begeleiding? Wil de staatssecretaris nu al ingaan op de noodzaak tot de vorming van regionale adviescommissies naast formatiebevriezing?

Ter zake van het voortgezet onderwijs merk ik op dat de concept-Eindtermen economie voor de basisvorming duidelijk laten zien dat het daarbij gaat om de inhoudelijke vormgeving van het onderwijs, inclusief een bepaalde levensvisie. Het heeft mij ook getroffen dat de stof veel te omvangrijk is. Om alles te verwerken, is 300 uur nodig, terwijl straks in de basisvorming 80 uur beschikbaar is. Het lijkt mij dat wij op deze wijze niet op de goede weg zijn naar een overheid op afstand. Dat geldt eveneens voor het vastleggen van de emancipatoire en roldoorbrekende doelstellingen in de eindtermen voor het basisonderwijs. Hoe denken de bewindslieden de door mij gesignaleerde problemen van een te inhoudelijke bemoeienis van de overheid en een te groot tijdsbeslag te voorkomen?

Op 22 november werd in Ede een conferentie gehouden over de toekomst van het beroepsonderwijs. Gepleit werd onder andere voor meer samenhang tussen het LBO, het AVO en het MBO. Er zijn in de begroting fusiebevorderende maatregelen aangekondigd. Kan de minister aangeven waarom pas een LBO-bekostiging bij fusie wordt verleend wanneer een bepaalde getalsmatige verhouding tussen LBO- en AVO-leerlingen wordt bereikt?

De huisvestingsenquête levert veel informatieve gegevens op. De minister relativeert ze. Beschikt hij over betere cijfers? Kernvraag is hoe aan de slechte huisvestingssituatie van een aanzienlijk aantal scholen tegemoet kan worden gekomen. Is de minister bereid, de ideeën daarover, ontvouwd in de brochure

“Scholenbouw uit het slop” eventueel in gewijzigde vorm over te nemen? Hierbij dient ook het werkgelegenheidsaspect in ogenschouw te worden genomen, waardoor wellicht financiële dekking buiten de onderwijsbegroting kan worden gevonden.

Mijnheer de voorzitter! Nieuwe technologieën en informatica zullen verder terrein winnen in onder andere het voortgezet onderwijs. Zal daarbij ook aandacht worden besteed, en, zo ja, door wie, aan de effecten op de taalvaardigheid en persoonlijkheidsvorming? Het is geenszins denkbeeldig dat de auditieve instelling van de leerling onder druk komt te staan. Bovendien kan het pragmatisch denken worden overbelicht: “wat werkt is goed, wat niet werkt, deugt niet”. De waarde van het zwakke wordt daarmee gedevalueerd.

Nog een enkel woord over het personeelsbeleid. De ADV-regeling wil de minister versoepelen. Over de voortzetting van de DOP wordt nog overleg gevoerd. Mijn fractie zou willen pleiten voor een bundeling van de ADV-tijd en DOP door de verlaging van de VUT-leeftijd. Hogere beloning voor schaarse leraren kan wellicht enige — ik spreek met nadruk over enige — aantrekkingskracht uitoefenen, maar hoe zal dit uitpakking in de onderlinge verhoudingen in de school? De versnippering van functies wordt aanvaard voor zover het emancipatiebevorderend werkt, maar wat gaat nu voor, de kwaliteit van het onderwijs of het belang van de emancipatie? Gelet op het belang van het kind bij goed onderwijs kiest mijn fractie voor de kwaliteit.

Tot slot. De fractie vond de jongste studentendemonstraties voorbarig en veroordeelt acties die gericht waren op de persoon van de minister en zelfs zijn gezin. Leiding geven aan het onderwijsbeleid is tegenwoordig geen sinecure. Ik wens beide bewindslieden bij het uitvoeren van hun zware taak in het komende begrotingsjaar Gods zegen toe.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

Aan de orde is de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Aanvulling**

Staatssecretaris Ginjaar-Maas en minister Deetman van Onderwijs en Wetenschappen

van de Wet toezicht verzekeringsbedrijf met bepalingen omtrent hulpverlening op reis (20664)

De algemene beraadslaging wordt geopend.

Mevrouw **Van Rijn-Vellekoop** (PvdA): Dit wetsvoorstel beoogt invulling te geven aan de in 1984 aangebrachte wijziging in de EG-richtlijn met betrekking tot hulpverlening op reis. Mijn fractie betreurt het dat een zo eenvoudige aanpassing van de Wet toezicht verzekeringsbedrijf niet binnen de gestelde termijn – dus voor 1 januari 1988 – kon worden doorgevoerd. Het excuus dat hiervoor wordt aangevoerd, vinden wij niet erg overtuigend, daar het toch vrij simpele wetgeving betreft. Wij rekenen er dan ook op dat de toekomstige wetgeving, zoals aangekondigd, niet nog eens te laat zal komen.

Met de doelstelling van de richtlijn en de verwoording daarvan in de wetswijziging kunnen wij instemmen. Voor een reislustig volk als het onze is het goed dat de wetgeving betreffende de hulpverlening op reis wordt geharmoniseerd. Dat is belangrijk, zowel voor de bescherming van de consument, als voor het

recht van vestiging van de betrokken ondernemingen. In het eindverslag vroegen wij waarom geen gebruik is gemaakt van de mogelijkheid die de richtlijn in artikel 6 biedt, om het toezicht op de logistieke en medische middelen van de hulpverleningsorganisatie binnen de wet te brengen. De afwijzing van een materieel toezichtstelsel door de regering spreekt ons niet zo aan. Wij hebben overwogen om een amendement in te dienen, maar wellicht voert dat te ver. Onzes inziens dient voorop te staan, de zekerheid die de consument moet hebben bij het afsluiten van een verzekering bij een zogenaamd erkend hulpverleningsbedrijf – of ingeval van een verzekering die de hulpverlening regelt – dat, indien nodig, onmiddellijk adequate hulpverlening kan worden geboden. Uit de nota naar aanleiding van het eindverslag kan worden opgemaakt dat de regering dit ook van mening is, maar dat zij het niet in de wet wil regelen. Gewezen wordt op reeds bestaande branches, zoals rechtsbijstandverzekeraars die ook diensten in natura leveren, maar ten aanzien waarvan slechts toezicht op de solvabiliteit voldoende wordt geacht. Overigens hebben wij begrepen dat ook voor deze branche nog een richtlijn uit 1987 bestaat, die opnieuw aanpassing van deze wet noodzakelijk maakt. Was het niet mogelijk om dit in één keer te doen?

Wij beklemtonen dat het Besluit programma van werkzaamheden verzekeringsbedrijf snel moet worden gewijzigd, zodat snel zicht ontstaat op de wijze waarop de opgave van de branchehulpverlening moet worden opgesteld en welke elementen deze moet bevatten. Wij gaan ervan uit dat deze opgave voldoende bescherming van het consumenten- en ondernemingsbelang kan bieden. Indien mocht blijken dat de opvang bij de Verzekeringkamer van het uitgebreide toezicht toch minder soepel verloopt dan door de minister wordt verwacht, moet er bij de Verzekeringkamer op worden aangedrongen om meer deskundigheid op dit gebied in huis te halen. Overigens zijn wij van mening dat, hoewel het slechts om één of enkele ondernemingen gaat, dit geen reden kan zijn om Europese wetgeving niet uit te voeren, zoals het CDA in het eindverslag suggereerde. Zowel voor consumenten als voor ondernemingen binnen en buiten Nederland is harmonisatie een goede zaak.

De heer **Van Muiden** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Over dit op zichzelf eenvoudige wetsontwerp kunnen wij vrij kort zijn. Uiterlijk 1 januari 1988 had dit wetsvoorstel in werking moeten zijn getreden, ter voldoening aan de Europese richtlijn van 10 december 1984. De memorie van toelichting geeft aan dat door de vele wetgevende arbeid van de laatste jaren en de relatief kleine ambtelijke bezetting vertraging is opgetreden. Wij hebben over dit onderwerp overigens al eerder gesproken, namelijk in het kader van de wijziging van de Wet toezicht schadeverzekeringsbedrijf en daarna in het kader van het wetsontwerp waarbij de schadeverzekering en de levensverzekering in één wet zijn geïncorporeerd. Door uitbreiding van de formatie is nu een aanzienlijk deel van de achterstand ingelopen, getuige de snelheid waarmee wetsvoorstellen ons nu bereiken. Aandacht blijft echter nodig voor de prioriteit van structuurwetgeving. Dat geldt niet alleen voor de regering, maar ook voor de Kamer. Pas bij structuurwetgeving wordt beleid omgezet in concrete regelgeving voor de toekomst.

Dit wetsontwerp toont overigens aan dat de Europese regelgeving soms verder wil gaan dan wij nodig

achten. Nederland beschouwde hulpverlening op reis in natura niet als verzekering. Andere landen deden dat wél. Ook nu zijn de automobilistenclubs uitgezonderd. Dit past in een beleid van terughoudende regelgeving. De clubs zullen dit echter waar moeten maken in relatie tot de verzekeraars.

Tegenover de verplichte WA-verzekering — voor velen vanzelfsprekend, maar voor sommigen een noodzakelijke verplichting, omdat niet iedereen zich gebonden acht aan het gebod van de naastenliefde — staat de vrijwilligheid van de verzekering voor hulpverlening op reis. Wij kennen natuurlijk allemaal het beeld van Nederlanders die op vakantie gaan met te oude voertuigen, soms beladen met levensmiddelen, en die te weinig geld bij zich hebben. Als zij ergens stranden, doen zij een beroep op hulp van anderen. Het is gelukkig niet de meerderheid, maar het is toch altijd nog een te grote minderheid. Ongevallen, defecten aan voertuigen, enz. kunnen ernstige problemen veroorzaken — vooral op financieel gebied — voor reizigers, die dan soms zijn aangewezen op consulaire bijstand. Daarom zijn popularisering van deze verzekering en een goede voorlichting nodig. Dit is niet alleen een taak voor hulpverleners en verzekeraars, maar ook voor consumentenorganisaties. Ik schakel hier nadrukkelijk de overheid bij uit, want ik vind dat de overheid de mensen op dit punt niet op hun verplichtingen hoeft te wijzen. Een stukje zelfregulering op dit punt is gezond. Ik wil vanaf deze kathedraal toch nog eens onder de aandacht brengen dat men de mensen op hun verantwoordelijkheid moet wijzen, omdat zij voor zaken kunnen komen staan die zij niet voorzien hebben, maar die wijze mensen wél konden voorzien.

Onze fractie hoopt dat deze wetswijziging op 1 januari 1989 in werking kan treden. Wellicht is dat niet meer haalbaar. Ik hoop dat de regering een zodanige prioriteit aan dit wetsontwerp kan geven dat ook de Eerste Kamer, door de regering overtuigd, haar medewerking zal verlenen. Ik weet niet of dit mogelijk is. Onze fractie vertrouwt erop dat de overgangsregeling aan betrokkenen voldoende ruimte biedt om aan de wettelijke eisen te voldoen.

Minister **Ruding**: Mijnheer de voorzitter! Beide geachte afgevaardigden hebben gesproken over de vertraging die is opgetreden in de voorbereiding van dit wetsontwerp — zij hebben daar gelijk in — en in eerdere wetgeving op verzekeringsterrein, andere onderdelen van het verzekeringswezen betreffend. De achtergrond is bekend; ik ga deze niet opnieuw uiteenzetten.

De geachte afgevaardigden hebben ook kunnen constateren dat wij de achterstanden snel aan het inhalen zijn. De vertragingen nemen sterk af en met nieuwe projecten liggen wij nu op schema, mede dankzij de formatieve uitbreiding op dit punt — niet alleen op dit punt — waarover de heer Van Muiden terecht sprak.

Ik zal niet uitvoerig ingaan op de vraag of dat werk, zo'n wetsontwerp, inhoudelijk nodig is of niet. Wanneer de richtlijn is aangenomen, dan is het een gegeven. Misschien wil de collega van Justitie nog ingaan op het reguleringsaspect. Ik heb daar nu geen behoefte aan. Voor mij is het een gegeven. Het moet worden uitgevoerd in wetgeving.

Wij voelen niet voor de op zichzelf constructief bedoelde gedachte van mevrouw Van Rijn, namelijk dat je een aantal richtlijnen — op verzekeringsgebied, zo neem ik aan — combineert in een wetsontwerp. Ik zie de voordelen; dat is zonneklaar. Het nadeel is, dat je een risico loopt, namelijk dat wanneer je twee verschillende wetsontwerpen die niet een eigen politiek en technisch leven leiden, combineert en één van de twee raakt in de versukkeling, het andere dan ook grote vertragingen ondergaat. Daarom hebben wij de lijn dat wij iedere richtlijn — tenzij het twee echt volledig gekoppelde richtlijnen zijn, maar dat komt zelden voor — in een apart wetsvoorstel willen verwerken bij Financiën, wat betreft de verzekeringen.

Een expliciete toezegging dat er in de toekomst nooit meer een vertraging zal optreden, kan ik natuurlijk niet geven. Maar de situatie is, zoals ik zei, een stuk verbeterd op dit terrein, waarbij ik nogmaals wil zeggen, dat de werklast ook wel ongelooflijk is. Ik denk aan wat ik in deze ruim zes jaar heb zien binnenkomen, alleen al vanuit Brussel, nog los van onze eigen ideeën. Meestal betreft het overigens goede zaken

wat uit Brussel komt. Het heeft echter zeer veel beslag gelegd op ambtelijke werkzaamheden.

Dan kom ik op een paar andere aspecten, mijnheer de voorzitter. Mevrouw Van Rijn zei dat haar fractie toch wat anders aan kijkt tegen de vraag of je nu wel of niet ten principale het toezichtstelsel bij verzekeringen anders moet benaderen. Wij hebben altijd materieel toezicht afgewezen als regering en ik doe dit bij dezen ook. Zeker voor dit op zich kleine onderwerp ga ik niet ons hoofdbeleid veranderen. Daar peins ik niet over. Dus wij houden vast aan onze hoofdlijn, te weten normatief toezicht.

Wat betreft het punt van de consument ben ik het geheel met de geachte afgevaardigde eens dat dit belangrijk is. Dat hebben wij ook benadrukt. Ik kan daar kort over zijn. Wij denken dat het in de praktijk goed zal marcheren, zoals wij de zaak hebben voorgesteld. Mocht dit onverhoopt en onverwacht niet zo zijn, dan is toch de ervaring dat met name de meest betrokkenen wel degelijk opletten en kijken wat er dan aan te doen is: of dit nu, afhankelijk van het terrein, de Verzekeringskamer is of één van de ministeries die daar actie onderneemt, als zich daar grote problemen zouden voordoen. Ik zeg nogmaals dat ik geen enkele indicatie daartoe heb op dit punt.

In dit kader nog even terugkomen de op het punt van materieel versus normatief toezicht, wil ik erop wijzen dat als je een andere lijn zou inzetten dan hier bepleit — waar ik dus tegen ben, maar dat doet er nu even niet toe —, je dan toch gekke situaties krijgt. Je krijgt dan toezicht op middelen, zodanig dat de Verzekeringskamer ook op niet-verzekeraars toezicht zou gaan uitoefenen. Dat wijkt wel erg af van de hoofdlijn zoals wij die al lang hebben gehad. Overigens en ter geruststelling: zoals u waarschijnlijk weet, krijgt de Verzekeringskamer ten aanzien van dit onderwerp dezelfde bevoegdheden als ten aanzien van andere verzekeraars. Het is dus niet minder. Het is niet zo dat wij hier een apart beperkt regime hebben voorgesteld.

Mijnheer de voorzitter! Het laatste punt van de geachte afgevaardigde betrof de vraag naar de mogelijke noodzakelijkheid van meer deskundigheid bij de Verzekeringskamer. Ik heb op dit punt, eerlijk gezegd — zo groot en zo belangrijk is het allemaal

niet, qua volume — geen twijfel over de aanwezige deskundigheid, maar dat laat ik graag aan de Verzekeringskamer over. Ik zal zeker mijn medewerkers — ten overvloede overigens — vragen, nogmaals de aandacht daarop te vestigen, dat dit punt belangrijk is. Meestal is de Verzekeringskamer zelf wel actief genoeg om eventuele tekortkomingen op een bepaald deel terrein bij te vijlen.

Mijnheer de voorzitter! Ik ben het eens met de hoofdlijnen die de heer Van Muiden heeft geschetst. Hij zegt, dat structuurwetgeving prioriteit moet hebben. Daar ben ik het mee eens, maar er moet natuurlijk ook een omzetting in concrete regelgeving zijn, anders hebben wij er niets aan. Beide punten zijn belangrijk en ik zie zijn betoog dus als een ondersteuning.

De Nederlandse benadering op dit terrein is inderdaad een wat andere, zoals de heer Van Muiden terecht schetste. Aan de andere kant liggen wij er ook niet wakker van dat Europa een wat andere route is ingeslagen. Wij kunnen zeer wel leven met het Europese produkt dat wij nu in wetgeving proberen vast te leggen.

Mevrouw **Van Rijn-Vellekoop** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Ik heb niet beoogd een principiële discussie aan te snijden over de vraag of wij moeten afstappen van het systeem van normatief toezicht naar een van materieel toezicht. Voor mij telt met name het resultaat voor ondernemingen en consumenten.

Ik heb de minister niet horen reageren over de algemene maatregel van bestuur, waarin het materiële dan wel geregeld zou worden omdat het in de wetgeving niet geregeld wordt. Wie zwijgt, stemt toe en ik ga er dan ook van uit, dat in de aangekondigde algemene maatregel van bestuur ook heel expliciet de zekerheid wordt geboden dat deze zaken ook goed geregeld zullen worden.

De heer **Van Muiden** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Wij hebben ook al in het voorlopig verslag de opmerking gemaakt, dat wij niet voelen voor het systeem van materieel toezicht en dat wij het huidige toezicht, met name gericht

op solvabiliteit en liquiditeit, toereikend achten. De regering huldigt dit standpunt eveneens. Men mag bij het toezicht niet op de stoel gaan zitten van de ondernemer of de consument bij het vooraf goedkeuring verlenen bij voorbeeld aan premievaststelling. Onze fractie maakt er zich echter zorgen over hoe dit nu in Europees verband verder gaat. Wij komen er in de toekomst nog over te spreken maar net als bij het toezicht kredietwezen moeten wij bij het toezicht verzekeringswezen een voorttrekkersrol vervullen. De minister kan hierin een steun vinden voor de gesprekken die hij ongetwijfeld hierover in Brussel nog zal moeten voeren. In de Europese verdragen staat heel duidelijk, dat het strijdig is met de vrije mededinging wanneer er een materieel toezicht komt. Dat moeten wij gewoon niet doen. Het is niet verstandig en niet logisch. Wij brengen daar Europa ook niet verder mee in de verdere wereld, waar het assurantiewezen bepaald niet onderontwikkeld is. Wij weten natuurlijk allemaal, dat in de atlantische wereld de verzekeringsactiviteiten vrij groot zijn en dat er daarover vele opvattingen bestaan.

De PvdA behoeft er niet ongerust over te zijn, dat wij het belang van dit wetsvoorstel niet hebben ingezien. Toen wij echter merkten dat er voorlopig maar één onderneming een vergunning nodig zou hebben, hebben wij ons in het eindverslag afgevraagd of dit niet een wat schrille oogst van de wetgevende arbeid was. Anderzijds moeten wij natuurlijk voldoen aan de Europese richtlijnen en door ons serieus bezig te houden met deze zaken kunnen wij waarschijnlijk Europa met onze opvattingen overtuigen, namelijk dat een goed toezicht is te verenigen met een zo groot mogelijke vrije concurrentie. Dat is ook in het belang van de consument.

Minister **Ruding**: Mijnheer de voorzitter! De heer Van Muiden raakt met zijn opmerking een essentieel onderdeel van het hele beleid. Ook in Europees verband zullen wij zeker spreken over de zorgen over de toekomst van dit soort toezicht. Ik deel dus de zorgen van de heer Van Muiden en zie zijn opmerking als een ondersteuning die zeker van pas zal komen in het overleg. Zonder te willen beweren dat Nederland altijd

een gidsland is, zijn wij dat hier wel en op een goede manier.

Dan kom ik bij de nadere vraag van mevrouw Van Rijn. Zij kent mij waarschijnlijk onvoldoende. Bij mij geldt niet: wie zwijgt, stemt toe. Ik ben vergeten op haar desbetreffende opmerking te reageren. Wanneer de keuze voor normatief toezicht gehandhaafd wordt, en dat is dus onze lijn, betekent dit in de praktijk dat ook in dit geval in de AMvB geen materiële regels zullen worden opgenomen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Wijziging van artikel 588 van het Wetboek van Strafvordering (20661).**

Dit wetsvoorstel wordt zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Sluiting 18.32 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. twee koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende voorstellen van wet:

Wijziging van de begroting van de lasten en de baten en van de kapitaaluitgaven en -ontvangst van het Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf voor het jaar 1988 (slotwet; eerste wijziging) (20834);

Regeling van het assurantiebedingingsbedrijf (Wet assurantiebedingingsbedrijf) (20925).

Deze koninklijke boodschappen, met de erbij behorende stukken zijn al gedrukt en rondgedeed;

2. de volgende brieven:

twee, van de minister van Buitenlandse Zaken, te weten: een, over het begrotingsonderzoek (20800-V, nr. 32); een, met een verslag van de Europese Raad te Rhodos van 2-3 december 1988 (20964);

Lijst van ingekomen stukken

drie, van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, te weten: een, ten geleide van een verslag van de Algemene Raad d.d. 21 en 22 november 1988 (20800-V, nr. 33); een, ten geleide van een verslag van de Interne markt raad d.d. 18 november 1988 (20800-V, nr. 34); een, ten geleide van een verslag van de Begrotingsraad d.d. 22 november 1988 (20800-V, nr. 49);

zes, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, te weten: een, over het Peruaanse visserijproject (20800-V, nr. 35); een, over het medefinancieringsprogramma (20800-V, nr. 37); een, ten geleide van instructie 18a "Verwerving van diensten, technische hulpprocedures" (20800-V, nr. 38);

een, over het "Appel van Madrid" (20800-V, nr. 39); een, over het uitvoeringsplan LNO 1988/1989 (20800-V, nr. 48); een, over uitbesteding van hulpactiviteiten (20800-V, nr. 50);

een, van de minister van Justitie, ten geleide van het jaarverslag 1987-1988 "Toetsing wetgevingsprojecten" (20800-VI, nr. 13);

een, van de ministers van Binnenlandse Zaken en van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van een notitie over de positie van jeugdige minderheden (20941);

twee, van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, over de onroerend-goedbelasting (20565, nrs. 15 en 16);

een, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van een verslag van de Onderwijsraad van 23 november jl. (20800-VIII, nr. 18);

een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, over opleidingen verplegende beroepen (20961);

twee, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:

een, over de huisvesting der Kamer (11107, nr. 77);

een, over de verlenging Interimwet bodemsanering (20912, nr. 7);

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, over de verzelfstandiging van de PTT (20800-XII, nr. 36);

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van het Meerjarenprogramma jeugdbeleid 1988 (20491, nr. 2);

een, van de Commissie voor de werkwijze, over het bestaansrecht

van de vaste Commissie voor EG-zaken (19336, nr. 27).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

3. een brief van de minister van Verkeer en Waterstaat, over de benoeming van een lid in de Raad van commissarissen van de PTT.

De voorzitter stelt voor, deze brief niet te laten drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Kopie is gezonden aan de betrokken commissie;

4. de volgende brieven e.a.:
het jaarverslag 1986 van de Buitengewone pensioenraad;
een, van de ABOP, over de weerstand tegen het onderwijsbeleid.

Deze stukken liggen op de griffie ter inzage. Kopie is gezonden aan de betrokken commissies;

5. de volgende brieven e.a.:
een, van W.J.M. Loohuis, over euthanasie;
een, van M.G. Schijff, over de positie van de minima.

Deze brieven liggen op de griffie ter inzage.